ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ VIII

TYSZCZENKO & BELOUS
PUBLISHING Co.
NEW YORK

diasporiana.org.ua

LESYA UKRAINKA

WORKS

VOLUME VIII

DRAMAS

G. TYSZCZENKO A. BILOUS PUBLISHING CO
New York, 1954

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТВОРИ

ТОМ VIII

ДРАМИ

За загальною редакцією
Б. ЯКУБСЬКОГО

ТИЩЕНКО & БІЛОУС
ВИДАВНИЧА СПІЛКА
Нью Йорк

НА ПОЛІ КРОВИ

Драматична поема

У в а г а !

Цей 8-й том з технічних причин починається з сторінки 25.

НА ПОЛІ КРОВИ.

Драматична поема.

Глуха містина в околиці Єрусалимській. По-під глинищем, серед колючих хащів та червонястого бур'яну, що росте на солонці, розчищено невеличку нивку, але скілька кривих дерев з червоною корою зоставлено зрідка по ній. Чоловік худий і зниділий, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі, від часу до часу спиняючись та втираючи піт з обличчя.—Дідок-прочанин іде повз нивку стежкою, що звертає вбік з великого Єрусалимського шляху. Прочанин важко дише і налягає на ціпок, ідучи, бо день душний. На ціпку вгорі прив'язана тиковка хилитається порожня і калатає. Чоловік, що працює, оглянувся на мить, почувши те калатання, але зараз же нахилився знов до праці.

Прочанин (спиняється коло працьовника).
Благослови Господь твою роботу,
мій брате! (Працьовник мовчить, не одриваючись від роботи і не дивиться на прочанина. Прочанин тихо до себе).
Він либонь глухий. (Голосніше).
Мій друже!
Благаю ревне, дай мені водиці!
Хоч я ще й не багато увійшов,
а вже всю воду випив,—душно, бачиш,
а тиковка мала.

Чоловік (показує на кухоль з водою, захований у бур'яні).
Он, можеш взяти.

Прочанин (жадібно приникає до кухля і довго п'є; потім напившись). Нехай Господь тобі продовжить віку, що ти мене порятував.
(Чоловік знов не подає знаку, що чув сі слова).
Скажи,

де ти береш тут воду? Я піду
та й наберу собі й тобі. Куди тут
по воду йти?

Чоловік. Туди.

(Показує мотикою в той бік, звідки прочанин прийшов, і знов нахиляється до праці).

Прочанин. Назад... Ну, знаєш,
мій синочку, пробач мені старому,
я підтоптався вже за довгий вік,
лінивi ноги стали.
(Сідає на межі під деревом).
Світ не близький
мені додому йти. Я з Галілеї.
Ходив осе в Єрусалим на прощу,
там маю родичів—сестру та тітку—
от з ними й паску їв. А ти, мій сину,
єрусалимський?

Чоловік. Ні... (Поспішно). Єрусалимський!
Авже-ж!.. Хіба, ти думаєш, я звідки?

Прочанин. Та я не думаю нічого. Так от
спитав собі... А поле се—твоє?

Чоловік. Авже-ж, моє. Чиє ж би мало бути?

Прочанин. Ото яка чудна балачка в тебе!
То я тому спитав, бо пам'ятаю,
що як ішов я се в Єрусалим,
то ся містина облогом стояла
і нивки сеї наче не було,
хоч люди вже здебільша обробились
у полі й по городах. Десь недавно
купив ти сю землю?

Чоловік (неохоче). Та... недавно.

Прочанин (оглядає містину уважним оком хлібороба).
А скільки дав за неї?

Чоловік (так само неохоче). Небагато.
(З понурим глузуванням).
А ти хіба перекупити хочеш?

Прочанин (добродушно).
Та ні, нащо ж мені?—я не тутешній.

А дорого либонь земля коштує
коло Єрусалиму?

Чоловік. Як для кого.

Прочанин. Ну, тоб-то, значить, як яка земля.

Чоловік (злісно). Не як яка земля, а як для кого!
Я так сказав, то так і розумій.

Прочанин (трохи збентежений його тоном, підводиться. Здержано).
Я розумію. Ти, відай, убогий,
то й дорого тобі дались ті гроші,
що ти за землю заплатив. Багач
сказав би може: «се земля дешева»—
адже тепер я зрозумів тебе?

Чоловік (шорстко). Мені не треба твого розуміння.
Напився, відпочив ти,—ну, й іди.
Мені з тобою ніколи базікать.

Прочанин (відступив було ображений, потім спинився).
Ні, все-ж я так не можу відійти!
Слова твої шорсткі, а серце добре.
Твоя водиця справді мов цілюща,—
вона мені аж сили придала.
Повинен я тебе благословити,
як батько сина рідного.

(Подається до чоловіка, підвівши руки для благословення).

Чоловік (поспішно, мов з острахом). Стій, діду!
Он там... є ще вода... ти хтів сповнити
сю тикву на дорогу... дай, наллю...

(Одв'язує тиковку від пояса, переливає в неї всю воду з кухля і знов прив'язує).

Ну, от... І йди собі... і не кажи
нічого більше... я зовсім не хочу
твого благословення... я не хочу...
Ну, що-ж? Чого ти дивишся? Іди!

Прочанин (поступається ще ближче і вдивляється в чоловіка, не вважаючи на нетерплячі рухи).
Та ні, стривай, тепер мені здається,
що ти мені мов по знаку. Та в хе-ж!

Ти навіть був таки у мене в хаті
в Капернаумі, вкупі з тим пророком,
що се його розп'ято.

Чоловік (здрігнувся і спустив очі).
Я не тямлю
про що говориш.

Прочанин (щиро). Ти мене не бійся.
Я не такий, щоб зрадити людину,
та ще таку добрячу. Сам я, звісно,
не думаю, щоб твій учитель справді
Месією мав бути, сином Божим,
бо знаю ж добре, чий він син і звідки,—
все ж я його вважаю за пророка.
Він знав таке, що нам не дано знати.
Він був таки великий чоловік.

Чоловік. Великий? Чим же се він був великий?

Прочанин. Чим? Духом тим, що Бог йому вділив.

Чоловік. Яким там духом? Що ти знаєш, діду!
Він був такий, як всі!

(Завважає заперечливий рух прочанина).

Авже-ж, як всі!
Не кращий ані трошечки! Любив він
вино і пахощі. Любив, щоб завжди
жінки йому вродливі слугували,—
вони за ним ходили цілим роєм,
а він їм дозволяв, щоб ноги мили
йому коштовним нардом і волоссям
розкішним, як буває у блудниць,
вони йому ті ноги обтирали.
О, ти його не знав!

Прочанин. Стривай-но, хлопче!
Та я ж таки тебе напевне бачив!
От навіть пригадав і як зовуть:
тобі наймення Юда!

Чоловік (збентежено). Хоч би й так?
Чи мало є людей з таким іменням?

Прочанин. Та й з тим пророком два таких було,

що звались Юдами. Один земляк мій,
а другий здалека... забув я місто,
з якого був він родом... (Пригадує).

Чоловік. А навіщо
тобі здалось те місто?

Прочанин. Та казали
мені в Єрусалимі, що неначе
той Юда сторонський привів сторожу
на вчителя свого...

Чоловік. А що тобі,
хто саме там привів і як те сталось?

Прочанин. От якось не хотілось би мені,
щоб ти був тим... (Радісно). Ба ні, вже ж
то не ти!
Згадав я: хтось сказав, що Юда-зрадник
зависився.

Чоловік (мимоволі). Неправда!

Прочанин. Як? Неправда?

(Вдивляється в чоловіка; тому очевидячки тяжке те вдивляння. Прочанин помалу відступає).

Тепер я бачу добре: ти той Юда,
що вчителя продав.

Юда (з одвагою безвихідности змінює свою дотеперішню понуро-потайну гутірку на рішучу, до нахабности одверту).

А якби й так?!
Ти думаєш, боюсь я сього слова?
«Продав! Продав!» Хто дарма віддає,
той ліпше робить?

Прочанин (відступаючи ще). Та... вже наче ліпше...

Юда (поступаючи до прочанина).
Ні, гірше! Дурень той, або злочинець,
хто дарма віддає. Хто ж продає,
то значить, що йому потрібні гроші,
а більше нічогісінько не значить.

Прочанин. Та тут же річ іде не про товар.

Юда. Що є товар? Як хто що зайве має,
той може те продати. От я мав

учителя,—як він зробився зайвим,
то я його продав.

Прочанин (з мішаним виразом презирства і цікавости).
І скільки взяв?

Юда. Взяв тридцять срібняків! Що? Може мало?

Прочанин. Та вже хоч би дорожче продавав...

Юда. Я б сам радніший більше вторгувати,
так що ж, за мій товар більш не дали.
Якби продав за тридев'ять талантів,
то, звісно, се було б куди почесніш!
Га? Чи ж не так? Тоді б купив я царство,
а не осе скупе, злиденне поле.
Се ж солонець. От бачиш, ся містина
коштує тридцять срібняків,—за стілько
не можна ліпшої землі дістати...
От мучуся як проклятий над нею,
а чи вона що вродить, сам не знаю.
(Загарливо копає землю).

Прочанин. Нащо тобі здалась та вся рахуба?

Юда (кинув мотику і заложив руки на грудях. Випростався).
А що ж? Було мені до віку жити
жебрацьким хлібом? Вік поневірятись,
пороги оббиваючи в людей?
Недоїдки по закутках збирати?
З рукою довгою, з язиком довгим
поміж людьми проявою ходити?
Так я ж не звик був змалку до такого!
Так я ж отецький син, ще й одинак!
Я спадок мав від батька: виногради,
і ниву добру, і садок, і дім,
все мав я в Керіоті. Ну, тепер
там послідущі з того багатіють,
а я... (Хапає знов мотику і зліснo б'є нею по твердій землі, крешучи іскри з каміння).

Прочанин (з де-яким спочуттям).
Чому ж се ти позбувся спадку?
А може ти, пробач, його розтринькав,
як то буває молодечий звичай?..

Юда (знов кидає роботу).
Ні, я не мав звичаїв молодечих,
я статкував... і жалую про те!
Вже краще б я пропив ту батьківщину
з гульвісами, з повіями, то мав би
од них якусь утіху, добре слово...
Прочанин.
Ей, хлопче мій, тих добрих слів і втіхи
не надовго зажив би! Поки гроші,
то поти й честь в кумпанії такій.
Юда. Нехай би й так! А я ж обдерти дався
до нитки, до шага—і що ж я мав?
Яку я втіху мав? За жебраками
носити торбу, хавтурки збирати,
попихачем їм буть ні за спасибі!
І що ж я чув за те? Якеє слово?
(Наслідує чийсь голос).
«Лукавий! Маловіре!»
Прочанин. Хто ж се, хлопче,
так з тебе насміявся?
Юда. Хто? (З притиском).
Учитель!
Прочанин. Отой, що ти продав?
Юда (спалахнув). Так! Я продав!
А він мене ограбував! Ні, гірше!
Він одурив мене!
Прочанин. Як одурив?
То він заволодів твоїм маєтком?
От після сього й вір отим пророкам!
Здавався ж він на гроші не жадібним,
все тілько й говорив про царство боже...
Юда. Отож! Отож! Се й був той ятірець,
куди він людські душі, наче рибу,
ловив... (З коротким, злісним сміхом).
та й викидав на суходіл!
(Очевидно імпровізує пародію на чиюсь промову).
«Жий, рибонько! Нащо тобі вода?
Глянь на пташки небесні у повітрі!

Чи ж їм не добре там?»

Прочанин (сміється). Ти лепсько вмієш
вдавати тую мову!

Юда (похмуро). Таж начувся
її доволі! Через вуха лізться!
Вилазить боком досі...

Прочанин (зацікавлений, сідає знов на межі).
Ну, то як же,
як саме видурив він в тебе статок?
Се варто знати, щоб остерігатись,—
тепер їх розплодилось тих пророків.

Юда (мовчить який час, поглядаючи на прочанина, мов вагаючися звірятись йому, далі не видержує і мова його прориваєтся прудким, часто безладним, потоком).
Се так було. Я їздив раз по рибу
до вас в Капернаум—о, тее місто
далось мені в знаки!—Був торг великий
і люду назбиралось звідусіль.
Та тілько я наблизився до торгу,
як люди раптом в інший бік сунули,
покинувши весь крам. Дивлюсь: на кручі,
там, коло школи вашої, стоїть
єссей чи назорей в одежі білій,
з волоссям довгим, і держить промову.
З цікавости пішов і я послухать...
Ох, як він говорив! Який був голос!
Я пригадав те, що давно забув...
Згадав свою покійницю матусю,
що я маленьким ще зостався без неї...
Промовець говорив: «Ходіть до мене...
я заспокою вас... я вас потішу»...
І я незчувся, як ряснії сльози
мене умили,—я ж не був плаксивий!—
мені здалося, що нема для мене
рідніщого над сього чоловіка
і не було на цілім Божім світі... (Павза).
З сусідами в той час я позивався
за спаш, за оранку—річ світова!—

і змучився ворогуванням людським,
дрібною та щоденною сварнею—
либонь ще й тим я так тоді розмняк...
А тут він про любов став говорити—
ти чув коли, як він про те балакав?

(Прочанин мовчки потакує головою).

То сам ти знаєш, що в такі хвилини
і лютий ворог міг за брата здатись.

Прочанин. Таки се правда! Раз я сам простив
сусідові образу, ще й чималу,
після речей того пророка...

Юда (не слухає його). Раптом
він річ повів про царство Боже! Діду!
мені здалася тая ваша круча,
неплідна, крейдяна, порогом ясним
при Божій брамі, що веде до раю.
Мені здавалось: тільки поступити
за той поріг—і всі в Едемі будем,
як перші люди. «Що нам заважає?—
так думалось мені—вже ж не боронить
вогненний меч до того раю війстя.
Туди нас кличе, руки простягає,
обійми розкриває ангол Божий,
а може божий син!» Так, діду, справді
не я один либонь тоді подумав,
що він Син Божий... Глянув я на кручу
і там, край ніг промовця, ще завважив
гурток людей, чоловіків, жінок,
усі вони дивились на промовця,
а часом поглядали і на нас
з осяйної своєї високости,
їх погляди були такі щасливі
і горді й приязні. «Отсі живуть
в раю Господнім повсякчас!»—гадав я...
Налинув дощ і перервав промову.
Я сів під накриття і думу думав.
Скінчився дощ—я не згадав про покуп,
ні, я пішов шукать того промовця.

Бодай би я життя був загубив,
ніж мав його знайти! Та я знайшов
його собі на лихо...

Прочанин. І йому!

Юда. Що ти казав?

Прочанин. Кажу, йому на лихо.
Якби не ти, ще б він пожив на світі.

Юда. Ні, він однаково на лихо грав,
хоч би й ніхто не поживився з нього.

Прочанин. А все ж неправедний такий поживок...
І нащо там було його шукати?
Затямив би собі його слова,
коли вже так припали до сподоби,
та й жив би праведно в своїм маєтку,
що батько чесно призбирав для тебе.

Юда (з коротким сміхом).
Не так се просто! Він бач говорив,
що тільки з ним увійдем в царство Боже,
без нього ж—ані до порога!

Прочанин. Хитрий!

Юда. Як я знайшов його, я запитався,
що маю я робити, щоб придбати
для себе царство Боже. Він спитав,
чи я закон сповняю й не грішу.
Я мовив: «так», бо се ж була і правда.
«І все ще царства Божого не маєш?»
спитав він, якось дивно усміхнувшись.
«Як бачиш, ні», сказав я, і досада
уперше ворухнулась в мене в серці
супроти нього—я її стлумив.
«Ну, то роздай усе, що маєш бідним
і йди за мною»,—мовив він. Я мовчки
від нього відступив. Тяжким здалося
мені те слово.

Прочанин. Бо таки й не легко
його змістити! Де ж: усе роздай!
Промовити—і то не всякий зможе!

Юда. Йому воно було зовсім не тяжко!

Бо хто він був? Син теслі. Що він мав?
Нічого зроду. Хто такі всі ті,
що з ним ходили? Все рибалки більше.
Їм що, які маєтки їм потрібні?
Вода—маєток божий—всім дається,
аби натрапив де: закинув ятір,
та вже й готова їжа... Був там митар
посеред них. Так що ж, не все одно
на митниці сидіти, чи ходити
за хлібом жебраним?—однака честь!
Мені ж таки було про що подумать.

Прочанин. Вже ж! Батьківське надбання не аби-що!

Юда. Спочатку я вернувся до господи
і хтів те слово викинути з думки.
Але тісна мені здалася хата,
мізерні клуні й тік, і двір нудний,
і виногради навіть невеселі.
Все марилось мені—то райська брама,
то золотий престол, а на престолі
Месія в образі того промовця,
неначе судить він живих і мертвих...
Коло престола гурт його обранців,
щасливих, радісних, і їм слугують
народи всього світа залюбки...
безмежна щастя їхнього облада...
і я їм заздрив... А вкінці настав
той день, коли я все роздав убогим,
голоті керіотській що-найгіршій,
а сам пішов з порожніми руками,
в одній одежині, без торби навіть,
шукать учителя.

Прочанин. То ти пішов
з порожніми руками? І прийняв він
тебе таким?

Юда. Прийняв одразу.

Прочанин. От як?..
То вже ж він не собі забрав твій статок.

Юда. Все ж він про себе дбав! Бо він збирався

царем голоті всій юдейській стати,
як обдере маючих та дурних,
а їх добром наділить ту голоту.
Він не казав про те виразним словом—
він ні про що не говорив виразно,—
та згодом я ті заміри збагнув.
Ти думаєш, що він задовольнився б
якимсь там хуторцем у Керіоті?
Ні, він хотів – усе, або нічого!

Прочанин. То все ж він був великий чоловік.

Юда (тупає ногою).
Ні, він не був великий! То велика
була його жадоба і пиха!
А він не вмів нічого довершити.
Все в нього розпливалося в словах.
Я хутко се збагнув. Найвиразніше
се стало ут, в Єрусалимі. Знаєш,
був час, що на руках його носили,
«Осанна Сину Божому!» гукали...

Прочанин. Та знаю, я-ж як-раз те бачив сам.

Юда. Ну, й що ж? Він так проїхався по місту,
неначе для розривки римська пані,
щось побалакав там своїм звичаєм,
напався на дрібних купців при храмі,
та й знов до Лазаря свого вернувся
серед жінок розводить мляві жалі
про те, що він рокований на згубу,
що з друзями йому недовго бути...
А люд єрусалимський розійшовся
одурений і гнівний по домівках.
Ет, аж досада здумати, для кого
занапастив я все своє життя!

Прочанин. То чом же ти його тоді не кинув?

Юда. Куди б се я пішов? У Керіот?
просити хліба у тії голоти,
що з рук моїх добро моє посіла?
Щоб там собак на мене нацькували?
Я ж знаю тих людей,—я зріс між ними.

Прочанин. Ну, розпочав би щось в Єрусалимі...
Юда. Та що ж би розпочав я—голий-босий?
Завести торг? Я ж ні шага не мав.
Се правда, я глядів у них скарбони,—
бо я вважався більш «від сього світа»,
ніж тії чисті душі,—та зайняти
для себе я не смів нічого з неї,
бо зараз мов тавро поклали: «злодій!»
Прочанин (з добродушним смішком).
То ти таки попробував зайняти?
Юда (спалахнув). Хотів би знати я, що б ти зробив,
якби тобі текли крізь пальці гроші
і розтікалися по всіх усюдах,
лишаючи тобі сухі долоні—
і так що-дня! Я дбав про харч, про хату
для гурту цілого і про старців,
що меткою за нами волочились,
а сам голодний, збіганий як пес,
їв облизні та думкою як дурень
мав багатіти... День-у-день промови,
якісь темно-прозорі, наче прірва,—
аж світ макітрився мені від них!
Я їм не бачив ні кінця, ні краю...
Уже я знав, чого ті речі варті:
«я заспокою вас... я вас потішу»...
— А як же, сподівайся! Він здалека
спокоєм і потіхою манив,
а скоро хто було розвісить вуха
і справді піде з ним, як я дурний,
тому таке ярмо він клав на шию,
що аж до долу гнуло. Він любив
байками й загадками говорити;
отож було не смій його спитати,
як то є звичай між учениками:
«Учителю, що значить сеє слово?»—
він зараз попадав у нетерплячку:
«Лукавий роде! Доки буду з вами?
Сліпорожденні! Дивляться й не бачать!»

і все такі слова вразливі, гострі,
що краще б він уже налаяв просто,
ніж так пекти аж до живого серця.

Прочанин. Проте ж таки за ним ходили люди,
не кидали,—відай було їм добре.
Були такі, що й роду відреклися.
Я сам таких в Капернаумі знав.
Була там молодичка, Саломея
наймення їй,—покинула дітей
і чоловіка; инша знов, Сусанна,
багата відданиця, молоденька
і роду, чесного — за ним пішла,
не боячись ослави й поговору.

Юда (зневажливо). Не говори мені про те жіноцтво!
Жінки, як ті собаки—раз погладь,
а потім хоч що-дня лупцюй, все стерплять!
та й руки ще лизатимуть...

Прочанин. Ну, добре,
таж не самі жінки, ба й чоловіки,
як сам ти згадував, були щасливі,
в ногах у нього сидячи.

Юда. Мана!
Не царство Боже, ні—скоріше пекло
було у тім гурті! Яка там заздрість,
ти й здумати не можеш! Кожен важив
на перше місце побіля Месії,
на перше, не инакше! І для того
терпів усю зневагу, все приймав.
Учитель мав улюбленців між нами,—
ми, зуби зціпивши, їм догожали,
щоб приподобитись йому хоч тим.
І я ж, поки ще царства сподівався,
все залюбки терпів, а потім мусів
терпіти й без надії—де б я дівся?—
хоч день і ніч я голову сушив,
як вирватися з того царства глуму,
де не мені народи слугували,
а я служив відметам всіх народів...

І знаєш, діду, що ніхто ніколи
не міг його задовольнить. Якось
він при вечері кинув нам у вічі
такі слова: «Ось, пийте кров мою!
Ось, їжте тіло!» Боже помсти правий!
Чия ж то кров була, як не моя?
Чиє ж було то тіло?! Гіркий сором
гнав кров з мого лиця, я з тіла спав,
як жебрав їм того вина та хліба...

Прочанин. Було тобі піти куди хоч в наймИ,
щоб вирватись од їх...

Юда. Куди? До кого?
Цікавий знати, хто мене прийняв би!
Голота нас любила, а заможні
не прийняли б за наймита такого,
що був учеником — ба ні, слугою!—
їх ворога.

Прочанин. Вже правда—ти попався
неначе в пастку миш! І як ти жив там!

Юда. Либонь не райське щастя відбивалось
в моїх очах! Учитель те завважив.
Він поглядів понурих не любив.
Він звик, щоб ми як песики лагідно
йому дивились в вічі та ловили
його слова. І він мене почав
словами дошкулять. Напроти мене
він байку склав про гостя, що понурий
та нечепурний втисся на весілля
і з соромом був вигнаний. Де-далі
про зрадників почав заводить річ:
чи руку покладу на стіл—він каже:
«ось зрадницька рука побіля мене»;
чи хліб у страву я вмочу—знов слово:
«сьогодні зрадник хліб вмочає з нами»,
було, не дивлячись на мене, каже,
мов ненавмисне, але всі навколо
на мене витріщалися одразу,
неначе я одмінок був між ними...

(Задумується. Потім здіймає голову вгору).

Що він посіяв, те й пожав! Сам винен!
(Знов задумується. Раптом швидко, напосідливо).
Нічого в світі я не мав крім нього,—
хіба ж не мав я права знов зміняти
його на те добро, що я втеряв
з його причини?

Прочанин. А як же ти зробив се?

Юда. А як би ти зробив?

Прочанин. Хіба я знаю?
Я зроду ще не продавав людей.

Юда (з понурим жартом).
Так само продають їх, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдарять по руках. Ти ж думав, як?
А потім з рук у руки віддають їх
тому, хто купить. От і все. Не бачив?

Прочанин. А як же ти віддав його, як саме?

Юда (зненацька роздратований).
Та що ти мов суддя мене питаєш?
Мені вже се обридло!

Прочанин (здвигає плечима). Річ твоя!
Не хочеш—не кажи. А тільки, знаєш,
погана чутка йде про тебе в людях,
що ніби ти його поцілував,
як зраджував.

Юда (уперто). І він мене теж зрадив!

Прочанин. Цілуючи?

Юда (злісно і вкупі з жалем). Ні, він мене ніколи
не цілував.

Прочанин. А ти його?

Юда (люто). Гей, діду!
Кажу тобі, доволі вже балачок!

Прочанин (встає).
Коли ти справді отаке плюгавство
вчинив, то краще вже тобі мовчати.
(Лагодиться йти).

Юда (поспішно). А може ж я таки його любив?
А може ж я хотів з ним попрощатись?

Прочанин (обертається знов до Юди. З крайнім презирством).
Ну, знаєш, Юдо, я тепер кажу:
доволі вже балачок! Бо як правда,
що ти любив його, то те плюгавство
іще мерзенніше. Убий, заріж,
втопи, продай, та хоч без поцілунків!
Юда. Я з тебе жартував. Той поцілунок
зовсім холодний був—я ж мусів якось
признаку дать, котрого з гурту брати.
Прочанин (тремтить від обурення).
Мовчи! Не говори! Чи теплий гад,
розпарений на сонці, чи холодний—
однаково бридкий!
Юда. Тепер я гад?
А хто мене хотів благословляти?
Вода ж моя либонь таки цілюща,
бо ти її приймаєш.
Прочанин (раптово одв'язує тикву). Ось тобі
твоя вода! Волів би на безвідді
пропасти, ніж прийняти щось від тебе!
(Лє воду назад у кухоль).
Юда (спиняє його за руку).
Ну, діду...
Прочанин (вириває руку, мов опечений дотиком Юди).
Геть від мене, сатано!
(Тиква падає, вода розливається по землі, прочанин дрібною старечою походою поспішає до стежки).
Будь проклят!
Юда. Не тобі мене клясти,
бо він простив мене!
Прочанин (обертається). І після сього
ти не зависився?! (Плює).
Юда. Ні, не простив!
Я пригадав—він докорив мені.
Прочанин (перекривляє, з огидою).
«Він докорив!»—Тебе убити мало!

(Здіймає камінь і кидає на Юду, але камінь не долітає до Юди. Прочанин, не оглядаючись, спускається стежкою в яр і криється з очей.—Юда стоїть хвилину, стиснувши голову руками, далі стукає собі кулаком по голові, хапає мотику і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює донестяму).

2. II. 1909.

ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА

Драматичний етюд

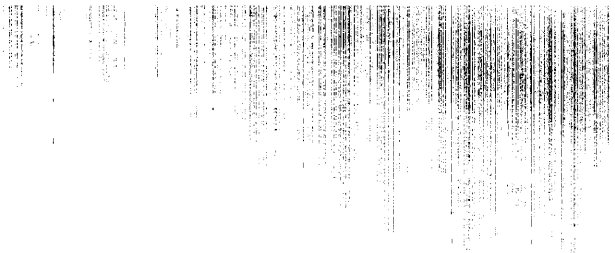

ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА.

I.

Леся Українка в своїй лірицї небагато удiлила мiсця мотивам кохання. В ранiшнiй її літературній дiяльності значно переважали мотиви соцiяльні. Але в драматичній спадщині письменницї маємо дуже широко й цікаво поставлену тему подружжя, кохання й одруження, взагалі ролю жінки в коханні. Сюди належать з її творів — «Айша та Мохаммед», «Руфін і Прісцілла», «Йоганна жінка Хусова», «Бояриня», «Лісова пісня», «Камінний господар», «Оргія». Ця тема в рiжних її змінах та трансформацiях все ж таки з'являється завжди темою драматичною, у вузькому розумінні цього слова, як драматичної подiї. Коли «Руфін і Прісцілла», «Лісова пісня» та «Камінний Господар» просто мають назву драми, а трагічна «Оргія» — тільки назву «драматичної поеми», то й «Айша та Мохаммед», невеличкий дiялог, не маючи ніякої «жанрової» назви, є глибоко драматичний, і «драматичний етюд», «Йоганна», так само, може, найгостріше ставить проблему подружжя; не даремно-ж і самий заголовок цього «етюда» ніби підкреслює, що маємо не просто Йоганну, а — «Йоганну жінку Хусову».

Тема «Йоганни жінки Хусової» далека від того, щоб бути новою темою в художній літературі; вона належить до «традиційних» літературних тем і нас цікавить в «Йоганні» не сама її тема, а та своєрідність і оригінальність, що їх повинен внести у всі художні елементи цього твору та в його головний «художній образ» автор.

Такі «традиційні», чи краще б мовити «класичні», теми можуть бути розгорнені в будь-яку добу, в будь-якому соцiяльному оточенні. Майстерність авторова повинна обрати найвигiдніше реальне оточення для художнього розгорнення

обраної теми. Леся Українка обирає для своєї «Йоганни» — Галілею за часів євангельських, цеб-то з першого століття нової ери, коли Галілея перебувала під владою Римської імперії. Для читача, що вже обізнаний з улюбленими «екзотичними» темами письменниці, вибір часу та оточення в цьому «драматичному етюді» не буде дивний; Леся Українка в своїй драматичній поемі «Одержима» обрала цю саму добу і це саме оточення, тільки ще за життя Месії; у драмі «Руфін і Прісцілла», що так само її написано раніш, ніж «Йоганну», маємо знову добу раннього християнства (друге століття нової ери) і так само стикання «римського» й «християнського» світоглядів, але в зовсім протилежній ситуації, ніж це маємо в «Йоганні жінці Хусовій». Коли в «Р. і П.», не дивлячись на різні релігійні погляди «римлянина» та «християнки», чоловік з любови до неї приймає на себе її провину й жертвує собою, то в «Йоганні» маємо гостру колізію тих самих поглядів. Чоловік не розуміє своєї жінки і це призводить Йоганну до різкого внутрішнього конфлікту між своїми поглядами та своїми обов'язками. Цей конфлікт і становить собою той сюжет, що в ньому має розгорнути письменниця обрану для себе тему.

Де-хто з критиків та читачів іноді закидає драматичним творам Лесі Українки їхню «несценічність». Цілком зайві закиди: письменниця ніколи й не мала їх за придатні для сцени; вона просто брала найскладнішу літературну форму (ще Расін сказав, що драма увінчує лірику та епос) та до того ж у перших її творах драматична колізія відбувалася не між героями, а між ідеями. (Див. про це у А. Ніковського: «Лесю Українку найбільше цікавило життя, розвиток, рух і боротьба ідей. Кожна її драма — се зовсім не так звана «драма життя», яка підказує письменникові й ті чи інші висновки, а як-раз навпаки: в душі письменниці виникає, живе й розвивається певна проблема, яка-небудь з одвічних проблем, що тривожать душу людини, і письменниця шукає певної схеми, в якій та проблема викристалізувалася». — «Екзотичність сюжета і драматизм у творах Л. У.» Л.-Н. Вісник, 1913, X, стор. 60). Ми нижче ще вернемося до цієї влучної думки А. Ніковського.

Маємо в «Йоганні» проблему вибору між своїми поглядами та своїми обов'язками. Маємо психологічну проблему. Що для авторки «Йоганни» справа полягає не в сценічній драматичності, а тільки-но психологічній, тому доказ, як вона ставиться цілковито байдуже до справи конструктивної та декоративної. Етюд «Йоганна жінка Хусова» складається з кількох сцен, чи так званих «явищ»: маємо — Хуса з управителем та кравчим, Хуса з матір'ю, Хуса з Сабіною, Хуса з Йоганною, спільну сцену Хуси — Йоганни — Сабіни, знову Хуса з Сабіною, Хуса з Публієм, сцену з чотирма та, нарешті, кінцівку — Йоганна самотна. Ніякого розподілу на сцени в етюдові немає, дія ввесь час точиться у світлиці, що — «покраси в ній давно не відновлялись і на всьому є слід не то що занедбання, а недостачі пильнування», не дивлячись на всю параду, з якою Хуса має намір прийняти «почесних гостей». Не вважаючи на те, що «Йоганна жінка Хусова» розміром своїм у півтора рази довша від «На полі крови», та що «Йоганна» має більш ніж десять діючих осіб, а «На полі крови» в останній, канонізованій редакції має тільки дві особи, — Прочанина та Юду, — геб-то власне стає діялогом, не дивлячись на це все, автор називає «На полі крови» — «драматична поема», а зараз же після цього написаку «Йоганну»—зве «драматичним етюдом». Власне терміна «етюд» тут ужито не так до сценічної драми, бо вона досить складна, як ми оце вже бачили, а до психологічної проблеми, що вона набуває в своїому розв'язанні драматичної форми. Отже маємо в «Йоганні жінці Хусовій» психологічний етюд на тему гострого конфлікту поглядів з обов'язками. Придивимося ж, в які художні форми втілює Леся Українка цей конфлікт.

II.

Теорія літератури знає дві форми символізму: ідеалістичний символізм та реалістичний. Друга половина д р а м а т и ч н о ї діяльности Лесі Українки позначається значно виразнішим реалізмом в обробці «всесвітніх» тем та сюжетів. Коли порівняти з погляду реалізму такі твори 1901—1905 років, як «Одержима», «Вавилонський полон», «На руїнах», «Три хвилини», «Осіння казка» — з творами писаними пізніше («На полі крови» та

«Йоганна» — 1909 року, «Бояриня» — 1910, «Лісова пісня» та «Адвокат Мартіян» — 1911), то при незмінності тематичного та сюжетового вибору («всесвітні», «одвічні» теми й сюжети), кинеться в очі зовсім інша, мало не протилежна маніра в конкретних описах осіб. Не можна навіть рівняти художні образи Мессії та Міріям з погляду їхньої «реальности» з Хусою та Йоганною, з Руфіном та Прісціллою, навіть з такою «фантастичною» постаттю, як Мавка з «Лісової пісні». Ця остання в своєму коханні до Лукаша, без прибільшення, має справжню складну психологію сучасної лесиній добі високоінтелігентної жінки, що напевно читала Ібсена та Гавптмана. Йоганна, головна постать «драматичного етюду», її чоловік Хуса, рабиня Сабіна, гості Публій та Мардія, навіть побіжний образ — Мелхола — всі вони значно «реальніші», життєво конкретніші в своїому художньому відтворенні, ніж герої першої половини драматичної діяльности Лесі Українки. Отже тепер звернемося знову до наведених рядків статті А. Ніковського, щоб внести до них потрібне доповнення. Визначеного в цих рядках процесу творчости в Лесі Українки не заперечуємо; вона, справді, брала певну психологічну проблему та шукала того конкретного життьового матеріялу, що в нього можна було б влучно вкласти цю проблему та, ясна річ, що він письменниці більш-менш близький, знайомий. Коли, скажемо, в «Одержимій» Мессія та Міріям — справді знайдена «схема», коли навіть і Прочанин з Юдою становлять певну схему (див. статтю Євг. Ненадкевича), то в «Йоганні жінці Хусовій» та в дальших творах нашої письменниці літературна маніра, художні засоби ускладняються, — і це природня річ при тім послідовнім зростанні, що його літературне обдарування Лесі Українки мало, — і ускладняються в напрямку до реалістичного письма. Маємо довести це як-раз на «Йоганні жінці Хусовій».

Основний художній задум цього твору — художній образ «Йоганни жінки Хусової». І Хуса, й Сабіна, й «високі гості» — це «антураж». Самий заголовок це доводить. Для цього головного художнього образу письменниця дала прелюдію, що правда, довгеньку, але дуже дотепно, вміло обдуману, яка мусить підготувати художнє сприйняття головного образу —

Йоганни. Більш ніж чвертка всієї драматичної дії проходить без Йоганни, але вже з перших рядків цього етюду, з слів Кравчого до Хуси, читач знає, що в домі Хусовім — не все гаразд. Але автор держить читача в невідомості, що власне тут сталося, поки на прохання Хусове не з'являється до світлиці мати його, Мелхола і від неї уже стає відомо, що Хуса «розпустив кохану жіночку» та що він тепер — «ні вдовець, ні молодець», бо — «жінка десь повіялась на безвість». Але ж далі, в сцені Хуси з Сабіною, читач не тільки впевняється в правді Мелхолиних слів —

А доки має бути
Невірній жінці вірним чоловік? (слова Сабіни),

але й узнає, що Хуса так само зрадив свою жінку, знову-ж таки зі слів лукавої наложниці Сабіни:

Не знає наш закон розлучних листів?
Коли гостей так трудно одурити,
То хай Їх с п р а в ж н я д р у г а жінка прийме.

Автор продовжує держати читача в невідомості навіть і тоді, коли Йоганна несподівано з «безвісти» з'являється додому. На слова раба: «Там пані прибула», Хуса, певний, що Йоганна «повіялась на безвість», запитує: «хто? Мардія?» На відповідь раба: «То наша пані... дружина мого пана», — Хуса кричить: «Як?!» — і тільки-но згадавши, що жінка йому зараз потрібна для належного прийняття гостей, — «зміняє раптом гнівний тон на холодно-спокійний», відсилає раба та Сабіну та має віч-на-віч з жінкою вести розмову.

В образі Хуси (чи Хузана), що він грає в драматичному етюді певну ролю, протилежну образові Йоганни, маємо виразну постать сановника поневоленої країни, кар'єриста дуже заклопотаного приїздом «високих гостей, що мало не готовий свою рабиню-наложницю видати перед ними за жінку, аби тільки себе не скомпромітувати, що говорить з безсилою Йоганною «владно» та «гнівним голосом», а з Мардією—з «помітною тривогою», мало не кам'яніючи з жаху. Хуса належить до тих людей, що, брудні самі, ніколи не повірять чиїйсь чистоті:

Х у с а. ...згадала,
що є ще тута десь твій чоловік,
та час уже йому на шию сісти,
продиндривши весь посаг свій?

Йоганна. Хузане!!

Хуса. А се ще що за норови? Вгамуйся
і рада будь, що не тягну тебе
на суд за марнотратство і перелюб,
а покриваю все для чести дому!..

А тільки-но вийшла Йоганна, він «пригортає Сабіну» та говорить недвозначно до неї:

І вір мені, що се далеко ліпше,
такою буть рабинею, як ти,
ніж панею такою, як Йоганна.

Він для кар'єри дає хабара «високій гості» Йоганновими перлами та віллою; він доходить до того, що побачивши, ніби «Публій думає липитися з Йоганною», коли Мардія хоче йти подивитися на даровану віллу, в останній сцені дозволяє собі подати таку раду жінці:

З Публієм гречніша будь,
та тільки так, щоб Мардії не гнівать,

і на спробу Йоганни заперечити такій пропозиції — «гнівним рухом» її перебиває:

Йоганна. Я...

Хуса. Що там? Ну, гляди мені, шануйся! (Свариться пальцем).

Цьому вульгарному та нечесному «сановникові», що його автор на самому початку характеризує, як «кремезного, з виразом обличчя не лихим, але владним», різкий контраст являє образ Йоганни. Вона увесь час протягом розмови, не зважаючи на грубі та неправдиві слова чоловікові, тримає себе з ним — «тихо, покірно, але з додержанням гідности», і цю гідність влучно доводить, коли на слова Хусові:

Я тобі скажу,
чого ти заробила! от чого:
прилюдно буть побитою камінням!
Ти перелюбниця, —

вона — «складає руки на грудях і випростується одважно», відповідаючи:

...я ніколи не жила так чисто,
так чесно, навіть свято, як сей рік, —

і далі на «в'їдливу» грубість Хусову — «поглядом проймаючого.

докору дивиться мовчки на Хусу, так що він сп'ятився» та — «після мовчання» говорить:

Хузане, дай мені розлучний лист.

Від цього моменту всю силу психологічного опіру в Йоганни знищено, вона безсило, покірно хилиться перед «обов'язком».

У дальшій розмові чоловіка з Сабіною Йоганна несподівано дізнається, що Хуса справив розкішну одежу своїй наложниці, — для того «поїхавши навмисне до Сідону», — з цього вже добре розуміє й знає, що «зрада сталася», але сталася зовсім з іншої сторони. Невеличкий та дуже характерний для обох діялог:

Й о г а н н а. Хусо,
чи правда се?
Х у с а. Авже-ж, убрання гарне...
Й о г а н н а. Не про красу одежі я питала; —
ти ж розумієш, Хусо.
Х у с а. Я не хочу
нічого розуміти, а тобі
мене допитуватись не подоба.

Йоганна «йде на муку» — просити у Хусової матері покрас; вона — «закриває очі з виразом глибокого страждання», слухаючи розповідь Марції про «дивний звичай» рвати на голові волосся з туги; вона — «тремтячими руками бере» з рук чоловіка чарку з ліками, що їх дає їй Марція; вона під час розмови з «високими гостями» — «має мучений вираз» обличчя та «робить зусилля» якось гамувати — «свою муку».

І в останній сцені, коли Хуса «шпарким, приглушеним голосом» наказує їй іти до пекарні, наглядати, щоб щось з їжі там не зопсували, бо-ж — «се дуже важна річ», коли він наказує їй бути «гречнішою» з Публієм, позбавитися «тих погребових строїв» та «шануватися», — залишившися самотною в світлиці, вона «падає на коліна і здіймає руки», «мовчазне, здавлене ридання без сліз потрясає все її тіло; вона встає і, хитаючись, мов билина од вітру, виходить із світлиці».

Драма «Йогани жінки Хусової» — це глибока жіноча драма: повна самотність, вороже оточення, відсутність не тільки якогось кохання, а навіть і поважання до чоловіка,— і разом стара традиційна мораль жіночої покори, примушеного життя з нелюбою людиною в ім'я якогось застарілого розуміння обов'язку, поступаючися всіма своїми поглядами, глибоко заховуючи їх у глибині душі, не показуючи не тільки чоловікові, але й взагалі нікому отих «погребових настроїв», життя без усякої навіть найменшої надії на будь-яке щастя.

Яку ж соціяльну вартість має цей художній образ Йогани, що його з такою захованою за словами схвильованістю, з таким ліричним напруженням дала в цьому драматичному етюді письменниця?

«Йоганну жінку Хусову» написано 1909 року. В еволюції світогляду того покоління української інтелігенції, що до нього належав автор цього драматичного етюда, роки після революції 1905 р. відзначають певну внутрішню реакцію, настрої розчарованости політичними ідеями через невдачу революції. Леся Українка належала до тієї меншої частини української інтелігенції, що в ній те розчарування, та реакція відбилися як-найменше. Її політичні погляди від того не змінилися. Але після 1908 — 1909 р р., після пережитої гострої реакції, знову в активнішій частині української інтелігенції, що до цієї частини безперечно належала й Леся Українка, відродилась активність до культурної роботи, росло бажання наздогнати европейську культуру, а разом з тим зросла й виразна емансипація від різних консервативних явищ старого побуту, старого оточення, а в тому числі — й емансипація жінки. Письменник-жінка не могла пройти байдуже мимо цієї

суспільної проблеми, і ми бачимо, що в творчості Лесі Українки ця, як на той час вельми прогресивна, проблема займає в ці роки поважне місце. Серед творів письменниці, що їх присвячено власне цій проблемі, «Йоганна жінка Хусова» займає одне з вищих місць. У цьому творі найгостріше показано той тяжкий гніт, що його зазнала жінка в умовах старих традиційних поглядів на жіноче питання. Яскраво негативний образ грубого Хуси та високо-моральний і чистий образ «жінки Хусової» різко підкреслюють, які ідеї проголошено в цьому творі письменницею. Що-ж до поразки Йоганни, до її невдалої боротьби за волю, то треба тільки нагадати собі пересічні погляди на родинний побут в ті часи, коли написано «Йоганну», серед тодішньої середньої української інтелігенції, що до неї належала письменниця, що її побут і побутові традиції Леся Українка добре знала, — щоб зрозуміти, що іншого кінця цього драматичного етюду письменниця й не могла подати. Особливо це стане ясно, коли взяти на увагу те, що нам довелося підкреслити напочатку відносно творів Лесі Українки, в яких письменниця виразно, недвозначно і вдало прямує від світосприймання ідеалістичного до реалістичного. Отже тоді в нашій художній літературі двадцятого століття дореволюційних років, серед жіночих постатів, найбільш влучно та міцно відображених, «Йоганна жінка Хусова» Лесі Українки займатиме далеко не останнє місце.

Б. Якубський.

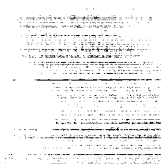

ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА.

Драматичний етюд.

ОСОБИ:

Хуса або Хузан — приставник Ирода Антипи, тетрарха галілейського.

Йоганна — жінка його.
Мелхола — мати його.
Сабіна — рабиня його.
Публій — значний римлянин.
Марція — жінка його.
Управитель
Виночерпець
Кравчий
Раби
Рабині
} в домі Хусовім.

Діється в Галілеї, в домі Хусовім, за часів евангельських.

Світлиця в домі Хусовім, уряжена по-східньому, але з де-яким грецько-римським впливом: в ній поставлено «трікліній»— три ліжка для бенкетів навколо круглого стола. Світлиця прибрана гарно, але видко, що покраси в ній давно не відновлялись і на всьому є слід не то що занедбання, а недостачі пильнування.

Хуса (чоловік середнього віку, дуже чорнявий, кучерявий, кремезний, вираз обличчя у його не лихий, але владний; увіходить заклопотаний і плеще кілька раз у долоні).
Гей, слуги! швидче! Хто з вас є? Сюди!

(Увіходять: управитель дому, виночерпець і кравчий).

Управитель. До розказу, мій пане!

(Вклоняється, за ним інших двоє вклоняються мовчки).

Хуса (до управителя) Слухай, Сабо,
сьогодні в мене будуть гості з Риму,
високі родом гості! То пильнуй,
щоб тут усе було як слід. (До кравчого).
Наїдки подай
нам тут (показує на тріклінію),
по римському звичаю.
Пильнуй, щоб не було печені мало,
як отоді, коли був Анцій в гостях,—
се чистий сором був! Адже ти знаєш,
що в Римі всі їдять багато м'яса.
Щоб скілька перемін було! Ти тямиш?

(Кравчий вклоняється).

А поливка до риби щоб була
така, як отоді, коли сам претор
до мене завітав з тетрархом. Претор
хвалив її, я пам'ятаю.

Кравчий (збентежено). Пане,
такої поливки ми не зготуєм...
Хуса (суворо). Чому?
Кравчий. То вміє тільки наша пані...
Хуса. Так що-ж? Піди до матері моєї
і попроси її...
Кравчий (ще більше збентежений). Не паніматка,
лише дружина владаря мого
тоді те готувала, по-саронськи,
як з дому ще навченая...
Хуса (суворо). Мовчи!
(До виночерпця). Не забувай, що треба подавати
фіяли грецькі та етруські вази,
а з наських подаси лиш того кубка,
що з яшми—він оправний в чорпім сріблі.
Виночерпець (падає навколішки і здіймає благально
руки до Хуси).
Хай не гнівиться пан мій велеможний
на пса нікчемного, на марний порох!..
Немає кубка з яшми!..
Хуса (грізно). Як нема?
Хіба хто вкрав? Я злодія знайду
хоч під землею!
Виночерпець (падає ницьма). Ох, мій гідний пане,
не вкрадено його...
Хуса. То ти розбив?!
(Хоче вдарити його ногою).
Виночерпець (захищаючи голову руками).
Ні, пане, ні! Взяла твоя дружина...
То з посагу її...
Хуса (одвертається; глухо). Іди з очей!
(Виночерпець виходить як побитий).
Хуса (до управителя). Тут маєш застелити килими,
жовтогарячі, крокосом заткані.
Управитель (тремтячи).
Продано килими...
Хуса (трохи вагаючись питати). Хто їх продав?

Управитель. О, зглянься над рабом твоїм, владарю.
Май ласку, не вели відповідати!

(Складає долоні й покірно схиляє голову).

Сам відаєш, чиї то килими... (Замовкає).

Хуса (киває йому рукою, що розмова скінчена).
Іди, проси прийти до мене матір.

(Управитель виходить, за ним кравчий.—Хуса похмурий, роздратований прохожується по світлиці нерівним кроком, посіпуючи випещену бороду і відпихаючи ногою стільці, то-що, коли трапляються йому на дорозі.—Незабаром увіходить Мелхола, дуже стара жінка; її ведуть по-під руки дві рабині).

Мелхола (до Хуси). Чого ти старощі мої турбуєш?
Ти, Хусо, міг би й сам прийти до мене,
вже надто запанів... Я не хотіла
рабам лихого прикладу давати.
А то б і не прийшла...

(Далі воркоче щось невиразне. Рабині садовлять її на низьке крісло з подушкою).

Хуса. Пробач, матусю,
я не для себе турбував тебе.
Сьогодня, бач, гостей я сподіваюсь...

Мелхола (недочуваючи). Га? Що ти кажеш?

Хуса (голосніше). Жду гостей сьогодня!

Мелхола (воркотливо).
Так що ж мені до того? Ждеш, то жди...

Хуса (подає знак рабиням, щоб вийшли, ті виходять. Хуса сідає коло ніг материних, на малій скамниці).
Матусю, ти ж тепер в моєму домі
єдина господиня...

Мелхола (неприв'ітно). Ба! Тепер!
А чи воно годилося, щоб тута
молодша надо мною старшувала?
Що заробив, те й маєш. Розпустив
кохану жіночку—оце-ж і дяка
від молодої господині. Бачиш:
тепер ти ні вдовець, ні молодець...

Як жінка десь повіялась на безвість,
то мати знов «єдина господиня»...
Чи то ж воно надовго?

Хуса. Не картай.
Доволі з мене й так...

Мелхола. Еге ж... доволі...
Як я тобі казала: одружись
тут в Галілеї; хай і не багата,
хай не шляхетна буде, та покірна...

Хуса. Я взяв її не за саме багатство,
не за самий і рід.

Мелхола. Та знаю, знаю,—
понадився на ту саронську вроду;
але ж та врода, як саронська рожа,—
розквітне на зорі, а вже в полудні
осиплеться...

Хуса. Лишім про се, матусю...
Я, власне, хтів тепер тебе просити,
щоб помогла мені гостей вітати.

Мелхола. Та що ж воно за гості? звідки?

Хуса. З Риму.
Високородний Публій і дружина.

Мелхола. Не знаю я таких.

Хуса. Почесні гості!
Він родич преторові...

Мелхола. Він римлянин?

Хуса. Авже-ж, матусю.

Мелхола. І вона римлянка?

Хуса (трохи нетерпляче). Та певна річ!

Мелхола. Не розумію, Хусо,
що мала б я робити з тими гістьми!

Хуса. Та що ж тут розуміти?—привітати,
віддати їм належну шану, й годі.

Мелхола. Хіба ти сам без мене не потрапиш?

Хуса. Коли б то Публій сам прибув, без жінки,
то вже ж я б сам прийняв його. На лихо,
я запросив його з жоною.

Мелхола. На́що?

Хуса. Бо Публій сам не так мені потрібен,
як горда Марція, його жона,—
вона з родини цезаря і має
велику силу там у Палатіні.
Мелхола. Де?
Хуса. В Палатіні.
Мелхола. Що воно за місто?
Хуса. Та то не місто—цезарські палати!
Мелхола. Далеко?
Хуса. В Римі!
Мелхола. Та чого кричиш?
Я чую... Ну, якісь палати в Римі.
Так що мені до того?
Хуса (знизує плечима; нишком). От нещастя!
(Голосно). Ну, бачиш, Марція...
Мелхола. Хто?
Хуса. Тая гостя,
що буде в нас сьогодня...
Мелхола. Та римлянка?
Хуса (ще голосніше).
Еге ж, римлянка. Так вона про мене
замовить слово цезареві може,
коли я догожу їй.
Мелхола. Догожай.
(Хуса кусає губи і одвертається від матери).
Мелхола (трохи лагідніше).
Коли вже я потрібна тій римлянці,
то може на жіночу половину
прийти до мене, я не бороню.
А тут мені сидіти не подоба.
Хуса. Матусю, се ж ніяк не випадає!
В римлян то звичай, що коли подружжя
приходить вкупі, то й вітати треба
обох укупі.
Мелхола. Ну, й вітай їх сам,
чи нарізно, чи вкупі, як там хочеш...
Хуса. Матусю, та чи я-ж тобі не син,
що ти мені допомогти не хочеш?

Невже тобі так тяжко привітати
моїх гостей? Я ж не прошу багато.
Ну, вийди їм назустріч, уклонися,
промов до Марції якийсь привіт...

Мелхола. Та я ж по-їхньому не вмію.

Хуса. Дарма!
Промов по-нашому, а я приставлю
таку рабиню, що по-римськи вміє,
вона твої слова перетовмачить.
Вже ж гості вибачать старій людині,
що інших мов, крім рідної, не знає.
Я тільки про одно тебе прошу:
при гостях не кажи на мене Хуса,
а зви мене Хузаном,—се по-римськи.

Мелхола (силкується встати, гнівно трясе головою).
А се ще що за новина—«Хузан»?
Твій батько звався Хусою і сина
на честь йому я нарекла так само!
То ти свого зрікаєшся імення
для римських заволок?!

Хуса. Матусю, слухай...

Мелхола. І слухати не хочу!.. Гей, рабині!
Рабині, гей!.. Куди ти їх послав?

(Плеще в долоні. Увіходять рабині, беруть її по-під руки, підводять).

Хуса. Хай буде так, як хочеш. Мамо, слухай,
ти тільки привітай, побудь хвилину
тут з нами при столі...

Мелхола. Я маю їсти
з невірними?! Ні, сину, я стара,
щоб мала звичай батьківський ламати.
(До рабинь). Ведіть мене! (Виходить з рабинями).

Хуса. От, кара божа з нею!

(Плеще в долоні. Увіходить управитель).

Поклич мені Сабіну.

(Управитель іде. За хвилину ввіходить Сабіна,—молода, гарна рабиня самаритянка, убрана на грецько-римський лад, і мовчки спиняється в порога).

Хуса (до Сабіни). От що слухай...
Сьогодні в мене будуть гості з Риму,
поважні і потрібні,—розумієш?
Сабіна (хизуючись, з усмішкою).
Сабіна розуміє все, що треба,
чого ж не треба, то не розуміє.
Хуса (трохи прояснів).
Отак і слід. То тих гостей я хочу
вітати як-найкраще.
Сабіна. Буде Публій
і Марція, жона його?
Хуса. Ти знаєш?
Сабіна. Сабіна знає все.
Хуса. То може знає,
що я хотів-би Марції вгодити?
Сабіна (помалу з притиском). Сабіна знає все.
Хуса (трохи сп'янівся від її тону). Гаразд, гаразд!
Я хочу Марцію прийняти гідно,
як то належить станові її
і родові. У мене паніматка
стара вже і не може тим трудитись.
(Сабіна іронічно всміхається, Хуса вдає, що того не бачить).
Тим часом не приходиться вітати
матрону римську в домі без жіноцтва.
Ти розумієш?
Сабіна. Так, я розумію:
хоч, кажуть, муж є голова жоні,
та голові без тіла трудна рада...
Хуса (суворо). Сьогодні я до жартів не охочий,—
завваж собі.
(Сабіна з удаваною покорою схиляє голову).
Візьми найкраще вбрання,
оте, що я привіз тобі з Сідону,
причепурись, бо Марцію вітати
сьогодні маєш ти.
Сабіна. Твоя рабиня
шляхетну гостю має привітати?
Хуса. Не потребуєм їй того казати,

що ти рабиня. Я назву тебе
сестрою.
Сабіна. Публій дуже добре знає,
що ти сестри не маєш.
Хуса. Ну, нехай
своячкою чи кревною якою,
сама там вигадай.
Сабіна. Якби жоною,
було б для Марції найвідповідніш.
Хуса. Для Марції? (Сабіна дивиться на нього скоса з-під
спущених вій). Я раз казав, Сабіно,—
доволі жартів!
Сабіна (стиха, знов з притиском). Може се й не жарт.
Хуса (шпарко, з бистрим поглядом на Сабіну).
Я не вдівець. І Публій теє знає...
Сабіна. Що знає?
Хуса. Що не ти мені жона...
Сабіна (сміливіше, впадаючи в Хусову річ).
Що так було? А доки має бути
невірній жінці вірним чоловік?
Не знає наш закон розлучних листів?
Коли гостей так трудно одурити,
то хай їх справжня друга жінка прийме.
Хуса. Сабіно, ти, здається, вже забула,
що ти рабиня?
Сабіна (з удаванним раболіпством). Панові своєму
рабиня дякує, що нагадав їй,
хто він і хто вона. Тепер я тямлю,
що не мені, затоптаній ганчірці,
гостей шляхетних пристоїть вітати.
Мій пан хотів собі пожартувати
з рабині. Вдатний жарт!
(Сміється фальшивим сміхом).
Хай пан дозволить
піти рабині знову до роботи,
бо може вернеться з дороги пані,
то ще мене за лінощі скарає.
(Не ждучи відповіді, рушає).

Хуса. Стій! (Сабіна спиняється).
Я... я ще подумаю про те,
що ти казала.
Сабіна. Часу є доволі,—
тож Марція прибуде аж опівдні.
Хуса (дратуючись). Я маю думати про се тепер?!
Сабіна (спокійно). Я маю Марцію вітати завтра?
Хуса. Ні, ти її сьогодні привітаєш!
Сабіна. Сьогодні ж має й думання скінчитись.
Хуса. Ти вже мені розписуєш закони?
А знаєш ти, що я тобі закон?
Що *я* тебе скарати смертю можу
за непокірність?
Сабіна (низенько вклоняється.) Панська воля й божа!
Але рабиня мертва привітати
гостей твоїх не зможе, і матрона
не матиме належної пошани.
Хуса (дивиться пильно Сабіні в вічі, вона твердо видержує його погляд. Він відступає і, ходячи по світлиці, говорить немов сам до себе).
Ні, се нечувано!.. Якась рабиня...
Наложниця... непевного коліна...
Простачка родом...
Сабіна. Ірод, наш тетрарх,—
нехай йому господь продовжить віку!—
походить від рабині, кажуть люди.
Хуса. Але його жона царської крови!
Сабіна. Мій владар чей же у царі не важить?
Хуса (спиняється, зумівшись).
Ти розумієш те, що ти сказала?
Сабіна (з явною насмішкою в голосі, але з простодушним виразом в обличчі).
Сабіна розуміє все, що треба,
чого ж не треба, то не розуміє.
Хуса (нишком, з острахом).
Єхидна самарійська!.. (Увіходить раб).
Раб. Можний пане! (Замовк).
Хуса. Чого тобі?

Раб. Там пані прибула...
Хуса. Хто? Марція? (Заметушився).
Раб. Ні...
Хуса. Хто ж?
Раб. То наша пані...
Дружина мого пана...
Хуса. Як?!
Раб (падає на коліна). Не покарай свого раба!
Хуса (зміняє раптом гнівний тон на холодно-спокійний).
Устань.
Скажи, що жду її у цій світлиці.
(До Сабіни). Ти можеш відійти.

(Раб і Сабіна виходять. Увіходить Йоганна, ще молода жінка з слідами не аби-якої вроди, але дочасно змарніла; убрана вбого, буйні коси, мідяного кольору з злотистим полиском, прикриті простим сільським покривалом. Вона спиняється в порога).

Хуса (неприв'ітно). То ти вернулась?
Йоганна (тихо, покірно, але з додержанням гідности).
Так, я вернулася.
Хуса. А де ж твій тесля?
Йоганна. Його розп'ято. Ти хіба не знаєш?
Хуса. Ага, достукався!.. (Пауза). І ти так певна,
що я тебе прийму?
Йоганна. Моя повинність—
вернутися до тебе, а прийняти,
чи не прийняти жінку—сам ти зважиш.
Хуса. Як ти сьогодні дбаєш про повинність!
Про що ж тоді ти дбала, як побігла
за Назаретським теслею?
Йоганна. Я, Хусо,
повинности й тоді не забувала.
Хуса. Нівроку, бачу, стала жартівлива!
Сього давніш не знав я за тобою!
Йоганна. Вір чи не вір—я все тобі скажу:
примусила мене повинність вища
лишити дім мій і тебе.
Хуса. Що плещеш?

Яке ж то в жінки є повинність вища,
ніж вірність мужові?

Йоганна. Я не ламала
ніколи вірности.

Хуса. Ти ще глузуєш?!
Ти думаєш, що я зовсім дурний?
Який же чоловік повірить жінці,
що ніби-то вона ходила чесно,
коли вона ганяла по світах
за молодим іще і непоганим,
проречистим, облесливим пророком?
Адже се так? Для тебе ж він—пророк?

Йоганна. Що він для мене—висловить не сила.

Хуса (люто). Безличниця!!

Йоганна. Ні, Хусо, не лютуй.
Я певна, що якби ти сам був з нами,
ти мусів би...

Хуса. О, справді, дуже шкода,
що не було мене там межи вами!

Йоганна. Я знаю, трудно вірити чесноті
в зрадливім нашім світі, але там,
в тім світі, звідки я тепер прихожу...

Хуса. То се ти з того світа прибула,
як Самуїл-пророк? Моторна з тебе!

Йоганна (смутно й спокійно, хоч видимо ображена).
Даремне, Хусо, ти глузуєш з мене,—
сього від тебе я не заробила.

Хуса. Не заробила?! Я тобі скажу,
чого ти заробила! от чого:
прилюдно буть побитою камінням!
Ти перелюбниця!

Йоганна (складає руки на грудях і випростується одважно).
Каменувати
мене ти можеш, та не маєш за що,
бо я ніколи не жила так чисто,
так чесно, навіть свято, як сей рік.

Хуса. Тиняючись по світу, як повія?
Утікши, наче злодійка, з господи?

Іоганна. Не бувши злодійкою, я могла б
узяти з дому вдесятеро більше,
ніж я взяла: та я не хтіла брати
нічого, крім того, що залишилось
у тебе з мого посагу.
Хуса. А, так?
То ти мені ще й очі вибиваєш
своїм багатством?
Іоганна. Хусо, я навчилась
таку складати ціну всім багатствам,
як пороху, що в нас по-під ногами.
Хуса. Се хто ж тебе навчив? Отой пророк?

(Йоганна мовчки потакує головою).

Проте ж він сам не жив по тій науці,
бо підмовляв чужих жінок тікати
не з голими руками.
Йоганна. Чоловіче!
До мене він і слова не промовив,
щоб я пішла за ним!
Хуса. Чого ж ти йшла?
Йоганна. Я раз почула, як він говорив,
що лиси нори мають, птахи—гнізда,
йому ж нема де в світі прихилитись.
І я вже не могла в палатах жити,
в добрі, в догоді,—я пішла за ним.
Своїм достатком я йому служила,
і всій його громаді помагала,
щоб міг він мати скрізь собі притулок,
щоб голоду і холоду не знав,
щоб мав гурток прихильних коло себе,
мандруючи між людом неприві́тним.
Було б і гріх покинути його!
Тож він мене зцілив, як я лежала
на смертнім ложі!
Хуса. От, велике щастя!
Нехай би ти була тоді сконала,
ніж мала осоромити мене!

Йоганна (з глибокою певністю в голосі).
Я сорома нікому не придбала,
ані тобі, ані самій собі.
Хуса (подивившись пильно на неї).
Ну, добре,—він для тебе був пророком,
чи там уже не знаю чим. А ти?
Чим ти була для нього?
Йоганна. Я — нічим.
Хуса. По-твойому, і в се я мушу вірить,
що так таки нічого ти не мала
за всі твої послуги?
Йоганна. Ні, Хузане,
сього я не кажу. Свою науку
він уділяв усім, і нам, жінкам,
не боронив стояти близько й слухать.
(Щиро). І чом ти не схотів піти до нього,
як він людей навчав у Галілеї?
Він світ новий словами відкривав!
Світ правди, і добра, й любови, й волі,
Хузане, волі!
Хуса. От чого бракує
вродливим жіночкам!
Йоганна (охолонувши, стримано). Не тої волі,
що ти гадаєш. Він нам говорив
про царство Боже, де просвітлі люди
уже не женяться й не віддаються,
де кожна жінка н і ч и я.
Хуса (в'їдливо). А спільна?
(Йоганна поглядом проймаючого докору дивиться мовчки на Хусу, так що він сп'ятився).
Йоганна (після мовчання).
Хузане, дай мені розлучний лист.
Хуса (хоче якось завернути далеко зайшлу розмову).
То ти за сим прийшла?
Йоганна. Ні, не за сим,
верталась я додому, до дружини,
несла я щиру сповідь, без облуди,
я думала: «повірить! зрозуміє!»

А ти для мене маєш тілько глум,
зневагу, неймовірність... Я прошу
розлучного листа.

Хуса. Сього либонь
ти теж навчилася в свого пророка,
що жінка має право вимагати
розлучного листа за леда-слово?

Йоганна (хапається за голову, мов ударена спогадом).
Як я могла забути?!. Тож Учитель
наказував повік не розлучатись,
хіба що зрада станеться...

Хуса. От, бачиш!
Ти, значить, зрадила мене, що хочеш
розлуку брати? Ти сама признала
свою провину!

Йоганна (схиляється перед ним).
Ні, мій мужу й пане,
прошу тебе, забудь мені те слово,
з твоєї волі я повік не вийду.

Хуса (глузливо). Хіба що знову з'явиться пророк?

Йоганна (лагідно). Тоді вже ми за ним обоє підем,
бо царство Боже на землі настане,
як він удруге прийде.

Хуса. А, ти ждеш?

Йоганна (смутно).
Не знаю, чи діжду жива... казали
багато наших, що до них приходив...
І в Галілею кликав... Я верталась
в надії, що його хоч раз побачу,
ходила всюди по його слідах...
і не побачила...

Хуса. Тоді згадала,
що є ще тута десь твій чоловік,
то час уже йому на шию сісти,
проциндривши весь посаг свій?

Йоганна. Хузане!!

Хуса. А се ще що за норови? Вгамуйся
і рада будь, що не тягну тебе

на суд за марнотратство і перелюб,
а покриваю все для чести дому!
І ти повинна честі тій служити,
як накажу тобі.

Йоганна (пригноблено). Покірна буду.

Хуса. Так от: доволі теревені править,
іди, передягнись,—бо гості будуть:
з жоною Публій. Поспішай, бо хутко
прибути можуть.

Йоганна. Може б ти дозволив
мені до їх сьогодні не виходить?

Хуса (владно). Ні в якім разі! Маєш їх вітати
як-найгречніше. Швидче йди вдягайся,
а то ще так тебе й застануть в рам'ї.

Йоганна. Я маю тілько сю одну одежу.

Хуса. О, лихо тяжке! От ще біснувата!..

(Плеще в долоні, увіходить раб).

Поклич Сабіну!

(Ледве раб виходить за двері, Сабіна з'являється).

Хуса (до Сабіни). Звідки ти прийшла?

Сабіна. В десятій хаті я крутила жорна.

Хуса (суворо глянувши на неї).
Іди і зараз принеси для пані
Свою одежу, тілько що-найкращу.

Сабіна. Я кращої не маю над оту,
що владар мій своїй рабині справив,
але вона пристала б і цариці,
бо владар сам замовив тії шати,
поїхавши навмисне до Сідону,
а владар знається на речах.

Йоганна. Хусо,
чи правда се?

Хуса. Авже-ж, убрання гарне.
А втім, сама побачиш. (До Сабіни). Принеси.

(Сабіна виходить).

Йоганна. Не про красу одежі я питала;—
ти ж розумієш, Хусо.

Хуса. Я не хочу
нічого розуміти, а тобі
мене допитуватись не подоба.
Ти одіж продала, для кого хтіла,
а я купив, кому хотів. Тепер-же
повинна б ти мені ще й бути вдячна,
бо маєш в чому вийти до гостей,—
вони ж не знатимуть, що то з рабині.
Покраси в тебе є?

Йоганна. Нема нічого.

Хуса. То йди до матері та попроси
у неї перли, діядему, персні,
заушниці, обручки й пояс. Чуєш?
Чому ж не йдеш?

Йоганна (благаючи). Хузане, не примушуй
мене покрас у матері просити!

Хуса. А в кого ж їх просити? Може бігти
десь по сусідах позичати? Зараз
іди до матері!

(Йоганна йде, як на муку).

Сабіна (приносить одежу).
Ось, пане, одіж. (Хоче йти).

Хуса. Стривай, поможеш пані зачесатись
по-римському.

Сабіна. Нехай звелить мій пан
мені крутити жорна, кіз доїти,
носити воду,—все те буде легше,
ані-ж прислужницею бути в пані.

Хуса. Чого ж се так? Хіба вона лиха?

Сабіна. Господь не допустив.

Хуса. То й не видумуй.
Я не на те учу рабинь по-римськи,
щоб потім їх скотарками робити.

(Підходить, бере її за підборіддя й підводить їй похилене обличчя вгору).

Се ти лиха за одіж? Не журися!
Я кращу справлю!.. (Пригорта її).

Сабіна (злегка пручається, поглядаючи на двері).
Шкода втрати, пане,
бо є кому тепер гостей вітати
і без твоєї слугівниці.
Хуса (усміхається). От що!
Ба! з того вже тепер ніхто не винен!
Се ж може й краще. Ти збулась клопоту,
та й я вже думати не потребую.
І вір мені, що се далеко ліпше—
такою буть рабинею, як ти,
ніж панею такою, як Йоганна.
Сабіна. Мені про те не личить розважати,
бо хто ж така твоя рабиня? Пан мій
все краще знає. Пан мій сам волів
приставником тетрархові служити,
ніж бути на тетрарховому місці.
То божа воля—треба їй коритись.
Хуса. Сабіно! гей, не будь така лукава!
Не доведе тебе се до добра!
Сабіна. Хіба твоя рабиня що сказала?
(Міряються поглядами. Увіходить Йоганна, бліда як смерть, у руках у неї покраси).
Хуса (до Йоганни).
Все є? Гаразд. Тепер іди вбирайся.
Сабіно, ти поможеш!
Йоганна (тихо). Я сама...
Хуса. А я кажу,—Сабіна хай поможе,
бо ти ж сама либонь того не знаєш,
яка тепера поведінка в Римі
на зачіски. А Марція вже звісно
доглядиться, як що не до ладу
в уборах буде,—я-ж того не хочу,
щоб нас почесна гостя осудила.
Сабіна (до Йоганни, облесливо).
Нехай дозволить владарка покласти
крихіточку її фарби на обличчя,
бо трішечки здороження помітно.
Твоя рабиня вже доложить хисту:

всі зморщечки отут по-при очицях,
навколо вустоньків і між брівками
чудово замалює, зробить личко
таке свіженьке, як було колись!

Йоганна (неживим голосом).
Ходім; роби, що хочеш.

Хуса. Тільки швидче!

(Йоганна виходить, за нею Сабіна з одежею).

Раб (з'являється на порозі).
Прибув високородний Публій в гості!

Хуса. З дружиною?

Раб. Сам, без жони прибув.

Хуса (стиха сам собі, заклопотаний).
Що за притичина?..

(Раб чим часом розсовує запони, що закривали середній вхід до кімнати, одкриваються сіни й видко, як у них вступає знадвору Публій. Він ще молодий чоловік, але поважний рухами й виразом обличчя; тога на ньому так уложена, як личить людині значно старішій,—широкими заломами і спущена в подолі низько, мало не до п'ят).

Публій (ще з сіней). Здоров, Хузане!

Хуса (кидається йому назустріч).
Щасливий надто, що тебе вітаю!

(Веде Публія за руку до порога світлиці, на порозі випускає руку, вклоняється й пропускає гостя наперед, поводячи руками на знак люб'язного запрохування. Потім, посадовивши Публія на кріслі, сам сідає навпроти нього на дзиґлику).

Чому ж твоя високородна пані
мене, свого раба, не вшанувала,
як намірялась?

Публій (по хвилі намислу). Та... скажу по-правді,
ми вибрались удвох, але жона
лишилась там коло міської брами.

Хуса (стурбовано). Чого? Що сталося?

Публій. Нічого ніби,
та ми в дорозі поговір почули,
то Марція й наважилась пождати,
поки я дам їй знати, чи годиться
сюди прибути їй.

Хуса (удає, що нічого не догадується). Та що ж таке?
Який же поговір? З якої речі?
Публій. Я власне й на хвилину не повірив.
Та хоч би навіть і була в тім правда,—
я на балачки людські не вважаю;
але моя жона, як сам ти знаєш,
сувора звичаєм. Воно то правда,
що жінці, ще й матроні, випадає
на кождий крок свій уважати пильно.
Хуса. Звичайно так. Та я ж би не насмілився
таку поважну гостю наражати
на щось їй недоладне.
Публій. Ото ж то.
Я сам їй се казав. Проте не вмовив,—
лишилася таки пождати звістки.
Хуса. Яка ж їй саме звістка пожадана?
Я вмить пошлю до пані скорохода
з відповіддю, аби я знав питання!
Публій (помалу, неохоче).
В дорозі нам наклепано, що ніби
твоя жона покинула господу
і подалась на безвість, а що ти
розлуку ніби маєш брати з нею
і... Ні, сього не випадає мовить...
Хуса. Прошу тебе, доказуй все до краю.
Публій. Що ніби розпаношилась у тебе
якась рабиня... і що ту рабиню
наважився ти взяти за дружину!
Хуса (сплескує руками).
Нечувано! Які безчільні брехні!
Хоч би крихітка правди! Ну, вже й люди!..
Моя жона здоров'ям занепала
і їздила до батька у Сарон,
на купелі з квіток, бо їй ті ліки
надзвичай помічні. Але ж тепера
дружина дома вже і до послуги
твоїй пречесній пані. Чи дозволиш
гонця послати?

Публій (потакує головою). Будь ласкавий.

Хуса (плеще в долоні і з нетерпличи йде сам назустріч рабові в сіни. До раба, що в сінях).

Миттю
пошли Габала до міської брами,
хай скаже Марції високородній:
«Хузанова жона, Йоганна, просить
в свій дім шановну гостю завітати».

Публій (голосно озивається, не встаючи).
Додай, що Публій радить не баритись.

Хуса (до раба).
Ти чув? Нехай Габал біжить що-духу!

(Вертається, до Публія).

Моя жона ще й знов захорувала б,
якби шановна Марція і справді
обом нам завдала такого жалю,
з дороги завернувшися додому.
Я сам не знаю, що було-б зо мною,—
таку високу честь і так втеряти!

Публій. Я розумію, що гостинність ваша
була б уражена, але про честь
нема що говорити, бо приставник
тетрарховий—сам не малий вельможець.

Хуса. Не так, мій гідний гостю. Найчільніший
провінціял зрівнятися не може
з тим, хто зоветься «римський громадянин»,
а ти ж при тому й іншу гідність маєш.
Моя жона не простого коліна,
та все ж вона сама те добре тямить,
яке належить місце їй при тій,
хто всіх матрон переважає родом.

Публій. На жаль, не всі у вас тут в Палестині
шанують римське ймення. Є такі,
що раді б згладити його зо світа.

Хуса. Яке безумство!

Публій. Ще ж бо найприкріше,—
такі думки живуть в тих головах,

що наче б то повинні бути світліші,
ніж голови поспільські.

Хуса. Ох, на жаль,
на сором Палестині, сьому правда!

(Присувається ближче до Публія і говорить тихше).

По приязні признаюся тобі:
мені ті люди труять пробування
по-при особі нашого тетрарха—
нехай йому господь продовжить віку!—
звичайне, він їх збутися не може,
бо то все родичі його дружини—
хай бог її удержить при здоров'ї!—
а ті ніяк забутися не можуть,
що з них колись були царі тутешні.
Ото ж мій владар мусить їх терпіти,
хоч жаль дивитись, як вони снують
навколо нього павутиння злости
і замислів злочинних. Страх бере
за розум і чесноту мого пана,
коли такі тарантули отрутні
домують вкупі з ним без перестанку.

Публій. Се справді товариство не найліпше
для вірного підданця Риму. Цезар
либонь загожений не був би з того,
якби довідався.

Хуса. Се я сказав
тобі по приязні, як річ опрічну...

Публій (немов не почувши останніх слів Хуси, змінює розмову). А тут у вас у Галілеї—гарно!
Далеко придобніше, ніж в Юдеї.
Так якось зелено,—гаї та луки,
і гори не такі сумні та голі.
Моя жона побачила за містом
чиюсь маленьку віллу—незогіршу—
і мовила: «Отут би я жила,—
се наче Тускулум!»

Хуса (удає надзвичайну радість). Яке се щастя!

Я можу зараз волю ту вволити,
бо вілла та моя! Благати буду
твою дружину—в дар її прийняти.
О, се ж мене навіки ущасливить!

Публій. Не буду відмовлятися за жінку,
либонь вона сама прибуде хутко.

Скороход Габал (вбігає задиханий).
Високородна Марція зволила
вже рушити до двору мого пана!

Хуса (Габалові). Звісти мою жону. (Габал виходить).
(До Публія). Вона тепера
моїй матусі де-що помагає:—
старенька вже не здужає ходити,
а на рабинь спуститися не можна
у догляді за матір'ю.

Публій. Запевне.
Либонь було сутужно без невістки
твоїй матусі?

Хуса. Ох, і не сказати!
Вони ж так люблять ся! Але матуся
вже згодилась терпіти, щоб Йоганна
порятувать могла своє здоров'я,
бо се ж конечна річ.

Публій. Авже-ж, відомо!

Хуса (встає). Коли дозволиш, я піду назустріч
твоїй дружині.

Публій. Добре, вийдем разом.

(Ідуть через сіни. Публій попереду, Хуса позаду. На ході Хуса шепоче до придверного раба: «Біжи до пані,—хай там поспішиться!» Раб швидко подається.—Який час нема нікого, згодом увіходять Публій і Марція поруч, за ними Хуса. Марція немолода вже пані, обличчя суворого римського типу, рухи повільні, поводіння гордовите; одежа на їй уложена дуже майстерно; довга, дрібно зафалдована стола, темна, шовкова, з довгими рукавами, з вузенькою, але чудово гаптованою лиштвою, тягнеться ззаду по землі на локоть; на голові у пані покривало (яснішої барви й з тоншої тканки, ніж стола), притримане тоненькою діядемою старого золота. Крім цеї діядеми та ще коштовної камеї коло коміра—покрас на матроні ніяких. Волосся зачесане з мистецькою простотою, роз-

ділене проділем і попущене так, що покриває більшу частину чола й спадає хвилястими кучерями од скронів на груди.

Хуса посадовивши гостей, сам не сідає).

Марція (до Хуси). А що ж се я не бачу господині?

Хуса (ледве ховає свою безпорадність).

Вона от-от надійде привітати
осяйне щастя у твоїй особі.
Либонь її затримала матуся.
Клопочеться Йоганна бідна з нею!
А ще й сама нездужала недавно...

Марція (до Публія, трохи підводячись, мов хоче встати).

То може ми не в пору прибули?

Хуса. Хіба ж коли не в пору сонце сходить?!.
Та ось моя жона, твоя слугиня!

(Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: у сріблястій, прозорій, вигаптованій шовками одежі, у золотому поясі; старосвітські великі обручки на руках, внизу й вище локта, на пальцях скілька перснів з самоцвітами, на шиї рясне перлове намисто, на голові сітка й штучний убір з золотих обручів, шпильок, гребінців; довгі заушниці звисають аж до сурелів. Обличчя дуже підмальоване, скидається на маску. Йоганна стає на порозі і мовчки низько вклоняється гостям. Публій встає їй назустріч, Марція лишається сидіти).

Публій (до Йоганни).

Саронській квітці мій привіт! Я радий,
що рідний край вернув тобі здоров'я.

(Йоганна дивиться на нього, не розуміючи).

Хуса (пошепки їй). Що ж ти мовчиш?

Йоганна (безвиразно). Вітаю, чесний пане.
(До Марції). Прошу пробачити твоїй слугині,
що не вспішилася тобі назустріч.

(Сідає коло Марції. Хуса сідає коло Публія).

Марція (обзирає Йоганну з голови до п'ят).

Се не дивниця,—ти роботу мала.

Публій (до Марції).

От, розпитай лиш нашу господиню,
які то саме купелі з квіток
вона в Сароні мала,—може б варто

поїхати й тобі туди на купіль,
адже Сарон уславився квітками.
Марція. Невже там тільки й слави, що квітки?
Публій (з поглядом на Йоганну).
Ні, ще й саронського жіноцтва врода.
Марція. Жінки на сході може й не погані,
але, на жаль, вони збавляють вроду
надмірним малюванням,— вимагає
того від них либонь краєвий звичай.
Що-правда — фарби кращі тут, ніж в Римі.
В нас не вдали б ніяк такої барви.

(Показує на волосся Йоганни).

Йоганна. Волосся я не фарбувала, пані.
Марція. Я власне не про те ж і говорила.
Лише завважила, що сеї барви
аби-який фарб'яр не може вдати,
та рідко де трапляється й в натурі.
Я тільки раз подібне щось вбачала
і то таки було—тут в Палестині!
Хуса (з ледве помітною трівогою).
Коли ж то саме трапилось, пречесна?
Марція. Недавно, сеї весни. На той час
були ми з мужом у Єрусалимі.
Я з нудів гинула у тому місті!
Знечев'я навіть згодилась дивитись
на те видовисько, як розпинали
якихсь там трьох злочинців.
Хуса. Як же пані
сподобалося тее?
Марція. Не цікаво.
Хоч, правда, я спізнилася на те,
як саме до хрестів їх прибивали,
застала вже, як висіли й конали.
Було людей при тому не багато,—
саме простацтво; плакали, кричали.
То не видовисько, а просто бешкет!
(До Йоганни) І здумай, пані, у тому гурті

я жінку вгледіла з таким волоссям,—
але ж точнісінько!—як от у тебе.

(Хуса каменіє з жаху. Йоганна дивиться просто в вічі Марції, але та спокійно править далі).

Була напевне барва натуральна,
бо то була простачка, а вони ж
коли й фарбують, то звичайно бридко,
от, чимсь таким рудим. А те волосся
було—нестеменнісінько, як в тебе.
Обличчя я не бачила.

(Хуса зітхає з полегшенням).

Бо жінка
лежала ницьма, розпростершись долі,
немов без пам'яті, а може п'яна,
і всю її—волосся покривало,
як мідяним щитом. Один розп'ятий,
конаючи, щось крикнув, певне з болю.
Тут жінка почала волосся рвати,
без крику, без ридання, так як мичку,
мов їй і не боліло. Скрізь навколо
його розносив вітер. Чиста шкода,
як тої вроди люди не шанують!
І що за дикий звичай—виявляти
так неподобно тугу?

(Завважає, що Йоганна відхилилась і закрила очі з виразом глибокого страждання).

Що з тобою?..
Тобі недобре?.. Дати камфори?

(Дістає з мішечка, що при поясі, шматочок камфори й дає понюхати Йоганні).

Я ще з конвалії тут маю ліки.
Ось випий, се на серце дуже добре.

(Подає маленький слоїчок Йоганні, та не бере й хитає головою, що не треба. Марція з ображеним видом хоче сховати слоїчок у мішечок).

Коли не треба, я не накидаюсь...

Хуса (суворо). Йоганна, випий і подякуй пані!

(Бере з столика невеличку чарку, вклоняється Марції, бере в неї ліки, наливає в чарку й подає Йоганні. Йоганна тремтячими руками бере чарку й випиває ліки).

Марція. А що? вже ліпше? Правда, помічне?

Хуса (нахилившись до жінки, мов з уважности, шепоче грізно). Та дякуй же!

Йоганна (слабким голосом). Я дякую... Вже ліпше...

Марція (до Публія).
Се дивно, як тут всі бояться крови
і всяких мук! Згадати—зараз млості!

Публій (до Хуси).
Цікавий, чим ви бавите народ?
Ні гладіяторських боїв, ні цирку,
ані театру навіть! Інколи хіба
когось там розіпнуть—ото і все?

Марція. Та й гарного нічого не вбачаю
у тих розп'яттях:—витягнене тіло,
опухлі руки й ноги...

(До Йоганни, що знов має мучений вираз).

Знов недобре?

Йоганна (робить зусилля й гамує свою муку).
Щось... голова болить...

Марція. Яка ти квола!
А знаєш, то тобі ще може вадить,
що ти такі важкі покраси носиш.
Сей пояс кований—який тягар!
Або й такі обручки—се-ж кайдани!
На голові десь півталанта злота,—
не дивно, що вона тобі болить.
Та й перли річ не легка, я те знаю.
Се певне теж такий краєвий звичай?
Хвала богам, що в Римі вже немає
такої поведінки!

Хуса (під час мови Марції з досади кусає губи).
Се матуся
її примусила отак убратись.

Звичайне, мати, як стара людина,
не розбирає, що в часи новітні
не можна звичаїв старих держати.
Я сам казав: навіщо се? Та мати
вражається, коли в її клейноди
невісточка кохана не вбереться.

(Показує на покраси).

Се речі все, як бачиш, старосвітські.
Про тії перли є у нас в родині
переказ, що аж триста водолазів
втопилося, шукаючи їх в морі.

Марція (придивляється до перлів, що на Йоганні).
Цікаво!.. Що ж, намисто непогане.

(Хуса подає Йоганні знак очима, щоб віддала Марції намисто).

Йоганна (здіймає намисто з шиї й подає, вклоняючись, Марції). Прошу, прийми на спомин про гостину.

Марція (ледве гамує жадібну втіху, беручи перли. До Йоганни, значно привітніше, ніж досі).
Хоч я й не дуже в сих речах кохаюсь,
та пам'ятка від любої Йоганни,
хоч би яка, для мене завжди мила!

(Надіває намисто).

Хуса. Вшануй, пречесна пані, і мене,
приятельки твоєї чоловіка,
зволи прийняти в дар від мене віллу,
що не здалась очам твоїм нікчемна.

Публій (до Марції).
Ти пам'ятаєш?—там в гаю, за містом.

Марція (спалахує радощами).
Ах, тую!.. Я не хочу ображати
гостинности твоєї, гречний пане.
Адже, по східньому звичаю, гості
не сміють відмовлятись від дарунків,
бо то була б господарям образа?

Хуса. Авже-ж, такий у нас ведеться звичай.
І я безмірно вдячний за уважність
до мене й до звичаїв мого люду.

Марція. Коли б же я могла надію мати,
що ми вас привітаємо у Римі!
Публій. Наш друг у Римі буде незабаром
в одній поважній справі.
Марція. Дуже мило!
(До Хуси). Конечне мусиш і Йоганну взяти,—
я покажу їй всі пишноти Риму!
Хуса. Чи варті ж ми такої шани, пані?
Публій. Я певен, що і в цезаря в палатах
саронську квітку не морози стрінуть.
Марція (глянувши скоса на Публія, до Хуси).
Чи звідси видко мій новий маєток?
Хуса. А як же! Тілько вийти у садок
та трошечки здійнятися по сходах,—
зовсім не прикрі сходи, запевняю!—
увесь маєток наче на долоні.
Зволиш піти?
Марція. Я залюбки.
Хуса. Йоганні
дозволь, шановна пані, тут лишитись,
їй ще не сила сходити на гору.
Марція. Авже-ж, авже-ж, нехай щадить здоров'я!

(Завважаючи, що Публій наче думає лишитися з Йоганною, суворо глянула на нього).

А що ж ти, Публію, хіба не йдеш?

(Марція з Публієм виходять у садок, Хуса відстає від них. Чутно знадвору голос Марції: «Глянь, Публію, там озеро! Як гарно!»).

Хуса (шпарким, приглушеним голосом до Йоганни).
Я мало не забув тобі сказати...
Поклич... Ні, краще йди сама в пекарню
і розкажи, як треба готувати
ту поливку до рибн, по-саронськи,
що ти колись для претора варила;
наглянь, щоб там її не зопсували.
Се дуже важна річ!
Йоганна. Я допильную.

Хуса. Я Марцію вже якось тут забавлю,
поки ти справишся... Та слухай, жінко,
не будь як зварена! Се що за спосіб
гостей вітати? Слова не промовить!
Як вернешся, щоб я не бачив більше
тих погребових строїв! Чи ти чуєш?

Йоганна. Я чую.

Хуса. З Публієм гречніша будь,
та тілько так, щоб Марції не гнівать.

Йоганна (хоче щось заперечити). Я...

Хуса (гнівним рухом перебива).
Що там? Ну! гляди мені—шануйся!

(Свариться пальцем і поспішає в садок до гостей).

Йоганна (Сама. Падає на коліна і здіймає руки).
О, Господи! чи довго сеї муки?..
Учителю! Нащо мене покинув?..
Коли-ж те царство Боже? Де ж воно?!
Чи доживе душа моя до нього?..

(Мовчазне, здавлене ридання без сліз потрясає все її тіло. Вона встає і, хитаючись, мов билина од вітру, виходить із світлиці).

3. VI. 1909.

БОЯРИНЯ

Драматична поема

БОЯРИНЯ.

До останніх часів широке коло читачів мало знало «Бояриню». Критика відгукнулася на неї мляво: ми знаємо тільки одну рецензію на катеринославське видання окремою книжкою 1918 р. Автор її, В. Страшкевич, так характеризує Лесину поему з боку літературного та драматичного: «П'єсу написано літературно, в м'яких, лагідних тонах, і вона при читанню утворює настрій; але коли цю драматичну поему взяти для театру, то у виставі, здається мені, буде почуватися брак сценічного руху» [1].

Коротенькі згадки про «Бояриню» знаходимо у О. К. Дорошкевича [2].

М. К. Зеров уважає, що Л. Українка писала свою поему без «спеціяльних студій»: «поетка з радістю зверталася до українського життя і майстерно, й легко опановувала їм, як «матеріялом для своїх проблем і завдань». Прекрасним цьому доказом можуть служити протягом кількох день зімпровізовані тепла й сердечна «Боярина», блискуча і глибока «Лісова пісня» [3].

А. Музичка підкреслює момент ностальгії, туги за рідним краєм, що становить одну з головних пружин драматичної поеми: «Мабуть, хвиля сильно пережитої туги підказала їй цю тему, а враження такої туги позволяють їй написати цю драму на протязі трьох днів і підкреслити діягноз хвороби: «Ваша пані занудилась по рідним краю — се є також слабість»... «Коли б її повезти на Вкраїну, то може б ще й одужала»...

---

[1] Книгарь 1918, ч. 10, 604.

[2] Підручник історії української літератури. К. 1924, 265, 267 та 271.

[3] Леся Українка. Твори. К. 1924, т. I, LIV.

«Не кожне привикає до чужини... Котре привикне, а котре то й ні». Ті слова треба віднести до самої Лесі»[1].

Коротка характеристика «Боярині» є в нашій книжці[2].

На думку Б. В. Якубського, ця поема стоїть осторонь від инших драматичних поем Л. Українки. «Можна припустити,— каже він,—що Леся Українка обрала собі цю тему як-раз після того, як їй не раз закидали, що ніби вона цурається українських тем. Правда, вона й тут взяла тему історичну, а не з сучасного їй українського життя. Це пояснюється, мабуть, тим, чим пояснюється взагалі відсутність українських сюжетів у драматичній творчості Лесі Українки: відсутністю в неї доброго знайомства з побутовим оточенням України, певним віддаленням її від українського життя з причини хвороби, що або не дозволяла в цьому житті брати участи, або примушувала рвати з рідним оточенням та їхати на далекі курорти»[3].

В. Василенко в статті «Мотиви творчости Лесі Українки», рівняючи «Бояриню» з іншими драматичними поемами, пише, що «Лесі Українці безперечно більше вдавалися до яскравого відтворення мотиви в сюжетах екзотичних, що давали змогу оперувати вільно тими поняттями, які виробилися у поетки й які важко було, між иншим і через атмосферу оточення, прикласти на конкретні реалістичні образи її сучасности»[4].

Оце, здається, й усе, що написано про «Бояриню».

І.

Змістом своїм драматична поема Лесі Українки зв'язана з XVII віком, точніше—з добою Руїни й Петра Дорошенка. Доба ця, як і речник її, чигиринський гетьман, заімпонувала, очевидячки, українській національній інтелігенції новітніх часів, бо ціла низка українських поетів та письменників XIX

---

[1] А. Музичка. Леся Українка, її життя, громадська діяльність і поетична творчість. ДВУ. О. 1925, 88.

[2] М. Драй-Хмара. Леся Українка, життя й творчість. ДВУ. К. 1926, 132—133.

[3] Леся Українка. Твори, 2 вид. «Книгосп.», К. 1927, т. І, LXXV.

[4] Критика. 1918, № 8, 71—72.

й початку XX віку присвятили їм свої твори. Частина цих творів має історичний характер, частина-ж — психологічний. У творах з психологічним ухилом історичні особи та події відходять на другий план, або становлять історичне тло, що на ньому автор розв'язує ті чи ті психологічні проблеми, які продиктувала йому сучасність.

До історичних творів, присвячених Руїні й Дорошенкові, належить насамперед Шевченків вірш «Заступила чорна хмара та білую хмару». В цьому вірші Шевченко подає тільки останній момент з життя «старого Дорошенка, запорозького брата», а саме те, як москалі з гетьманом-поповичем узяли його в неволю і як він помер у тій неволі. Дорошенко в Шевченковому вірші змальований, як великий друг України, який для неї тільки й живе і плаче гіркими сльозами, бачучи, що немає вже сили битися далі за її кращу долю.

Далі йде «Чорна Рада» П. Куліша, що окремим виданням вийшла р. 1857. Це — хроніка подій 1663 року, що ним починається доба Руїни. До Куліша письменники, відтворюючи цю добу, базувалися головне на піснях, думах та «Истории Русов». Куліш для свого роману використав і літопис Самовидця, і твори Свідзінського та Грабовського, і нові етнографічні праці. Історичний побут України в романі освітлено по-новому: автор звернув головну свою увагу не на боротьбу зовнішню, а на боротьбу клас у самій Україні. Боротьба відбувається межи міщанами та хліборобами, з одного боку, й козацькою старшиною, з другого боку. Носії громадських основ у романі — Сомко й Шрам. Кирило Тур — людина без жодних принципів. «Чорна Рада» — перший соціяльний роман в українському письменстві. Як і в «Боярині», є в ньому чимало українських пісень.

Добу Руїни відбиває в повісті «Чернігівка» (1881) Микола Костомаров. «Чернігівка» цікава для нас тим, що тут, як і в поемі Лесі Українки, є мотив ностальгії. Впадає в око подібність межи безвольністю Ганни й Оксани. Молявка Многопіняжний, так само як і Степан, вислужується, робить кар'єру. Для Ганни Московщина така ж бридка, як і для Оксани, і однаково з них глузують москалі, перекривляючи їхню мову та взиваючи їх «хохлушками». У обох них викликає огиду

московське вбрання й московський «поцелуйный обряд». Є в «Чернігівці» згадка й про «супліку» та «дибу», що про них говорить у «Боярині» Леся Українка. В обох творах є спільні слова, що становлять там і там couleur local (вотчина, приказ, думний дяк, холоп то-що).

В історичній повісті «Дві долі», друкованій в Л. Н. В. за 1898 рік (кн. 2—6), Д. Мордовець змальовує постаті Юрася Хмельницького та Йвана Сірка. Спільних рис у Мордовця й Лесі Українки мало.

В історичній драмі Л. Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко», писаній, мабуть, того самого року, що й «Боярыня» (друковано п'єсу в Л. Н. В. за 1911 рік, кн. 3—5), відтворено Дорошенкову боротьбу за незалежність України й змальовано постать українського гетьмана, як глибоко ідейного національного героя. Не може бути жодного сумніву в тому, що монографія М. Костомарова «Руина», найкраща й найґрунтовніша з усіх, що з'явилися в другій половині XIX віку, заімпонувала нашій письменниці, скерувавши її увагу на добу Руїни взагалі, а на фігуру трагічного героя її, чигиринського гетьмана Петра Дорошенка, зокрема: силу різноманітних історичних фактів, які трапляються в монографії Костомарова, знаходимо і в драмі Старицької-Черняхівської. На «Гетьманові Дорошенкові» легко позначився вплив символізму, про який свідчать постать Жінки на початку п'єси й постать Матери-України наприкінці її. Різниця межи дієвими людьми в «Гетьмані Дорошенкові» й «Боярині» та, що перші — це історичні особи, а другі — ні. Коли порівняти головних героїнь обох п'єс, то вийде, що Пріся й Оксана — цілком протилежні типи. Друга героїня Старицької-Черняхівської, Галя, більше підходить до Оксани: вона теж бажала-б «вкраїні рятунку». Легенду про Каїна та Авеля, що її розповідає в першій дії «Боярині» Степан, знаходимо і в «Гетьманові Дорошенкові». Спільні для обох п'єс московські слова: соболі, казна, вотчина то-що, які свідчать, очевидячки, про спільне джерело (Костомаров).

На таку саму тему написав п'єсу Василь Пачовський. Зветься—вона «Сонце Руїни» (1911). Як показує назва п'єси, автор її ставиться до Петра Дорошенка з особливим пієтетом.

Для нього — це свята людина, що віддала своє життя за батьківщину. У п'єсі чути відгомін месіянізму: «Ми є народ покликаний» — каже владика Тукальський. Месіянізм цей, як і всякі духи, привиди та голоси, що їх подибуємо в «Сонці Руїни», Пачовський пересадив, очевидячки, з польського ґрунту, запозичивши їх у З. Красинського та С. Виспянського. Пачовський для свого твору використав народні оповідання про Сірка, леґенду про Михайлика, запровадив до нього силу силенну народніх приказок та висловів з українських дум. Можливо, що він де-що брав і з «Чернігівки» М. Костомарова: ми, принаймні, знайшли чотири спільних моменти в обох цих творах. Є в п'єсі Пачовського й згадка за соболі, що за них мова мовиться в «Боярині», є й московські здрібнілі форми на — ш к а (гетьманюшка, Альошка), що їх знаходимо в Лесиній поемі (парнішка).

До творів з психологічним ухилом, побудованих на історичному матеріялі, взятому з доби Руїни, належать: драма Карпенка-Карого «Гандзя» (1902), «Бояриня» Лесі Українки (1910) і трагедія С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла», виставлена вперше р. 1916.

«Гандзю» побудовано на історичному тлі. В основі цієї драми лежить епізод, що про нього мова мовиться у Костомарова («Руина», СПБ.-М. 1882, 444 — 445): як польський полковник Пиво-Запольський викрав у гетьмана Ханенка «пленницу, черкешенку изумительной красоты» і як за це помстився останній. Замість «черкешенки» автор поставив українку Гандзю. Історичного значення цей епізод, звичайно, не має, але на тлі цього епізоду Карпенко-Карий розгорнув на всю широчінь цікаву психологічну проблему переродження жіночої душі й зради національної. Причина цієї внутрішньої, психологічної метаморфози — кохання. Воно ніби переростає національні межі. Але фактично це не так: Оксана Лесина теж переступила через ці межі, але яка різниця межи світоглядами обох цих героїнь! Для простої й невибагливої Гандзі національного питання майже не існує — для Оксани воно стоїть на першому місці.

В Черкасенковій трагедії розповідається про запорозького велетня Івана Сірка. Але це, власне, не історичний Сірко, а

вигадана особа з іменем Сірка, що дуже й дуже скидається на теперішнього українського інтелігента з розколотою надвоє душею. Основне історичне тло Черкасенко взяв, мабуть, у Костомарова. Сіркова філософія полягає в тому, що жупани й їнше треба здобувати працею, а не розбоєм.

Ця філософія не збігається з філософією Лесиної Оксани. Скорше збігається вона з філософією Степана. Це—якесь толстовство, несупротивлення злому, мирний соціялізм. Зате філософія Черкасенкової Оксани цілком відповідає філософії Лесиної Оксани. Черкасенкова Оксана — це національно свідома жінка, яка ладна що-хвилини віддати своє життя за щастя батьківщини.

Що ж являє собою «Бояриня» Лесі Українки супроти тих творів, що ми оце про них говорили? З першою їх частиною вона не може мати багато спільного, бо ті твори мають на меті насамперед відтворювати історичне минуле України. Проте й тут маємо де-які спільні моменти: 1) доба Петра Дорошенка; 2) українська національна ідея; 3) українська народня пісня; 4) історична термінологія, переважно московська; 5) історичне джерело — Костомаров; 6) мотив ностальгії; 7) подібність межи головними героями; 8) московське оточення й московські звичаї; 9) леґенда про Каїна та Авеля. Крім того треба ще звернути увагу й на те, що троє з цих творів («Бояриня», «Гетьман Дорошенко» й «Сонце Руїни») написано майже одночасно.

Що-до другої частини творів, які відбивають добу Руїни, то хіба тільки окремі риси їх мають якісь паралелі в Лесиній поемі. Ось їх спільні моменти: 1) доба Петра Дорошенка (у всіх творах); 2) українська національна ідея (у всіх творах, але в Черкасенковій трагедії вона — не головна); 3) історичне джерело — Костомаров (у всіх творах). Крім того «Бояриню» єднає з «Гандзею» Карпенка-Карого ще й мотив національної зради. Але твору, який би в цілому скидався на «Бояриню» й правив би за її прототипа, серед вищенаведених немає.

Отже драматична поема Лесі Українки—твір більш-менш самостійний, незалежний. З літературними пам'ятками, що відтворюють добу Руїни, її зв'язують тільки ідеологія та поодинокі риси історичного або психологічного характеру.

II.

Як відомо, Леся Українка більшість своїх творів писала на теми екзотичні. Це диктував тодішній стан українського письменства й ті обставини, серед яких жила й розвивалася поетка. Українське письменство XIX віку, з його вузько-провінціяльним завданням та утилітарно-народницьким напрямом, не задовольняло вже вимог, що їх ставила українська інтелігенція наприкінці XIX віку. Отже, треба було переставляти його на нові рейки. В зв'язку з цим виникає проблема запозичення нових сюжетів і тем з чужоземних літератур. Куліш і Франко нав'язують стосунки з европейською літературою, даючи цілу низку перекладів та переспівів. У сліди цих письменників іде й Леся Українка. Вона поширює коло сюжетів, беручи їх з історії чужих народів та епох, і виводить нашу провінціяльну літературу «в люди». Отже, «екзотизм» сюжету в Лесі Українки з'явився, по-перше, тому, що змінився контингент читачів, які вже більші ставили вимоги до літератури, ніж раніше, а, по-друге, тому, що змінилися й функції самої літератури, яка поволі ліквідувала старі засоби художнього відтворення, тематику, сюжетику, мотиви, то-що.

Чим же пояснити те, що Леся Українка зійшла з наміченого шляху, удавшись до сюжетів українських? «Бояриня», «Лісова пісня», «Приязнь» і «Розмова» — це не все те, що становить «українку» в Лесиній творчості. В своїй книжці «Леся Українка, життя й творчість» ми вже говорили про те, що Леся збиралася писати цілу низку таких творів, де б фігурували українські типи. Так, напр., вона думала писати про Бондарівну, про Кармелюка, про Красинську-Барзобагату [1]. Це саме недавно ми чули й від О. П. Косач, матері Лесі Українки. Отже задуми в неї що-до поширення «української» були великі. Чим же пояснити цей нахил до українських сюжетів?

О. П. Косач пояснює його ось як: Лесі Українці не раз закидали її «екзотизм», одірваність від українського історичного й побутового життя, і от вона вирішила спробувати свої

[1] М. Драй-Хмара. Леся Українка, 113.

сили на українському ґрунті. Таке саме пояснення почули ми й з уст Л. М. Старицької-Черняхівської, яка називала навіть імена тих осіб, що робили закиди Лесі. Очевидячки, в поясненнях О. П. Косач та Л. М. Старицької-Черняхівської є велика доля істини.

Але був, здається, ще один стимул, що скеровував думку поетки на українські, національні теми. Це — постійне її перебування по-за межами України. Ось як вона сама пояснює появу «Лісової пісні», написаної в Кутаїсі: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними» [1]. Такі настрої трапляються і в листах, писаних з Єгипту того року, коли вона творила «Бояриню». Відбилися вони і в де-яких віршах, писаних в Єгипті. Отже, відірваність від українського оточення породжувала ностальгію, тугу за рідним краєм, а ця вже диктувала їй українські теми. На думку Л. М. Старицької-Черняхівської, тему «Боярині» навіяно чужим краєм.

Леся Українка розробила в «Боярині» історичну тему тому, що не знала гаразд українського побуту. Таку думку висловили ми колись у своїй розвідці про життя й творчість поетки [2]. Думка ця, звичайно, правдива, але не треба забувати, що в де-яких творах Леся Українка наш побут відбивала. Для прикладу можна послатися хоча б на «Лісову пісню», або на оповідання «Приязнь». Очевидячки, у виборі історичних сюжетів відогравали ролю ще якісь чинники. Трактуючи такі поняття, як «поневолення народу», «любов до рідного краю» то-що, Леся Українка свідомо шукала паралелів до цих понять в історичному минулому, бо загальне становище було тоді таке, що не завсіди дозволяло речі звати своїми іменами.

Чому Леся Українка спинила свою увагу як-раз на добі Руїни? У Куліша є один вірш, в якому він лає руїноманів за те, що вони славлять різанину й насильство своїх предків:

Чого ж ви давню славите Руїну,
столітню по дорогах різанину,
столітній безсуд і тяжке насильство,

---

[1] Недруковані листи Лесі Українки до матери. Червон. Шлях. 1923, VIII, 241.

[2] М. Драй-Хмара. Леся Українка, 108 — 109.

Ізалт ваших пращурок і люте здирство,
столітнє городів і сіл палання,
столітнє пращурів ясирування?

Здавалося б, що вірші П. Куліша, якого дуже шанувала наша поетка, відведуть її від Руїни, яку той ненавидів і з якої одверто глузував. Але сталося інакше: вона прийшла до Руїни. Чому з усіх наших епох Леся вибрала як-раз цю? Бо вона взагалі брала для своїх творів не епохи розквіту й слави, а епохи революцій, кривавих переворотів, страшних катаклізмів, неволі, полону то-що. Правда, самої боротьби, отого виру кривавого, що клекотів у серці тодішнього українського життя, поетка не відтворює: вона залишається збоку і тільки прислухається до нього. Це відповідає дійсному станові речей: Леся Українка ніколи не брала участи в боях. Та тих боїв за її часів і не було, як не рахувати дрібних сутичок, що траплялися на Україні за революції 1905 року. Навпаки, їй добре була відома психологія людей, що жили після розгрому, «на руїнах». Вона змалювала те, що бачила й чула.

Хоч Леся Українка й не відтворює в своїй поемі боротьби, що точилася за Руїни, проте вона на неї реагує, виявляючи своє політичне обличчя та свої симпатії до учасників тієї боротьби. Ще яскравіше виявляють до неї свої симпатії Старицька-Черняхівська, Пачовський та інші наші письменники, що писали про боротьбу Петра Дорошенка за український автономізм та за ідею національного об'єднання. Леся Українка не відстає від цих письменників і так само, як і вони, високо ставить Петра Дорошенка, як українського національного героя.

Устами Оксани Леся Українка часто-густо висловлює свої власні почування. З поеми видно, що вона не долюблює старої Московщини. Чому? Бо з трьох історичних ворогів України вона тільки й залишалася. Татари зникли, Польща занепала, а вона зосталася й панує над ними й над Україною. Таке ставлення до Московщини у Лесі Українки легко могло виникнути під впливом Костомарова, який так схарактеризував московську політику що-до України:

«Москва всегда хотела быть централизованною державою, а не федеративною, не такою державою, в которой бы связывалось только единством верховной власти несколько

национальностей; такова была, так сказать, исконная традиция Московского государства, и с самого присоединения Малороссии, московские государственные люди домогались теснейшего слития присоединенного края, покровительствуя тем малороссиянам, которые, из угодливости властям, отзывались с такими видами» [1].

Цю саму думку висловлює Костомаров і в своїй славнозвісній статті «Две русских народности», яку, безперечно, знала Леся Українка.

Лесині симпатії до Дорошенка, як до носія української національної ідеї, теж, мабуть, виникли під впливом Костомарова, який зве його «замечательным человеком». «Несомненно, он был искренно предан и постоянно верен идее независимости и самобытности своей родины», пише про Дорошенка славетний український історик. Така характеристика Дорошенка з боку Костомарова цілком відповідає тому образові козацького гетьмана, що його можна собі здумати, прочитавши драматичну поему Лесі Українки.

Який же висновок можна зробити на підставі сказаного вище? Яке політичне обличчя показала Леся Українка в «Боярині»? «Франко й Леся Українка, — пише В. Коряк, — закінчили той процес створення суцільної національної свідомости, що розпочався за доби промислового капіталізму» [2]. Говорячи словами В. Коряка, можна сказати, що в поемі своїй Леся Українка виявила світогляд «суцільної національної свідомости».

Герої «Боярині» не є історичні особи: з добою Руїни вони зв'язані постільки, поскільки сама поема зв'язана з нею. Зовсім легко їх можна було б узяти з тієї доби й перенести до будь-якої іншої, хоч би й до нашої. Коли так, то чи не можна вбачати в Оксані й Степанові репрезентантів сучасного життя? Інакше кажучи, чи не перенесла Леся Українка ідей та настроїв, що живили ІІ та ІІІ покоління, на постаті минулого України? Ми стоїмо перед питанням, як дешифрувати драматичну поему Лесі Українки, коли дивитися на неї, як на твір алегоричний, що таїть у собі приховані риси сучасного

---

[1] Н. Костомаров. Руина. СПБ.—М. 1882, 647.
[2] В. Коряк. Українська література, Конспект. 1928, 115.

життя. В особі Степана можна вбачати того українського інтелігента кінця XIX та початку XX віку, що, втративши почуття національного й одірвавшись од маси, од народу, сам ішов у чуже оточення й переймав чужу культуру, зрікшись своєї рідної. В особі Оксани можна вбачати іншого типу інтелігента, того, що довго боровся за принцип національного самовизначення, сперечався, протестував, але, попавши в лазурі царату московського чиновництва, не мав уже сили вирватися на волю й конав на чужині.

Леся Українка була як-найщільніше зв'язана з українським національним рухом. Він був для неї потрібний, як свіже повітря для її хворих легенів. Цей рух мав на меті створити окрему національну державність. Але під тиском російського капіталізму й русифікаторської політики царату, в умовах страшного економічного визиску й політично-соціяльного гніту, цей український національний рух зазнав великої скрути. Через це саме хисткі елементи української дрібнобуржуазної інтелігенції перебігали до російського табору й асимілювалися там, втрачаючи національні прикмети. Частина інтелігенції хиталася межи тими, що залишалися твердо стояти на українських позиціях, і тими, що влилися в «общерусское» річище. Вона слов'янофільствувала та народничала з «руськими братами» до якогось часу. Але коли російський капітал поглибив колонізацію й зміцнив русифікацію, то спроби «братської» угоди й лояльности втратили всякий сенс: захиталися самі основи українського національного життя. Треба було шукати виходу з цього становища. І от вихід знайшли. В чому ж? У вірі в революцію, в ту соціяльну катастрофу, яка розтрощить «тюрму народів», російську імперію, й визволить усі уярмлені нації, в тому числі й українську. Леся Українка так само, як і інші її сучасники, орієнтувалася на прийдешню революцію та соціяльну катастрофу. Звичайно, ні вона, ні її сучасники не вірили в те, що ця катастрофа змінить у корені й соціяльний лад. Революційним шляхом думали вони прийти до національно-буржуазної концепції самостійної української державности. Тому-то всі вони й були «соціял-демократи». Їм хотілося боротьби, але не в середині України, а по-за межами її, такої, яка знищила б

російську імперіялістичну буржуазію, але не зачепила б своєї. Правда, були й такі дрібнобуржуазні елементи серед українців, які нездатні були пірвати з старими традиціями. Проти них Леся Українка дуже часто скеровувала свій революційний гнів. Відділ IV й конфлікт з оточенням. Цей гнів бренить і в «Боярині», де вона відтворила, з одного боку, ту активну українську інтелігенцію, яка всім єством своїм рвалася до боротьби за суверенітет української державности, і, з другого боку, ту продажну українську інтелігенцію, яка заради «панства великого, лакомства нещасного» зрадила українські традиції й, помосковившись, добровільно впряглася в чужинецьке ярмо [1].

III.

В «Боярині» маємо два основні мотиви, щільно переплетені поміж собою: 1) мотив національної пасивности-зради й 2) мотив ностальгії. Перший зв'язаний переважно з особою Степана, другий — з особою Оксани.

З поміж тих творів української літератури, що відбивають добу Руїни, тільки «Чернігівка» Костомарова має мотив ностальгії, а «Гандзя» Карпенка-Карого — мотив національної пасивности-зради. Решта тих творів не має ні першого, ні другого мотиву.

Мотив ностальгії трапляється і в творах, не зв'язаних з добою Руїни. Його можна знайти в багатьох поезіях Т. Шевченка, писаних на засланні. Є він в оповіданні М. Вовчка «Одарка», де селянська дівчина в'яне з туги за рідною стороною. В вірші П. Куліша «До землячки», друкованому р. 1862 в «Основі», маємо цей самий мотив. Навіть більше: з мотивом ностальгії тут, як і в «Боярині», щільно пов'язаний мотив національної зради. Вірш цей, хоч він і не має нічого спільного з добою Петра Дорошенка, скорше міг-би правити за прототип Лесиній поемі, ніж якийсь із тих історичних творів, що характеризують часи Руїни. В цьому вірші автор звертається до якоїсь українки, що

---

[1] Див. про це у В. Василенка. Мотиви творчости Лесі Українки. Критика. 1928, № 8, 80—83.

полинула в чужу землю
з рідної Вкраїни,
проміняла рідну сем'ю
на чужу чужину.

Гіркий кінець пророкує поет одій «пташці полохливій», що поєднала свою долю з долею зрадника:

щемітиме серце вбоге,
що рідну родину
проміняла на зрадливу,
невірну дружину.
Гірка, гірка серцю зрада
дома на Вкраїні,
а ще гірша, а ще тяжча
на чужій чужині.

Обидва мотиви, що про них мова мовилася вище, властиві й творам Лесі Українки, писаним перед «Бояринею». Інколи ці мотиви виступають окремо, поодинці, інколи-ж — сукупно, разом. Мотив ностальгії трапляється частіше. Його ми знаходимо в «Надії», одному з найраніших Лесиних віршів, друкованому в «Зорі» 1887 року. Є він і в вірші «І все-таки до тебе думка лине, мій занапащений, нещасний краю», друкованому в «Народі» 1895 року. Знову повторюється цей мотив в «Іфігенії в Тавриді» (1898), в тому монолозі, що починається словами:

А в серці тільки ти,
єдиний мій, коханий, рідний краю!

Іфігенія переживає ту саму боротьбу душевну, що й Оксана в «Боярині». Вона рветься до своєї сім'ї, до рідного Аргосу і мусить ради них залишатися на чужині.

Мотив ностальгії подибуємо ще в трьох Лесиних віршах — «Весні зимовій» (1898), «Повороті» (1899) й «Димі» (1903). Всі вони з'явилися, як наслідок Лесиних мандрівок у чужі краї.

У вірші «Бранець», писаному р. 1903 в San Remo, маємо поєднання мотиву національної бездіяльности-зради з мотивом ностальгії. Тут оповідається за бездольного італійського лидаря Габріеля ді Кастельнеро, що нудить світом у французькому полоні, погибаючи на безславʼї.

В поемі «Одно слово» (1903) є так само обидва мотиви, хоча мотив пасивности не має національного зафарблення:

герой поеми гине через те, що не може працювати на громадській ниві.

Мотив національної пасивности-зради можна відчути в поемі «Віла-Посестра» (1898—1911).

Драматичні поеми «У пущі» (1898—1907), «Вавилонський полон» (1903) і «На руїнах» (1904) мають тільки мотив ностальгії. В першій поемі Річард, порвавши стосунки з громадою пуритан і опинившись на чужині, починає аналізувати й сумувати за рідним краєм. У другій поемі шкодують за «святинею», за «храмом» левіти.

У діялозі «Три хвилини» (1905) переплітаються обидва мотиви. Логіка подій обернула героя в надмогильний камінь, що лежить на гробі справи й ясної ідеї жирондистів. Туга за рідним краєм підказує йому нові думки, змушує його, кінець-кінцем, повернутися на батьківщину, щоб знову там змагатися й боротися.

В драматичній поемі «Кассандра» (1901—1907) розвинуто мотив національної пасивности. Головна героїня поеми вболіває за рідним краєм, що його спіткала небезпека. З цього боку вона дуже підходить до Оксани, героїні «Бояринні», — тільки-ж у Оксани переважає раціональне начало, а в Кассандри — ірраціональне. Виявляється останнє в якійсь особливій інтуїції, в якомусь передчутті що-до рідного краю та його небезпек, яке випливає з глибокого внутрішнього, психологічного патріотизму. Кассандра завжди бачить і віщує горе, але показать його не вміє, як не вміє й одвернути його. Оце безсилля запобігти лихові, ота пасивність національна і є джерело Кассандриного трагізму.

У віршах «Вітряна ніч» та «Вісті з півночі», писаних у Єгипті й друкованих р. 1909 в «Рідному Краї», знову маємо мотив ностальгії. Вірші ці, як бачимо, з'явилися у світ за рік перед тим, як Леся написала «Бояриню». В них уже помітні ті тужні настрої, що вона їх пізніше перенесла до своєї поеми, яку так само, як і вірші, писала в Єгипті. Це має велике значення, що всі ці літературні твори виникли в одній обстановці.

Мотив пасивности-зради, інколи з відтінком національним, инколи без нього, знаходимо ще в таких Лесиних творах

«Лісова пісня» (1911), «Адвокат Мартіян» (1911), «Камінний господар» (1911—1912) і «Оргія» (1912—1913).

Отже, як мотив національної пасивности-зради, так і мотив ностальгії не становлять у творчості Лесі Українки чогось окремішнього, виняткового, неорганічного. Навпаки, вони як-найщільніше пов'язані з усім комплексом ідей, мотивів і настроїв, властивих нашій письменниці. Обидва ці мотиви розробляла вона на протязі всього свого життя, починаючи від дитячого віршика «Надія» й кінчаючи драматичною поемою «Оргія».

IV.

Чи можна після всього того, що ми сказали з приводу «Боярині», говорити про історичні риси її? Адже ми тієї думки, що психологічний елемент у цій поемі покриває історичний. Та й про які історичні риси можна говорити, коли Леся Українка писала свій твір у Єгипті, де, мабуть, не тільки історичних, а ніяких книжок не було в неї, крім хіба Rich'a[1] та біблії, з якими вона не розлучалася майже ніколи? А як-же можна писати про історичні явища, чи події, не читавши історичних книжок? Здавалося б, що всі ці запити мають рацію й що шукати історичних рис в Лесиній поемі недоцільно. Проте ці риси є. Спробуймо виявити їх на тлі тієї історичної літератури, з якою, безперечно, ще раніше, до єгипетського періоду, була обізнана Леся Українка. Маємо на увазі насамперед монографії й статті Миколи Костомарова, що в них цей історик розглядає добу Руїни. Як ми вже знаємо, цими творами користувалася більшість українських письменників, що писали про Дорошенка, Сірка, Юрася Хмельницького, то-що.

Дієві особи в «Боярині», як ми вже сказали, вигадані, а не історичні. Може, тільки де-хто з них скидається на історичних осіб. Так, напр., в особі Яхненка, того гостя-козака, що привозить Оксані листа від братчиці-товаришки, можна вбачати Дорошенкового тестя Яненка, що в січні 1676 р.

---

[1] Dictionnaire des antiquités romaines et grecques par Anthony Rich.

справді приїжджав до Москви, як посланець чигиринського гетьмана [1].

З історичних явищ, що відбилися в «Боярині», треба відзначити насамперед церковні братства, в яких брали участь і жінки. З поеми видно, що Оксана є братчиця й що та організація, до якої вона належить, має національно-політичний характер, бо дівчата, члени цього братства, пошивши корогву, таємно посилають її до Чигирина. Про такі церковні, чи «ктиторські» братства розповідає в одній із своїх розвідок О. Єфіменкова. Поруч інших називає вона й суто-жіночі братства (в «Боярині» мова мовиться як-раз про дівоче братство), які мали свої корогви й носили їх у процесіях [2] (Оксана ходить у процесії з братчицями й носить корогву). Відзначено в праці Єфіменкової й національно-політичний характер українських церковних братств.

В першій дії «Боярині» Іван, Оксанин брат, закидає Степанові та Степановому батькові, що вони, протесавши свій статок, «понадились на соболі московські». Це відомий в історії московсько-українських взаємин факт, про який дуже часто говорить у своїх працях Костомаров [3]. Згадується про його в «Байді» П. Куліша, в романі О. Толстого «Князь Серебряный» та в інших творах.

У третій дії «Боярині» гість-козак розповідає Степанові про кривди, що їх чинять московські посіпаки українському народові. Ось що про це читаємо у Костомарова: «Обдирательства, взятки, грубое обращение, чем отличались великороссийские приказные люди, — все это появлялось в Малороссии, конечно, с крайнею наглостью, как в покоренной стране, а положение края было не таково, чтобы сборы эти могли производиться удобно, правильно и безобидно» [4]. Про ці напасті, про це здирство писали українці в своїх с у п л і-

---

[1] Див. про це у К о с т о м а р о в а. Руина. СПБ.—М. 1882. 499 і далі.

[2] А. Е ф и м е н к о. Южно-русские братства. Южная Русь, т. I, 258.

[3] Див., напр., його «Руину», 103—104, 108, та инші твори.

[4] Н. К о с т о м а р о в. Руина, 188.

ках, адресованих на ім'я царя або видатних сановників московського уряду. З такою суплікою приїжджає до Москви й козак-гість у поемі «Бояриня», і Степан бере від нього ту супліку, щоб боронити її перед царем. За ці супліки не раз говорить у своїх працях Костомаров [1].

В поемі згадується, що лівобережці накладали з Дорошенком. У Костомарова читаємо, що лівобережні полковники «послали тайно к Дорошенку, просили его прибыть на левую сторону Днепра и принять гетманскую власть вместо Бруховецкого» [2]. Дорошенко справді згодом прибув на лівий берег і скинув з гетьманства Бруховецького.

Характеризуючи братовбійну війну на Україні, Степан так каже про Дорошенка:

Тож він татар на поміч приєднав
і платить їм ясирем християнським.

Слова ці відповідають історичним фактам, про які читаємо у Костомарова: «Дорошенко тогда же присягнул перед всеми что будет добывать левобережную Украину, хотя бы пришлось всех тамошних козаков татарам отдать» [3].

Те місце з «Боярині», де Оксана говорить про сплюндровану Україну, про недопалений гай, про пожарину, де розлилися ріки крови, навіяне, очевидячки, літописом Величка, відповідний уривок з якого наводить у своїй монографії й Костомаров [4].

Вірно віддає в своїй поемі Леся Українка й основи тодішнього політично-соціяльного ладу на Московщині, що базувався на доносах, шпигунстві й катуванні людей. Степан у неї дуже обережний: він хоче навіть спалити присланого Оксані від братчиці листа — небезпечно! Говорить вона в своєму творі й про шпигунів московських, що роєм ходять за Яхненком, і про «слово й діло» цареве. Все це ми знайдемо в статті Костомарова «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII столетиях» [5].

---

[1] Там само, 188.
[2] Там само, 210.
[3] Там само, 88.
[4] Там само, 654—655.
[5] Собр. соч. Н. Костомарова. СПБ. 1906, кн. 8, т. XIX, 105.

Степанова обережність пояснюється тим, що він дуже боїться тортур. «Д и б о ю» він лякає свою дружину. Остання теж бачить скрізь на Московщині тільки палі й канчуки. Докладний опис тортур маємо в історичній монографії Костомарова «Руина», в тому місці, де говориться про катування в страшному московському «хомуті» гетьмана Дем'яна Многогрішного та генерального осавули Матвія Гвинтовки [1]. Багато оповідає про московські тортури й автор «Истории Русов» [2].

Не забула сказати Леся Українка в «Боярині» й за найбільше соціяльне зло стародавньої Московщини — р а б с т в о. Оксану, що приїхала з України на Московщину, найбільше це вразило: «Скрізь палі, канчуки, х о л о п і в п р о д а ю т ь!» У Костомарова читаємо, що в XVII віці на Московщині «служилые люди» торгували в найганебніший спосіб людьми [3].

Відтворила Леся Українка в своїй поемі й моральний образ московського боярина, що, роблячи службову кар'єру, допускався як-найогидніших вчинків. Він — нещирий, лукавий, хитрий, улесливий і жорстокий. Цареві він, власне, не служить, а догожає як раб. Так робить і Степан, якому доводиться перед царем навіть танцювати гопака. Так роблять усі бояри, і прикладів такого підстилання, такої облесливости можна знайти безліч і в Костомарова, і в багатьох інших істориків. Низький моральний рівень московського боярина виявлявся в рабському звичаї цілувати цареві руку. Степан розуміє всю огидність цього акту, але все одно не відмовляється його робити. Цілування царської руки описано у Костомарова в тому місці «Руины», де мова мовиться про те, як цар приймав гетьмана Бруховецького [4].

Не зважаючи на свою моральну убогість, московський боярин погордливо ставився до всіх інших націй. Не встигла

---

[1] Н. К о с т о м а р о в. Руина, 377—379.

[2] История Русов, соч. Г. К о н и с к о г о, М. 1846, 212 та инш.

[3] Н. К о с т о м а р о в. Очерк дом. жизни и нравов вел. нар. в XVI и XVII ст. Собр. соч., СПБ. 1905, кн. 8, т. XIX, 94—95.

[4] Н. К о с т о м а р о в. Руина, 99.

Оксана оговтатися серед нового оточення, як її вже охрестили «хохлушею». Вона чула, як про неї з презирством говорили: «черкашенка, чужачка». Костомаров у статті «Две русские народности» так говорить про цю рису москалів: «Московские Русские считали себя единственным избранным народом в вере, и даже не вполне были расположены к единоверным народам — к грекам и малороссиянам: чуть только что-нибудь было не сходно с их народностью, то заслуживало презрения, считалось ересью; на все не свое они смотрели свысока» [1].

Леся Українка відтворює в «Боярині» й московський побут XVII віку, так матеріяльний, як і духовний. Московська одежа, як зовнішня прикмета, насамперед упала в око Оксані й швидко спротивилася їй. Жіночий шарахван, за її словами, був такий бахматий та довгий, як попівська ряса. «Кокошника» вона рівняє з українським підситком. Про бахматість московської одежі, що так не подобалася Оксані, читаємо у Костомарова: «Русские не заботились ни об изяществе формы, ни о вкусе, ни о согласии цветов, лишь бы блестело и пестрело. В их одеждах не было талии: они были мешки» [2]; в цьому-ж творі Костомарова знаходимо й назви того московського вбрання, що про нього мовиться мова в «Боярині».

Чимало відтворює Л. Українка в «Боярині» й московських звичаїв, цілком одмінних від українських. Оксану, напр., дуже вразило те, що в Москві не співають по гаях так, як на Україні. Дає поетка й картину московського бенкету, де люди «п'ють, п'ють, поки поп'ються, потім звада». Про бенкети, піятику та звади пише й Костомаров. У нього ж читаємо й про «поцелуйный обряд», з-за якого посварилася Оксана з Степаном [3].

Найкраще й найповніше відтворює Л. Українка побут московських жінок XVII віку. В поемі українську жінку протиставлено московській. Умираючи, Оксана радить Степанові вдруге одружитися з московкою і так арґументує свою пораду:

---

[1] Н. Костомаров. Собр. соч. СПБ. 1903, кн. 1, т. I, 53.
[2] Н. Костомаров. Очерк дом. ж. и нр. вел. нар. Собр. соч. СПБ. 1906, кн. 8, т. XIX, 66.
[3] Там само, XIX, 106—107.

Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...

Оксану дивувало, що по Москві не можна самій дівчині ходити, що треба тікати до терему, коли йдуть гості, бо жінці, бач, не можна бути поміж чоловіками: вона може тільки виходити до них, щоб почастувати. Говорячи про побут московських жінок, Леся Українка згадує й шлюб. З поеми видно, що Ганна, Оксанина зовиця, не може зустріватися з своїм зарученим. Вона вже так акліматизувалася, що й не уявляє собі, як це може бути інакше. Видно також із поеми, що в Москві одружуються не бачившись — через сваху. Так само, як і Леся Українка, Костомаров протиставляє українську жінку московській: «У козаков женщины пользовались сравнительно большею свободою: жены козаков были их помощницами и даже ходили с ними в походы. У знатных и зажиточных людей Московского Государства женский пол находился взаперти, как в мусульманских гаремах» [1].

Говорячи про історично-побутові риси в «Боярині», не можна обминути історичної та побутової термінології. Термінологія ця переважно московська. Історична частина її складається з таких слів: беседа, боярин, бояриня, воєвода, вотчина, дума, думний дяк, казна, приказ, соболі, стольник, стрілець, холоп, холопка, цар, «черкасские» пісні й черкашенка. Побутова термінологія складається з таких слів: кичка, літник, мамка, парнішка, «сенные девушки», терем, хохлуша й шарахван. До української історичної термінології належить кілька слів: підкоморій, побрязкачі, Рутна й ясир; до побутової— так само кілька слів: кармазиновий жупан, кораблик, кунтуш, намітка й шнурівка.

Які ж висновки можна зробити на підставі того, що ми сказали в цьому розділі? Насамперед той, що з історичних джерел Леся Українка використала в першу чергу Костомарова, якого вона читала ще замолоду, як про це ми довідалися від М. В. Кривинюка. Від Костомарова Леся Українка перейняла його ідеологію, отой войовничий націоналізм, що характеризує майже всі твори українських письменників, що

[1] Н. Костомаров. Очерк дом. ж. и нр. вел. нар. Собр. Соч. СПБ. 1906, кн. 8, т. XIX, 84.

писали про добу Руїни. Тому можна говорити про ідеологічний вплив Костомарова не тільки на Лесю Українку, а на цілу низку письменників, що про них мова мовилася вище. Крім ідеології, наша письменниця запозичила у Костомарова низку історичних фактів та побутових рис. Це здебільшого загальники, які вона взяла з його історичних монографій та статтів, щоб оформити свою драматичну поему. Можливо, що де-які дрібниці Леся Українка запозичила і не в Костомарова, але в цілому твір її написаний безперечно під впливом цього історика. Отже можна сміливо твердити, що Костомаров, з одного боку, дав Лесі Українці ідеологічну основу, а з другого боку—те історично-побутове тло, на якому виткала вона узори своєї поеми.

V.

Поруч з історичними джерелами Л. Українка використовувала інколи й літературні. Це видно й з тих прикладів, що ми їх наводили вище. Додаємо ще кілька до них.

В першій дії «Боярині» Степан оповідає серед родинного кола своєї майбутньої дружини біблійну леґенду про Каїна та Авеля. Відкіля Л. Українка її взяла? Ми знаємо з слів К. В. Квітки, що вона ніколи майже не розлучалася з біблією. Отже легко можна припустити, що вона використала безпосередньо це джерело. Думку цю підпирає ще й та обставина, що в Лесиних творах є дуже багато всяких мотивів, які вона взяла з біблії. Але поруч з цим треба зазначити, що леґенда про Каїна та Авеля часто трапляється і в Кулішевих творах. Так, напр., згадки про неї є в поемі «Великі проводи». Згадується про неї також і в поемі «Грицько Сковорода». Взагалі Куліш кохався в біблійних сюжетах, і можливо, що цю свою закоханість передав і нашій поетці, яка мала його за свого учителя.

В останній дії поеми Степан каже Оксані, що він попросить дозволу у царя пустити їх у Київ на прощу. Подорожування до Києва з метою відвідати печери й поклонитися угодникам — це мотив, який часто трапляється в нашій літературі. Так, напр., у Шевченка в поемі «Наймичка» Ганна ходить на прощу до Києва. В Кулішевому романі

«Чорна Рада» Черевань з родиною їде до Києва теж на прощу. І багато є ще таких прикладів, але ми їх тут не наводимо. Мотив цей, між іншим, попав і в російську літературу: в оповіданні кн. Шаховського «Маруся, малороссийская Сафо» говориться про те, як Маруся, давши обітницю Богові, аж трое днів і ночів висиджує у київських печерах[1]. Можливо, що Леся Українка використала одне якесь із українських літературних джерел.

В одному місці поеми Оксана порівнює себе й Степана з іржавою шаблюкою, що прикипіла до піхов. Цей самий образ подибуємо у Лесі Українки в вірші «Товаришці на спомин» (1896):

Одвага наша — меч, политий кров'ю,
бряжчить у піхвах, ржа його взяла.
Чия рука, порушена любов'ю,
той меч із піхви видобуть здола?

Трапляється цей образ і в поезії «Зимова ніч на чужині» (1897), де поетка, звернувшись до Музи, каже:

В заржавілих піхвах меча не воруш.

Знаходимо цей образ і в «Епілозі» (1900), і в інших Лесиних творах.

Отже можна вважати, що в «Боярині» Леся Українка повторила образ, який вона дуже любила й якого часто вживала наприкінці 90-х та на початку 900-х років.

Крім літературних, Леся Українка використала для своєї поеми ще й етнографічні джерела. В середині 4 дії наведено таку народню пісню:

Ой, як було хорошенько, як рід з родом п'є,
вип'є чарку, вип'є другу, та по сестру шле.
«Сеструненько - голубонько»...

Наприкінці цієї самої дії маємо ще три народні пісні: 1) «Бодай мені такий вік довгий, як у мене чоловік добрий»; 2) «Не бійся, матусю, не бійся, в червоні чобітки обуйся»

---

[1] Див. про це у В. Сиповського. Україна в російському письменстві. К. 1928, 378.

(пісня, що її співають приданки), та 3) «Гуляй, гуляй, господине, нехай наша журба згине».

Як ми вже зазначали раніше, народні пісні трапляються майже у всіх літературних творах, що відбивають добу Руїни. Так, напр., у «Чорній Раді» П. Куліша маємо аж 7 українських пісень, не рахуючи тих, що їх подано як епіграфи. Чимало українських пісень є в «Чернігівці» М. Костомарова. В цій бувальщині згадується, між іншим, про одну пісню, де співається про те, як дочка покидала батька й матір, від'їжджаючи в чужий далекий край. Запроваджували народні пісні до своїх творів і ті письменники, що писали про Руїну одночасно з Лесею Українкою, або трохи пізніше від неї. Отже треба вважати, що поетка, вставляючи в «Бояриню» 4 народні пісні, додержувала певної літературної традиції, ідучи тим шляхом, яким ішли її попередники — Куліш та Костомаров.

Михайло Драй-Хмара.

БОЯРИНЯ.

Драматична поема.

I.

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини, Олекси Перебійного. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиґлики; на столі, прилагоджено до вечері. Стара Перебійниха дає останній лад на столі, їй помагає дочка її Оксана і служебка. Через садок до рундука ідуть Перебійний і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя йому видко одразу, що він не москаль.

Перебійний (до гостя).
Моя стара управилась хутенько!
Дивись, уже спорудила й вечерю,
поки ми там на двинтарі балачки
провадили.

Перебійниха (зіходить трохи з рундука назустріч гостеві). Боярине, прошу
зажити з нами хліба-соли.

Степан (уклоняючись). Рад би,
шановна пані-матко, та не смію,
коли б не гнівались старі бояри,—
я й так уже давно від них одбився.

Перебійний. Про них ти не турбуйся. Підкоморій
їх запросив на бенкет, а тебе
я випрохав до нас: «Я сам, кажу їм,
щось недугую трохи, то не можу
на бенкетах гуляти, а Степана,
по давній приязні до його батька,
хотів би пригостити в себе в хаті.

Він молодик, йому ще не пристало
на бенкети великі учащати».
Боярам, видко, вже запах медок
та варенуха, отже роздобрились
та й мовили: «нехай собі парнішка
сидить у тебе хоч і до від'їзду.
Навіщо він нам здався?»

Степан. От спасибі,
пан-отченьку!

(Зіходить на рундук з господарями).

Перебійний. Я джурі накажу,
нехай перенесе твоє манаття
до нас, та й заберу тебе в полон,
поки не визволять бояри.

Степан. Боже!
Такий полон миліший од визволу.

Перебійниха (до Оксани).
Піди лиш, доню, там пошли Семена.

(Оксана виходить і незабаром вертається).

Степан. Якби лиш я не став вам на заваді...

Перебійниха. Ото б таки! Ще в нас у хаті стане
для гостя місця!

Перебійний. Ти, синашу, в мене
забудь всі перегелі. Таж зо мною
небіжчик батько твій хліб-сіль водив,
укупі ми й козакували.

(Садовить Степана і сам сідає при столі. До Оксани).

Дочко,
ти б нас почастувала на початок.

(Оксана наливає з сулійки дві чарки—батькові й гостеві).

Оксана. Боринне, будь ласка, призволяйся.

Степан (узявши чарку, встає і вклоняється Оксані).
Дай Боже, панночко, тобі щасливу
та красну долю!

Оксана. Будь здоровий, пивши.

(Степан, випивши, знов сідає. Оксана частує батька. Всі вечеряють).

Перебійний (до Оксани).
А він спочатку не пізнав тебе,
ти знаєш? Запитав: яка то панна
у першій парі корогву несе?
Оксана (усміхаючись і поглядаючи на Степана).
Коли?
Перебійний. Та отоді ж, як ти на трійцю
в процесії між братчицями йшла.
Степан. Ти завжди носиш корогву?
Оксана (з певною самовтіхою). А як же,
я перша братчиця в дівочім братстві.
Перебійний (жартівливо підморгнувши).
Се вже тобі не та мала Оксанка,
що ти, було, їй робиш веретенця.
Оксана. Ті веретенця й досі в мене є...
(Замовкає, засоромившись).
Степан (втішений). Невже?
Оксана (перебиваючи ніякову для неї розмову. До матері).
А де се, мамо, наш Іван?
Перебійниха.
Та де ж? На вулиці між товариством.
Іван (Оксанин брат, молодий козак, увіходить з будинку).
Ба ні, я тут. Давайте, мамо, їсти.
Перебійниха.
Ти б уперід хоч привітався з гостем!
Іван (сідаючи, недбало).
Ми вже вітались там коло церкви.
Перебійний. Він буде мешкати в нас до від'їзду.
Іван (так само).
От як? Що ж, добре... Слухай-но, Оксано,—
ця страва вже простигла, принеси
свіжішої.
Оксана (уражена його недбалим тоном).
Служебка зараз прийде,
то й накажи їй.
Іван. Ба, яка ти горда! (До Степана).
У вас там на Москві либонь дівчата
так бришкати не сміють?

Степан. Я московських
дівчат не знаю.
Оксана. Як же се?
Степан. Я власне
недавне на Москві. Поки ще батько
живі були, я в Києві, в науці,
при Академії здебільша пробував,
а вже як батько вмерли, я поїхав
до матері на поміч.
Перебійниха. Чом ти ліпше
сюди не перевіз матусі?
Степан. Трудно.
Нема при чім нам жити на Вкраїні.
Сами здорові знаєте,—садибу
сплюндровано було нам до цеглини
ще за Виговщини. Були ми зроду
не дуже так маєтні, а тоді
й ті невеликі добра утеряли.
Поки чогось добувся на Москві,
мій батько тяжко бідував із нами.
На раді Переяславській мій батько
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.
Іван. Мав кому держати!
Лихий їх спокусив давати слово!
Перебійний. Тоді ще, сину, на-двоє гадалось,
ніхто не знав, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...
Іван (іронічно). Та певне! краще зрадити Вкраїну!
Степан (спалахнув, але стримався).
Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.
Іван. Та, звичайне,
однаково, чиї лизати п'яти,
чи лядські, чи московські!..

Степан. А багато
було таких, що самостійно стали?
Перебійний (до Івана).
Сутужна, сину мій, вкраїнська справа...
Старий Богдан уже ж був не дурніший
від нас з тобою, а проте ж і він
не вдержався при власній силі.
(Перебійниха, нахилившись синові до вуха, шепоче щось. Той нетерпляче стріпує чубом).
Іван. Батьку!
Що там замазувать? Кажімо правду!
Се річ не власна, се громадська справа!
Якби таких було між нами менше,
що, дома чесний статок протесавши,
понадились на соболі московські,
та руки простягали до тієї
«казни», як кажуть москалі...
Перебійниха. Іване!
(Сіпає сина за полу).
Степан. Не за-для соболів, не для казни
подався на Москву небіжчик батько!
Чужим панам служити в рідним краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України...
Іван. Ти ж молодий,—
чому ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?
Степан. Як поясню тобі?.. Коли ще змалку
навчав мене з письма святого батько,
то він мені казав напам'ять вивчить
про Каїна та Авеля. «Мій сину,
мовляв, пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не з тьмяним, не тремтячи мов Каїн,
небесному отцеві одповісти,

коли тебе спитає: «де твій брат?»
А як же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не діткнути
ніколи нею брата?... І невже
мушкет і шабля мають більше сили
та чести, ніж перо та щире слово?
Ні, учено мене, що се не так!

Перебійний. Не звикли якось ми такого чути...
проте... було б на світі може менше
гріха і лиха, якби всі гадали
по-твоєму...

Іван (згірдно). Се в Києві ченці
навчають отакого!

Оксана. Ти ж, Іване,
у Києві не вчився. Звідки знаєш,
чого там научають?

Іван (зачеплений). От знайшлася
знеиацька оборонниця для тебе,
бояриие!

Оксана. Я тілько правду мовлю...

(Засоромлена подається з рундука в садок. Увіходить з будинку на рундук джура).

Джура. Там, пане, я приніс для гостя речі.

Перебійний. Ходім, Степане, покажу, де маєш в нас мешкати.

Степан (до Перебійниxи). Спасибі, пані-матко,
за хліб, за сіль!

Перебійниxа (з косим поглядом на сина).
Пробач, коли що може
прийшлось на перший раз не до сподоби...

(Степан з Перебійним і джурою йдуть у будинок).

Перебійниxа (до Івана нишком).
Ну й ти ж таки! Хто ж так говорить з гостем?

Іван. Ат! Хай же він хоч раз почує правду!

Перебійниxа. Адже ти чув, що він казав...

Іван. Овва!
бурсак та щоб не вмів замилить очі!

Перебійниха. Мені він до сподоби,— добрий хлопець,
такий увічливий...
Іван. Та вам вже, звісно,
язиком приподобатись недовго.
Перебійниха.
Чи сяк, чи так, а вдруге ти не будь
таким до гостя гострим! Се ж неначе
на те його ми в хату запросили,
щоб ним помітувати. Незвичайно!
Іван. Та вже гаразд, не буду зачіпати.
(Ziходить з рундука).
Перебійниха. Куди ти?
Іван. От піду до товариства.
(Іде через садок, перескакує через тин і зникає.
—Увіходить служебка і збирає зо стола).
Перебійниха. Де ти, Оксано?!
Оксана (виходить із-за куща з кухликом у руці).
Ось я, тута, мамо.
Се я барвінок поливаю.
Перебійниха. Справді,
полити слід,—зовсім посох на сонці.
Полий же й те, що ми пересадили.
(Перебійниха і служебка, зібравши зо стола, йдуть у будинок.— Оксана, поливаючи квітки, співає веснянки. В садку сутеніє.— Степан нишком вилазить вікном з своєї кімнати на рундук, прудко та звинно зіскакує з рундука на землю і підходить до Оксани).
Оксана (уриває спів і впускає кухля).
Ой лихо! Хто се?..
Степан. Панночко, се я.
Прости мене. Ти гніватись не мусиш,
бо ти ж мене сама причарувала,
і звабила як соловейко співом.
Я не своєю силою прийшов...
Оксана (засоромлено і разом гордовито).
Боярине, до чого сії речі?
Мені їх слухати не випадає. (Хоче йти).
Степан (затримує її за руку).
Ні, ти не підеш так...

Оксана (вражена, вириває руку). Се що за звичай?
Я не холопка з вотчини твоєї!
Степан (знищений). Я не хотів образити тебе.
Запевне, вільна ти... Яка журба
тобі, що я поїду на чужину
з розбитим серцем, що коханий спогад
про зустріч милу обілле отрута?
Тобі дарма, дівчино-гордівнице...
Хто я для тебе? Зайда, заволока...
Адже мене усюди так зовуть...
Ти завтра вже про мене й не згадаєш...
Оксана (спустивши очі).
Хіба ти завтра їдеш?
Степан. Що ж я маю
тобі тут очі мулити собою?
Оксана. Виходить, наче я тебе жену...
Я ще ж тобі не мовила ні слова...
Степан. Невже я маю ще й того діждатись,
щоб ти мені сказала: «вибирайся»?
Оксана (збентежена, зриває з вишні листочки, кусає їх і розщипує в руках).
Який же ти чудний? Ну, що ж я мала
тобі казати?... Я не звикла так...
Я інших паничів роками знаю
і ще від них такого не чувала...
а ти... недавно що приїхав...
Степан. Панно!
Ті паничі безжурно похожають
на широму дозвіллі по садочках
та вибирають квітку для забави,
і тільки ждуть, щоб краще розцвілася.
А я ж як в'язень, що на час короткий
з темниці вирвався і має хутко
з веселим світом знову попрощатись
і розцвіту не має часу ждати.
Мені була б не для забави квітка,
я бачу в ній життя і волі образ
і краю рідного красу. Для мене

куточок той, де б посадив я квітку,
здавався б цілим світом... Я забув,
що ти живеш на волі, що для тебе
привабного нема нічого там,
де я живу, і навіть буть не може...

Оксана (стиха, похиливши голову).
Чого ж ти так уже у тому певен?
Ти наче думаєш, що я вже справді
якась ростина, що в мені немає
ні серця, ні душі...

(В голосі злегка бренять сльози. Вона уривае).

Степан (знов бере її за руку, вона не боронить).
Оксано! зоре!...
Пробач... я сам не знаю... я не смію...
(З поривом). Ні, я не можу, я не маю сили
тебе зректися! (Пригортає Оксану).
Серденько, скажи,
чи любиш ти мене? Промов же слово!

Оксана. Хіба ж би я з тобою так стояла?

(Ховає обличчя у нього на грудях.— Німа сцена).

Степан. Я завтра старостів зашлю до тебе.
Чи батько твій їх прийме?

Оксана. Татко дуже
тебе вподобав і матуся теж.

Степан. Що тільки дам тобі я на чужині
замість веселощів рідного краю?
Своє кохання вірне, більш нічого...

Оксана. Не думай, ніби я пуста панянка,
що тільки має на умі забави
та залицяння. Сі трудні часи
думок поважних і дівчат навчили.
Якби ти знав, як тута кров гнітить!..

Степан. Кров?

Оксана. Так. Не раз, вернувшися з походу,
лицарство з нами бавиться при танцях.
Простягне руку лицар, щоб узяти
мене до танцю, а мені здається,

що та рука червона і ся від крови,
від крови братньої... Такі забави
не веселять мене... Либонь ніколи
не прийняла б я перстеня з руки
такого лицаря... (Гладить йому руку). Оця рука
від крови чиста.

Степан. Се не всі вважають
за честь.

Оксана. А я відразу привернулась
до тебе серцем за твою лагідність.
Скажи, чи всі такі в твоїй родині?

Степан. Родина в нас мала: сестра й матуся,
та брат маленький. Так, вони у мене
всі не лихі.

Оксана. Твоя матуся може
не злюбить незнайомої невістки?..
Що я тоді почну там на чужині,
далеко так від роду?

Степан. Ні, Оксано,
того не бійся. Мати будуть раді,
що привезу я жінку з України,—
мій батько, умираючи, бажав,
щоб я десь в рідній краю одружився.
Тебе ж малою мати пам'ятають.

(Знов пригортає її).

Та й хто ж би не злюбив моєї долі,
голубоньки Оксаночки моєї?
Се тільки в пісні всі свекрухи люті,
а ти побачиш, як моя матуся
тобі за рідну стане.

Оксана. Дай-то Боже!

Степан. Мені тепер здається, що нігде
на цілім світі вже нема чужини,
поки ми вдвох з тобою. От побачиш,
яке ми там кубелечко зів'ємо
хоч і в Москві! Нічого ж там чужого
у нашій хатоньці не буде—правда?

Оксана. Авже-ж. І знаєш, якось я не дуже
боюся тої чужини.
Степан. Зо мною?
Оксана (усміхається).
Тим певне, що з тобою. Але й так,
хіба ж то вже така чужа країна?
Таж віра там однакова, і мову
я наче трохи тямлю, як говорять.
Степан. Та мови вже ж навчитися не довго...
ну, ніби трохи тверда... Та дарма!
Оксаночка у мене розумниця,—
всього навчиться.
Оксана. Не хвали занадто,
бо ще наврочиш!
(Трохи посмутніла). Я вже й так боюся...
Степан. Чого, єдина?
Оксана. Якось так упало
се щастя раптом... Я такого зроду
не бачила... Всі подруги мої,
ті що побралися, багато мали
і горя й клопоту перед весіллям,
а я...
Степан. Та ще пожди! От може завтра
твій батенько мені поріг покаже.
Оксана. Ні, ні, сього не буде, я вже певна.
Степан (жартуючи).
Здається, панночка не раді з того?
Коли б ще й гарбуза не покотили?..
Оксана. Та годі! Що за жарти?
Степан. От ніяк
не догожу тобі словами! Добре ж,
не буду говорити, коли так!

(Без слів пригортає й милує її. Вона спершу пручається, потім піддається його пестощам).

Голос матері (з будинку).
Оксано! Годі вже там поливати!
Вже пізно!

Оксана (кинулась). Мати кличуть!..

(Зривається йти).

Степан (утримує її. Пристрасно). Ще хвилинку!...
Хвилиночку!...

Оксана. Я вийду ще до тебе,
як мати ляжуть спати.

Степан. Вийди, люба!
Я виглядатиму тебе до світа!

Голос матері. Оксано, де ти?

Оксана. Ось я йду, матусю!

(Ще раз на прощання обіймає Степана і йде до будинку).

II.

У МОСКВІ.

Світлиця в Степановім дому прибрана по-святковому. Знадвору чутно гомін дзвонів.— Мати Степанова і Оксана увіходять убрані по-вкраїнськи,— мати в намітці і в темній сукні з широким виложистим коміром. Оксана в кораблику, в шнурівці та в кунтуші.

Мати (сідає на ослоні, важко дишучи).
Спочину трохи, поки йти у терем...
Стара... не носять ноги...

Оксана (сідає поруч). Ви, матусю,
казали б ліжко перенести в дім,
бо вам сутужно лазити на сходи.

Мати. Ой ні, голубонько, нехай вже там,
у теремі... Тут на Москві не звичай,
щоб жінка мешкала на долі. Скажуть:
ото, стара, а звичаю не тямить!

Оксана. Ви ж не в тутешніх звичаях зросли.

Мати. То що? Вони, Оксанко, не питають,
хто як там зріс... Адже ми тута зайди,—
з вовками жий, по-вовчи й вий...

Оксана (зо сміхом). Ой лихо!
чи тоб то й я по-вовчи маю вити?

Мати. А ти б як думала?.. Сьогодня в церкві
що шепоту було навколо нас:
«Черкашенки!» «Хохлуши!»

Оксана (трохи посмутнівши). Та... я чула...
гріха десь не бояться: в церкві Божій,
замість молитися, людей все гудять,
а ще й виносяться так благочестям
поперед нас...

Мати. Так скрізь воно по світі:
що сторона, то звичай, а що город,
то й норов, кажуть люди. Дивно їм
на наше вбрання. Тут жінки зап'яті,
а ми бач не вкриваємо обличчя.
Оксана. Чи ми ж туркені?
Мати. Хай Господь боронить!
Воно ж пак і московки не туркені,
а так чомусь ото в них повелося.
Та вже ж, як ти бояриня московська,
неначе б то воно тобі й годиться
вбиратися по-їхньому.
Оксана. А ви ж?
Адже-ж і ви бояринова мати.
Мати. Що мати, то не жінка. Люди бачать,
що я вже лагожусь у божу путь,
то де ж таки мені міняти вбори.

(З лагідним і журливим усміхом).

Не варт уже й справляти щось нового.
Адже й старенький мій—нехай царствує!—
в козацькому жупані вік дожив,
так і на смерть його я нарядила—
в мережану сорочку...

(Втирає хустинкою очі. Оксана, зворушена, дивиться на неї. —Коротке мовчання).

Оксана. І навіщо
Степан убрався в те боярське фантя?
От як стояв зо мною під вінцем
у кармазиновім жупані, мамо,
ото був...

(Засоромившись, уриває).

Мати (добродушно киває їй головою).
Та либонь був до сподоби
тоді комусь... (Поважніше).
Проте ж не можна, дочко,
йому царського нехтувати вбрання.
Оксана. А батько ж...

Мати. Батько, донечко, старий
і немічний вже був, коли назвався
боярином. Не трапилось йому
виходити вже й з дому після того.
Степан же й на царські беседи ходить,
і в думу і в приказ.
Оксана. Хіба ж то сором,
якби він по-козацькому вбирався?
Мати. Не то що сором... От чудна ти, доню,—
уже ж таки твій чоловік боярин,
а не козак, чи ти ж не розумієш?
Оксана (смутно). Чому не розумію?..
Мати. Отже бачиш,
я й Ганну по-московському вбираю,
бо Ганні вже судилась тута пара,
вона вже ж не поїде на Вкраїну.
Оксана. Чому її Степан не взяв з собою,
як був у нас?
Мати. Та дівці мандрувати
неначе неподоба; скажуть люди:
«поїхала там женихів ловити».
Нехай вже тута шарахвани носить,
коли судилося...
Оксана. Та ще дівочий
той шарахван неначе б форемніший,
а що жіночий, то такий бахматий,
та довгий-довгий, мов попівська ряса!
Аж сумно, як се я його надіну?
Ото й на голову такий підситок
надіти треба? Зап'ясти обличчя?
Мати. Та вже ж не як.
Оксана (помовчавши, ніяково). Боюся я, матусю...
Мати. Чого ти, донечко, скажи, чого?
Оксана. Та ніяк мовити...
Мати. Ти не соромся.
Вже ж я тобі за рідну матір тута.
Оксана (цілує їй руку).
Так, матінко. То я... собі гадаю...

коли б я не спротивилася часом
Степанові в такій одежі...

Мати (сміючись). От ще
що вигадала! А тобі Степан
ще не спротивився, що не в жупані?

Оксана. Та тож мені...

Мати. І не вигадуй, дочко!
Хіба ж таки Степан мала дитина,
що інако вберись, то й не пізнає?

Оксана. Пізнати то пізнає...

Мати (глянувши в вікно). А поглянь
молодшими очима, хто то йде?
Чи не Степан буває?

Оксана. Еге ж, то він,
а з ним ще два якісь.

Мати. Тікаймо, дочко!

(Підводиться й подається до дверей).

Оксана. Чого се, хай Бог милує, тікати,
як від татар?

Мати. Ще осміють, дитинко;
нема тут звичаю з чоловіками
жіноцтву пробувати при бесіді.

(Одчиняє двері й спішиться по сходах у терем).

Оксана (іде за нею).
Ой Господи, які ж се тут звичаї!
Оце-але!

Сцена швидко переміняється. Терем. Крім Оксани і матері в теремі ще є Ганна, молода дівчина, сестра Степанова. Ганна убрана як боярищня.

Мати (підходить до великої скрині).
Отут, моя дитино,
твоє боярське вбрання. Я придбала.

Оксана (гречно, але без радощів).
Спасибі, мамо.

Мати. Хочеш подивитись,
або приміряти?

Оксана. Хай трошки згодом.
Щось я втомилася. Та вже ж нікуди
сьогодня не піду, то ще поспію
передягтися.
Мати. До твоєї волі.
Спочинь собі. Та й я піду спочину,
воно й годиться в свято. (Іде в бічну кімнату)
Ганна (що досі сиділа, лузаючи гарбузове насіння).
Ой, сестричко,
і нащо ті свята потрібні в світі?
Оксана. Ото спитала! Що тобі Біг дав?
Ганна. Та нудно ж, Господи!
Оксана. Сидиш, то й нудно.
А ти піди між челядь, погуляй.
Ганна. Куди-ж се я піду? Яка там челядь?
Оксана. А ти хіба товаришок не маєш?
Ганна. Товаришок?... От де-кого там знаю
з бояришень... та як до їх ходити?
Матуся все не здужають, не хочуть
зо мною йти... а ти ще не пізналась
тут з ними... з мамкою сама не хочу,
вона така...
Оксана. Чого ж тебе водити?
Уже-ж ти не маленька. Йди сама.
Ще й веселіше буде вам без старших.
Ганна. Самій не можна по Москві ходити.
Оксана. Хіба хто нападе?
Ганна. Ні, так, не звичай.
Оксана. Ну, вже ті звичаї отут у вас!
Ганна. Та й що мені бояришні ті скажуть?
Сидять по теремах, от як і я,
не бачать світа. Що з їх за веселість?
Оксана. Чого ж ви сидите? Пішли б укупі
кудись на вигон, або в гай над річку
та заспівали б. Я бувало дома
годинки в хаті не просижу святом.
Ганна. Ба, в тебе дома! Там же не Москва.

Такого тут і зроду не чували,—
співати по гаях!..
Оксана. То ти й не знаєш,
як на Вкраїні в нас гуляє челядь?
Ганна. Я мало що Вкраїну пам'ятаю,
а Ванька тут уже й вродився.
Оксана. Ванька?
Чому ж би не Івась?
Ганна. Так тут зовуть,
то й ми вже звикли. Він і сам так звик.
Мене ж матуся тілько та Степан
зовуть іще Ганнусею.
Оксана. А як же
ти тута звешся?
Ганна. Аннушка.
Оксана. Чи ба!

(Немов ухваляючи).

«Ганнушка».
Ганна (поправляючи). Ні бо, «Аннушка», Оксано.
Оксана. Не вимовлю. Проте-ж воно нічого
і по-московському, хто добре вміє.
А як по-їхньому Оксана буде?
Ганна. Аксинья чи Аксюша.
Оксана. Щось негарно.
Оксана мов би краще. Ти, Ганнусю,
мене таки Оксаною зови.
Ганна (лащиться до Оксани).
Як хочеш, так і зватиму, сестричко.
Я так тебе люблю! Зраділа, Боже,
як брат тебе з України привіз!
Оксана. Ти ще мене, Ганнусенько, не знаєш,
а може ж я лиха...
Ганна. Ні, ні, ти добра!
Ти, бач, усе до мене: «погуляй,
забався, не сиди!» А ти-б почула,
як інші всі боярині спиняють

своїх сестер та дочок. Ій-же Богу,
ні за поріг не випустять ніколи.

(Ще більше ллється).

Оксаночко... ріднесенька... я маю
тебе щось попрохати...

Оксана. Що, сестричко?

(Ганна мовчить збентежена).

Хотіла б може що з моїх уборів?
Бери, що хочеш. Дам тобі й намисто,
ще й коси у дрібушки заплету,
вберу тебе неначе гетьманівну.

Ганна (смутно). Та ні, сього матуся не дозволять...
Я не об тім... Я хочу попрохати,
щоб ти... пішла зо мною у садок...

Оксана. Ото й всього? Було про що просити.
Ходім хоч зараз.

Ганна. Ні, не зараз, потім...

Оксана. Коли ти схочеш. Що ж там у садку?

Ганна. Та бач... самій отам в садку сидіти
мені не можна...

Оксана. Вже й сього не можна?

Ганна. А з мамкою піти—вона розплеще
усім про те, чого я там сижу.

Оксана (сміючись). А ти ж там що ворожиш?
От хитруха!

Ганна. Та я нічого... тілько виглядаю.
чи не проїдуть вулицею часом
царські стрільці. Вони надвечір їздять.

Оксана. Либонь царський стрілець тобі устрелив
дівоче серденько?

Ганна. Та я ж, Оксано,
заручена.

Оксана. За царського стрільця?

Ганна. Авже-ж.

Оксана. То чом-же він до нас не прийде?

Ганна. Хоч би й прийшов, то я ж хіба побачу?
Я в теремі, а він там у світлиці.

Оксана. То вам і бачитись не можна?

Ганна. Де ж там!
Оксана. Прилюдно—ні, а тільки крадькома?
Ганна. Ні, як то крадькома?
Оксана. А ти ж хотіла
до нього вийти у садок.
Ганна. До нього?
Ні, я ще сорома не загубила!
І як се ти подумати могла,
що я тебе просила провожати
мене на сходини?.. Невже, Оксано,
вважаєш ти, що я така нечесна?
Оксана. Та Бог з тобою! Де-ж, яка-ж тут нечесть?
Як дівчина постоїть на розмові
з своїм зарученим, то вже й нечесна?
Ганна. Авже-ж, тут так.
Оксана. Навіщо ж ти виходиш
туди в садок?
Ганна. Я здалека дивлюся,
як він там вулицею проїздить.
Інакше-ж я його нігде не бачу,
хіба що в церкві.
Оксана. Де ж ви розмовляли?
Ганна. Нігде.
Оксана. А як же він тебе посватав?
Ганна. Як? Через сваху. Як звичайно всі.
Оксана. Я щось не розберу.
Ганна. Бо ти не знаєш
тутешніх звичаїв. Нехай лиш мати
тобі розкажуть, бо всього достоту
і я не знаю.
Оксана. Ніби-то виходить,
що ви отак, не мовивши ні слова,
і поберетесь?
Ганна. Так найпристойніше.
Оксана. Чудна тут молодь!.. (Усміхається якимсь спогадам мовчки. Потім стиха, мрійливо).
Я ж було що-вечір
вихожу до Степана на розмову.

Ганна. Як заручились?
Оксана. Та... як заручились...
Ну, раз стояла з ним не заручившись,
інакше хто ж засвататися може?
Ганна (закриваючись). Ой лихо, сором!
(Оксана мовчки знизує плечима).
Ганна. А твоя матуся
не знає й досі про твої стрівання?
Оксана. Чому не знає?
Ганна. Що ж, вона простила,
не прокляла тебе?
Оксана. Та за що, Ганно?
Сами ж вони були пак молоді,
то знають, що то любощі.
Ганна. Оксано!
Що тілько ти говориш? (Знову закривається).
Оксана (сміється), От дурненька!
Степан (увіходить поспішно).
Оксаночко, передягнися швидче
в московське вбрання. Там прийшли бояри.
Оксана. Та мати ж кажуть, що жінкам не можна
між чоловіцтвом бути.
Степан. Бачиш, любко,
ти маєш тілько їх почастувати,
та й знов у терем вернешся.
Оксана. Отак?
А як же частувати їх, Степане?
По-нашому, чи може як інакше?
Степан. Ти винесеш їм на тарелі меду,—
матуся прилаштують, як там треба,—
уклонишся, боярин поцілує
тебе в уста...
Оксана. Степане! Що ти кажеш?
Мене бояри цілувати мають?
Чи се мені причулося?
Степан. Ні, серце,
воно так є, та в тім нічого злого,—
то тілько звичай!

Оксана. Се ще также звичай!
Нехай йому аби-що! Не піду!
Степан (понуро). Як хочеш, тілько ти нас тим загу-
Оксана. Таке ьигадуєш! [биш.
Степан. Ба, ти не знаєш,
які тут люди мстиві... За зневагу
старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він же думний дяк, він має силу—
он син його ще молодий,—вже стольник;
він оклепає нас перед царем,
а там уже й готово «слово й діло».
Оксана. Ти не жартуєш?
Степан (ще понуріше). Як тобі здається?
Оксана (з жахом).
Степане, та куди ж се ми попались?
Та се ж якась неволя бусурменська?
Степан. Я й не казав тобі, що тута воля.
Та якби ми не гнули тута спини,
то на Україні либонь зігнули б
у три погибелі родину нашу
московські воєводи... Ось ти мліш
з огиди, що тебе якийсь там дід
торкне губами, а як я повинен
«холопом Стьопкою» себе взивати
та руки цілувати як невільник,
то се нічого?
Оксана. Боже мій... Степане!
Хто ж каже, що нічого?
Степан. Отже бачиш...
Та що я тут розвожуся? Там дяк
мене чекає. То скажи, Оксано,
ти вийдеш?
Оксана. Я не знаю...
Мати (виходить з кімнати). Вийди, доню,
голубонько! І я тебе прошу!
Не дай мені старій на очі бачить
Степанової згуби!
Ганна. Ой, сестричко!

Якби ти знала, що за лютий дід
отой боярин!.. Я тебе благаю!
Сестриченько! Не загуби ж ти нас!

(Ридаючи кидається до Оксани).

Оксана (до Ганни, холодно, якось надміру спокійно).
Я вийду. Дай мені московське вбрання.

(Ганна кидається до скрині).

А ви, матусю, наготуйте меду.
Іди, Степане, бав тим часом гості.

(Степан, похиливши голову, виходить. Оксана, бліда як смерть, здіймає з голови кораблика).

III.

Дальня кімнатка у горішньому поверсі в Степановім домі.

Степан (уводить гостя козака).
Ось тута поговорим, пане-брате,
бо знаєш, там... тут буде захисніше.

(Оглядає сіни через двері, потім замикає двері на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі від дверей. Розмова ведеться не голосно).

Великі чиняться там кривди, кажеш?
Гість. Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
московські посіпаки! Все нам в очі
тією присягою тичуть...
Степан. Правда,
що присяга таки велика річ.
Гість (голосніше).
Чому ж вони сами забули Бога?
Степан. Помалу, пане-брате, ще підслуха
який слуга.
Гість. Та правда... я й забув...
(Тихше). Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай же цар нас оборонить
від тої галичі.
Степан. То трудна справа.
Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воєводи
один від одного не ліпші. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались...
Гість. Послав-би цар з українців кого,
в Москві ж тут є такі, от хоч би й ти,

що здавна і цареві служать вірне,
і рідний звичай вміють шанувати.
Степан. Нас не пошлють...
Гість. Чому?
Степан. Бо нам не вірять.
Гість. Отак! Та ви ж тут наче всі у ласці!
Степан. То тут, на очах, а з очей спустити
нас надовго не зважаться. Так, часом,
не надовго послами посилають,
і не самих, а вкупі з москалями...
Щоб воєводами настановити,
того не буде й зроду!
Гість. Не здивуйте ж,
як ми відкинемось до Дорошенка!
Степан (робить рух рукою, мов хоче гостеві затулити вуста). Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?
Гість (схаменувшись).
Так часом зірветься з досади слово...
Найгірше, пане-брате, догарає
оте, що нам не вірять... Мій свояк,
Чорненко, знаєш?
(Степан потакує головою).
Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душею!
Степан. Чорненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.
Гість. То-то й ба!
А хтось там наклепав при воєводі,
що ніби він послав у Чигирин
листа якогось. От було біди!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воєводи...
Степан (гірко всміхнувшись). Є прислів'я, брате:
«Москва сльозам не вірить».
Гість. Щира правда!
Проте знайшлись такі, що помогли...
Степан. Се хто ж?
Гість. Побрязкачі.

Степан. Хіба, що так!

(Мовчання).

Гість. Вже так, що цупко затягли супоню
на наших боках... А проте є люди,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо сказано терпець їм увірвався!

(Присунувшись зовсім близенько до Степана, говорить пошепки).

Дівчата наші,— де-котрі ще вкупі
були з дружиною твоєю в братстві,—
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирин... звичайне, крадькома...
Іван, твій шурин, сам її одвозив...
Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що б там було!

(Одсунувшись, трохи голосніше).

Отак як бач, одважуються люди...

(Степан в мовчазній задумі сіпає кінець свого пояса. Гість устає).

Що ж, пане-брате, то нема надії
полегкости дістати від царя?

Степан (отямившися з задуми, теж устає).
О ні, чому ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.
Як буде він під чаркою, то може
я догожу йому, він часом любить
пісень «черкасских» слухати та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.

Гість. Ото! Хіба ти в нього пахоля?

Степан. Ба, знаєш, як то кажуть: «скачи, враже,
як пан накаже»... Та ладен я, брате,
уже хоч би й на голові ходити,
аби чогось добутися для тебе
та для Вкраїни. Дай мені супліку,
оту, що ти приготував цареві,—

як влучу слушний час, то я подам
до власних рук йому.

Гість (виймає загорнений у хустину папір з печатками).
Ось, пане-брате.
Хай Бог тобі поможе! Не минути
розливу крови братньої, як тілько
супліка сія марна буде.

Степан. Боже,
не попусти!

Гість. Бувай здоров. Піду вже.

Степан. Хай Бог тебе провадить, пане-брате.

(Чоломкаються, гість виходить).

Оксана (швиденько увіходить з інших дверей швидким кроком).
А я тебе, Степане, скрізь шукаю.

Степан. Що там таке?

Оксана. Порадитися треба.
Мені Яхненко тут листа привіз
від братчиці-товаришки.

Степан (з поспіхом). Де лист?
Його спалити треба!

Оксана. Бог з тобою!
Чому спалити? То вона прохає,
щоб я, по змозі, грошей їй послала,
якусь вона потребу має пильну.

Степан. Не посилай. Крий Боже! і не думай!

Оксана. Та що тобі Біг дав? Я й не гадала,
що ти такий скупий. Коли вже так—
я з посагу свого послати можу.

Степан. Та я не грошей жалую, Оксано.

Оксана. А чом же ти не хочеш?

Степан. Небезпечно.

(Нахилившись до неї, зовсім нишком).

Вони там з Дорошенком накладають...

Оксана (здивована мовчить, потім загадково усміхається).
Ну, що ж, так може й треба.

Степан. Схаменися!
Ти ж так боялася розливу крови,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні,—
тож він татар на поміч приєднав
і платить їм ясирем християнським.
Оксана (сідає мов знесилена на ослін і спирається на стіл). Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...
Татари там... татари й тут...
Степан. Оксано!
Що мариться тобі? Татари тут?
Оксана. А що ж? Хіба ж я тут не як татарка
сижу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчуки...
холопів продають... Чим не татари?
Степан. Тут віра християнська.
Оксана. Тілько ж віра!
Та й то... прийду до церкви—прости Боже!—
я тут і служби щось не пізнаю:
заводять якось, хто зна й по-якому...
Степан. Оксано, се вже гріх!
Оксана. Ой, чоловіче!..
Та й осоружна ж ся мені Москва!
(Схиляється головою до стола).
Степан (сумно стоїть над нею).
Я так і знав... Хіба ж я не казав,
що я тобі нічого дать не можу
тут на чужині?..
Оксана (кидається до нього). Ні, моє кохання!
Се я недобра! Так немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше,—треба ж завдавати
жалю ще більше!
(Степан пригортає її).
Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?
Степан (зітхнувши). Бог знає, серденько!

Оксана. Невже й загинем
у сій неволі?
Степан. Май надію в Бозі.
Ще якось може зміняться часи.
Коли б утихомирилося трохи
там на Вкраїні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.
Оксана. Тепер ніяк не можна?
Степан. Ні, єдина,
тепер нема що й думати! От саме
я маю до царя супліку нести,
що люди з України привезли,—
жаліються на утиски, на кривди...
Я маю боронити ту супліку,
то вже ж не час проситися з Москви.
«От, скажуть, речі солодко розводить,
а сам в ліс дивиться». Тепер, Оксано,
нам треба стерегтися так, «щоб муха
не підточила носа», як то кажуть.
Крий боже схибити в чому,—пропала
вся наша справа і громадська вкупі.
Оксана. Ну, як його ще більше стерегтися?
Вже й так немов замазались у піч!
Степан. Та от, наприклад, ти послати хочеш
ті гроші братчиці...
Оксана (спустивши очі). Вже не пошлю.
Нехай пробачить, що ж, коли не змога...
Я напишу їй...
Степан. Краще не пиши
нічого, серце.
Оксана. Як же так, Степане?
Се-ж навіть незвичайно!
Степан. Як листа
десь перехоплять—чи то раз бувало?—
то ще готові взяти на тортури,
як викриють ту справу з Дорошенком,
щоб ти призналася, в чім накладала
з товаришками...

Оксана. Я перекажу
через Яхненка...
Степан. Мушу я просити,
щоб ти його у нас тут не приймала.
Оксана. Та я ж його просила, щоб прийшов!
Вже ж не прогнати!
Степан. Накажи слугою,
що ти нездужаєш.
Оксана. Не випадає.
Степан. Як хочеш. Тільки як візьмуть «на дибу»,
то вже не жалуй!
Оксана. Звідки вже й «на дибу»?
Степан. А що ж ти думаєш? За тим Яхненком
шпиги московські цілим роєм ходять.
Я знаю їх.
Оксана (зажурена). Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків...
Степан. Та знаєш, люба, поки що, то й краще б
не озиватись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває...
Оксана. До брата рідного не озиватись?

(У неї стають сльози в очах).

Степан. Се ж не навіки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться... (Знов пригортає її).
Оксана (не відповідаючи на пестощі, безвиразно).
Гаразд,
нікому не писатиму.
Степан. Ти, серце,
на мене гніваєшся.
Оксана (так само). Ні, чого ж?
Ти маєш рацію. Нащо писати?

(Степан опускає руки. Оксана повагом виходить з хати).

IV.

ТЕРЕМ.

Оксана гаптує в кроснах, рухи в неї лінивi, в'ялі.

Степан (увіходить і сідає близько Оксани на дзиґлику).
Щось голова болить...
Оксана (не підводячи очей від шитва).
Ти пізно встав.
Степан. Та світом же прийшов з тії беседи.
Оксана. Було там весело?
Степан. Ей, де там в ката!
По щирості бояться слово мовить...
П'ють, п'ють, поки поп'ються, потім звада...
Оксана. А як же там, Степане, та супліка?
Степан. Та що ж... ніяк... Цар каже: «прочитаєм,
подумаєм»... Чували вже ми тее!
Оксана. Що-ж буде?
Степан (з болісною досадою). Ой, не знаю! Не питай!
(Мовчать. Оксана шиє, потім голка випадає їй з рук).
Степан. Хоч би ти щось, Оксано, розказала,
а то так сумно, голова забита
усяким лихом.
Оксана (в'яло). Що-ж я розкажу?
Нічого я не бачу і не чую,
сижу собі...
Степан (трохи роздражнений).
Ну, робиш же що-небудь?
Оксана. Учора вишила червону квітку,
сьогодня синю... Се тобі цікаво?
Степан. Ти так неначе дражнишся зо мною!

Оксана (крізь сльози).
Ні, далебі, Степане, не дражнюся!
Степан (придивляється до шитва. Лагідно).
А що се буде з сеї линтви, любко?
Оксана (знов безучасно).
Не знаю, се щось Ганна почала.
Степан. Либонь собі на посаг. Се вже хутко
її весілля.
Оксана. Та за місяць ніби.
Степан. От на весіллі трохи погуляєш,
розважишся.
Оксана. Ет, знаю ту розвагу!
Частуй та кланяйся: «не обезсудьте»...
а гостійки по-за плечима судять:
«Черкашенка, чужачка»...
Степан. Ти вже надто
на те вважаєш.
Оксана (байдуже). Ні, мені дарма. (Мовчання).
Степан. Ти так неначе втомлена сьогодня.
Клопочешся при господарстві може?
Оксана. Ні, я не клопочусь,—то все матуся.
Ми з Ганною все шиємо.
Степан. То може
не треба стільки шити?
Оксана. Що ж робити?
Насіння я лузати не люблю,
так як Ганнуся. Треба ж десь подіти
і руки й очі...
Степан. Бідненька ти в мене.

(Оксана проривається риданням).

Оксано! Що се ти? Та Бог з тобою!
Чи хто тебе образив? Мати? Ганна?
Оксана (трохи стишуючись).
Вони як рідні... я на їх не скаржусь...
Степан. Так що ж?..
Оксана (уриває ридання, з одчаєм).
Степане! ти хіба ж не бачиш?

Я гину, в'яну, жити так не можу!

(В знесиллі похиляється на кросна).

Степан. Се правда, не ростуть квітки в темниці...
А я гадав...

(Ходить по хаті в тяжкій задумі, потім спиняється перед Оксаною).

Оксано, заспокойся,
поговорім ладом.

Оксана. Про що, Степане?

Степан. Виходить, я тебе занапастив.

Оксана. Ні, я сама...

Степан. Однаково. Я більше
не хочу заїдать твоєї долі.
Хоч як мені се гірко... я готовий
тебе до батька відпустити.

Оксана. Як?
А ти ж?

Степан. Я тут зостануся. Для мене
немає вороття, ти ж тее знаєш.

Оксана (зворушена). То се б тебе покинути я мала?
Чи я ж на те стояла під вінцем
і присягу давала?

Степан (гірко). Я, Оксано,
не хан татарський, щоб людей держати
на присязі, мов на шнурку. Ти вільна.
Се тільки я в неволі.

Оксана (хитає головою). Ні, Степане.

Степан. Чого ж? Я присягу тобі вертаю...

(Голос йому переривається від турботи).

І я прошу тебе... прости мене...
що я... тебе відмовив від родини...
що я...

Оксана (обіймає його). Ні, годі, не кажи!
Не знаєш ти... Ще ж ти мені ні слова,
ні слова не промовив там, у батька,
а вже моя душа була твоєю!
Ти думаєш, як я тепер поїду

від тебе геть, то не лишиться тута
моя душа?

Степан. Так що ж робити, люба?

Оксана. Втікаймо всі! Мій батенько поможе
прожити якось, поки ти придбаєш.
Хай їм аби-що, сим московським добрам!
Втікаймо на Вкраїну!

Степан. Цар достане
боярина свого скрізь на Вкраїні
та ще й твоїй родині буде лихо.
Не скриємось нігде...

Оксана. Втікаймо в Польщу!
А ні, то на Волощину!

Степан. Що з того?
Зміняємо чужину на чужину...
Приблудами чужі пороги будем
там оббивати... все одно, що й тут.

Оксана. Ні, там вільніше.

Степан. Треба заслужити
чимсь ту сусідську ласку. Чим же більше,
коли не зрадою проти Москви?

Оксана. Так їй і треба!

Степан. Присяга, Оксано,
велике діло. Цар мені не верне
так присяги, як я тобі вернув.
Та й я йому не можу повернути
всього, що я приймав з його руки.

(Мовчання. Починає сутеніти. Десь у церкві тихо дзвонять).

Оксана. Степане, вже не говорімо більше
про се ніколи.

Степан. Так, не треба, люба...
(Згодом). Чому не шиєш?

Оксана. Вже мені не видко.
А ще світити рано.

Степан. Заспівай
щось потихеньку, як що можеш.

Оксана. Добре.
(Співає потихеньку).

«Ой як було хорошенько, як рід з родом п'є,
вип'є чарку, вип'є другу, та по сестру піде.
«Сеструненько-голубонько»... (Уриває).
Не можу.
Либонь я одзвичаїлась від співів.
Та й щось на груди важко. (Кашляє).

Степан (стрівожений). Ой, кохана,
чи ти не хвора?

Оксана. Де ж там! То щось так.

(Увіходять мати й Ганна, за ними слуги вносять загортки з покупом. Поклавши пакунки, слуги виходять).

Мати. Добривечір, дітки! Що сидите
так поночі?

Степан. Так, де-що розмовляли.

Мати. Не наговоряться все голуб'ятка.
Коли-б то Бог судив і Ганні нашій
таке подружжя!

Ганна (світить тим часом і розгортає пакунки).
Подивись, Оксано,
чого ми накупили! (Оксана підходить).
Се на шубу,
а се на літники, а се на кичку.
Що, правда, гарне? Ми ж ото пішли
аж до купців заморських.

Оксана (жваво). Гарно, гарно!
Та й молодичка з тебе гарна буде!
Ну, й потанцюю в тебе на весіллі!
Нехай уже московки не здивують!

Ганна. От я люблю, як ти така весела,
а то сидить, похнюпившись, аж сумно.

Мати. Та звісно, і чого б таки журитись?
Ви люди молоді... у хаті лад...

Оксана (підхоплює). За хатою добро...

Ганна (не завважаючи іронії). Авже-ж, сестричко,
якби ти бачила, що там купців
наїхало! І чом ти не пішла
із нами вкупі?

Оксана. Я дошити хтіла,

а завтра й я піду по всіх усюдах,
закупимо з тобою всю Москву!
От я собі парчеву кичку справлю!
Степане, можна?

Степан. Чом би ж то не можна?

Оксана (плеще в долоні й приспівує).
«Бодай мені такий вік довгий,
як у мене чоловік добрий!»...

Мати (втішно всміхаючись).
Ну й вигадниця в тебе жінка, синку!

Ганна. А як вона мені співала гарно
весільної! Сестричко, заспівай
тієї, як то косу розплітають.

Оксана. Не хочу, то сумна, ще знов заплачеш.
Я зараз коровайницею буду,
або приданкою—ти тільки слухай:
(Співає дуже голосно, по-сільському).
«Не бійся, матусю, не бійся,
в червоні чобітки обуйся,
щоб твої підківки бряжчали,
щоб наші вороги мовчали!
Гу!»
(Вигукнувши, вискакує на ослін).
Отак приданки скачуть через лавки!

Степан (ловить її й здіймає з ослона).
Ну, ну, Оксано, ти вже щось занадто.

Мати. Та правда, донечко, почує челядь...

Оксана. Овва! так що ж? Бояриня гуляє!
Давай, утнем санжарівки, Ганнусю!

Ганна (сміючись). Та я не вмію!

Оксана. Я тебе навчу!
(Крутить Ганну навколо себе, приспівуючи).
«Гуляй, гуляй, господине,
нехай наша журба згине!
Ой чи згине, чи не згине,
гуляй, гуляй, господине!»
Що ж ти, Степане? помагай співати!

(Залягається сміхом, що згодом переходить у кашель. Степан тривожно кидається до неї).

V.

Степанів садок. Будинок виходить у нього заднього стіною. Видко кратчасті вікна терема і піддашок із сходами. Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках: у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками.—З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть по-під руки дві служниці—«сенныя девушки». Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова зав'язана на український лад шовковою хусткою. Оксана хвора, очі позападали, але дуже блищать, на щоках хворий рум'янець.

Мати (пройшовши вперед до повітки, показує дівчатам на ослін).

Отут бояриню посадовіть
та й можете вертати до роботи.

(Дівчата садовлять Оксану і вертаються в терем).

Мати. Що, доненько, тут, правда ж, придобніше? вільніше дихати?

Оксана. Вільніше?..

(Схиляється на подушки).

Мати. Ляж,
ляж, рибонько. Заснути, може, хочеш?

Оксана. Так, я-б заснула... тілько я боюся...

Мати. От, хай бог милує! Чого боїшся?

Оксана. Та все якесь таке страхіття сниться.

Мати. Ти помолись до Йосипа святого,
то він всі сни перенесе на добре.

Оксана. От відколи я тут, то й сни змінились...
Бувало там, у батенька, все сниться,
що я літаю. Так бувало любо...
А тут не снилось і разу...

Мати. Бач, любко,
як сниться, що літаєш, то ростеш,
отим воно так замолоду й сниться.
Тепер же ти вже не ростеш...
Оксана. Та... певне...
Мати (поправляючи їй подушки).
Ляж вигідненько, та засни гарненько.

(Сідає коло неї в ногах).

А я посижу тута, помолюся,
щоб Бог тобі послав у сні здоров'я.

(Виймає бурштинові чітки і перебирає їх, стиха ворушачи устами. Оксана засипляє.—Степан виходить з долішнього рундука. Мати киває йому, щоб помалу йшов, не гукав, потім устає обережно і йде до нього на другий кінець садка, далі від повітки).

Мати (пишком).
Ну, що казав той німець? Є надія?
Степан. Що ж, каже: «в Бога все можливо».
Мати. Певне!
Та все ж би й людської снаги докласти
либонь не гріх.
Степан. Він докладає, мамо.
Він є людина ве́лико-учена...
та що ж, коли така тяжка хвороба?
Мати. І звідки причепилася напасть?..
Либонь се хтось наврочив на весіллі
Ганнусинім, бо відтоді й заслабла.
Степан. Здається, ще давніше почалося...
Мати. Хіба? Та ні, вона була здорова.
А от що на весіллі... Ну, та як же
той німець каже? З чого б то воно?
Чи з пристріту? Чи може з переляку?
От горе, тут нема таких бабів,
як там, у нас,—коли-б так пошептали
Степан. Ні, матінко, не помогли б ті шепти.
Така вже слабість.
Мати. Що-ж воно? Як зветься?

Степан. Казав він: «ваша пані занудилась
по рідним краю—се є також слабість».
Сказав мені по-грецьки, як і зветься.
Мати. Та він то назове на всіх язиках,
а щоб то вигоїти...
Степан. Він казав,—
коли б її повезти на Вкраїну,
то може б ще й одужала.
Мати. От, синку,
на сей раз німець може й правду каже.
Вона таки нудилася, небога.
Що ж, відомо, завезена далеко...
Не кожде привикає до чужини.
Котре привикне, а котре, то й...
Степан. Мамо,
я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину—чей же пустить?
Мати. Та може й пустить—вже ж війни немає.
Степан. Скажу йому, що маю ще й у Київ
повезти хвору жінку поклонитись
угодникам святим там у печерах,
для ізцілення—невже ж не пустить?
Мати. Повинен-би пустити. Се вже й гріх
людей на богомілля не пускати!
А це, Степанку, ти надумав добре—
поїхати на прощу, помічніше
воно буває над усякі ліки.
(Зітхнувши, поглянула на небо).
Ба, сонечко схиляється на вечір.
Ти б тута розбудив Оксану, синку.
Навзаході недобре спати хворим.
А я піду, зварю майове зілля,
щоб на ніч їй було готове пити.
Степан. Спасибі, що клопочетеся нею.
Мати. Що ж, синку, завезли чужу дитину,
то треба ж якось їй давати раду.

(Іде в терем.—Степан підходить до Оксани і стиха цілує її. Вона прокидається).

Оксана. Се ти, Степане?.. Бач, мені приснилось,
що місяць ясно-ясно засвітив
у батьковім садочку...
Степан (удавано-веселим голосом). Місяць, люба?
Се дивно, бо як-раз на тебе сонце!
Оксана. Що ж, може там ясніше світить місяць,
ніж тута сонце...
Степан. Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко і місяць на Вкраїні.
Оксана. Се ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине...
Степан. Бог з тобою, люба!
Чи я ж би про таке тобі казав?
Надумав я поїхати з тобою
в гостину до твоїх.
Оксана (іронічно). Велике діло,
що ти надумав! Цар думки заверне.
Степан. Цар пустить. Вже ж тепера на Вкраїні
утихомирилося.
Оксана (гостро). Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилась воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по-твоєму—ота руїна?
Отак і я утихомирюсь хутко
в труні.
Степан. Ти оджевешся на Вкраїні.
Москва ж не може заступити сонця,
зв'ялити гаю рідного, зсушити
річок веселих.
Оксана (понуро, уперто). Годі, не кажи.
Нікуди я тепера не поїду.
Степан. Чому ж?
Оксана. Не хочу.
Степан. Що се ти, Оксано?
Мені аж дивно! Що се ти говориш?
Оксана (розпалившись, підводиться).
А я дивую, ти з яким лицем

збираєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московськім,
поки лилася кров, поки змагання
велося за життя там на Вкраїні,—
тепер, як «втихомирилось», ти їдеш
того ясного сонця заживати,
що не дістали руки загребущі,
та гаєм недопаленим втішатись.
На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крови?..

Степан. Ти тепер картаєш...
А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тільки руку
від крови чисту?

Оксана. Правда, я казала...
Ми варті одно одного. Боялись
розливу крови, і татар, і диби,
і кривоприсяги й шпигів московських,
а тільки не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане,
дай руку!

Степан. Се навіщо?

Оксана. Ти не хочеш?

Степан. Ні, чом же? (Дає руку Оксані).

Оксана (дивиться на свою й Степанову руки).
От, здається, руки чисті,
проте все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш?

(Пускає його руку і лягає знов. Говорить повільніше, мляві-ше, з перервами).

У батенька була така шаблюка...
вони її закинули... ми з братом
знайшли... в війну побавитись хотіли...
не витягли... до піхви прикипіла...
заржавіла... Отак і ми з тобою...

зрослись, мов шабля з піхвою... навіки...
обоє ржаві...

Степан. Ти, Оксано, вмієш
зарізати словами без ножа.

Оксана. Та тільки ж се я вмію, більш нічого.
Що-небудь же і я повинна вміти...

(Мовчання).

Як я умру, ти не бери вже вдруге
українки, візьми московку ліпше...

Степан. Оксано!

Оксана. Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...

Степан (з мукою).
Та пожалій себе й мене хоч трохи!

Оксана. Занадто я жаліла... в тім і горе...
Якби я мала сили не жаліти,
то вирвались би геть з сії кормиги—
і ти б ослобонився від іржі...
А так, вже чисто: ні собі, ні людям!

Степан. Оксаночко! Поїдем на Вкраїну!
Ну, я тебе прошу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

Оксана (одвертається). Я й в вічі не насмію
їм глянути...

Степан. Ну, в Київ подамося,
помолимось, нехай нас Бог простить,
нехай тобі здоров'я верне!

Оксана. Нащо?
Кому потрібне те моє здоров'я
та й я сама?

Степан. Мені, моя єдина!
Я ж так тебе люблю!

Оксана. Тобі здається.
Ти жалуєш мене, але любити...
таки й нема за віщо... Я тепер
така недобра стала, вередлива...

Степан. Ні, ні, моя хороша!
Оксана. Я—хороша?
Хоч би й була коли яка краса,
то вже давно вона з обличчя спала...
Степан (гладить її руку, низько похиливши голову).
Ти шарпаєш себе речами тими.
Не треба стільки говорити...
Оксана. Правда...
Степан. Та й що картатися словами, люба?
Нас доля так уже скарала тяжко,
що певне й Бог простить усі гріхи.
Хто кров із ран теряв, а ми із серця.
Хто засланий, в турму замкнутий був,
а ми несли кайдани невидимі.
Хто мав хвилини щастя в боротьбі,
а нас важка, страшна душила змора,
і нам не вділено було снаги
ту змору подолати...
Оксана (спокійніше й лагідніше, ніж досі).
Так, се правда.
Але ніхто сього не зрозуміє,
поки ми живі. Отже треба вмерти.
Ти певне довше проживеш, ніж я,—
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.
Степан (з гострою тугою).
Ой, краще б я тобі таке казав!
Оксана (підводиться і прихиляє його до себе).
Ні, любий, ти на світі потрібніший,
тобі ще є про що й про кого дбати.
Борцем не вдався ти, та після бою
подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав... На бойовиську
не всі ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то може
колись там... знов зібравшися до бою,

вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні—не жалуй, що поміг.

(Сидять який час мовчки, обнявшись).

Степан (підводиться і подає Оксані руку).
Ходім, я заведу тебе до хати.
Бач, сонце вже навзаході.

Оксана. Ходім.

(Спираючись на руку Степанову, іде до будинку. Не доходячи рундука, спиняється і обертається, дивлячись на західнє сонце, що вже зникає за обрієм).

Добраніч, сонечко! ідеш на захід....
Ти бачиш Україну—привітай!

27—29. IV. 1910.

ЛІСОВА ПІСНЯ

Драма-феєрія в 3-х діях

ЛІСОВА ПІСНЯ.

I.

В одному з листів до матері Леся Українка так описує той «слушний час», коли в неї остаточно склалася думка про «Лісову пісню».

«Мені здається, — розповідає Леся, — що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жаборийці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділася мавка. І над нечімним вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш? — у дядька Лева Скулинського... Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слушний час» — я й сама не збагну, чому. Зчарував мене сей образ навіки» [1].

Своєрідна ностальгія, нудьга за рідними, волинськими лісами, дитячі спомини про самоту місячної лісової ночі, перекази матері про мавок, давній ще з дитячих років вилеканий інтерес до фольклору, народньої пісні, села та його забобонів, ці особисті настрої і почуття, поєднані й підтримані літературними тогочасними впливами модних на початку XX-го століття мистецьких течій символізму та неоромантизму, — створили ґрунт, що на ньому виросла «Лісова пісня» з характерним для цієї казкової драми «сливе язичеським культом природи».

---

[1] Ів. Ткаченко. Недруковані листи Лесі Українки. Червоний Шлях, 1923, кн. VIII, стор. 241. Лист з 20/XII. 1911. Пор. А. Музичка. Леся Українка. ДВУ. 1925, стор. 94—95.

«Стара романтична нота, — пише М. Зеров у статті про Лесю Українку, — прославлення матірнього лона природи, почувається в рядках «Лісової пісні», а дядько Лев з його словами

що лісове, то не погане, сестро,
усякі скарби з лісу йдуть...

безперечно признається до романтичного світовідчування» [1].

«Німого в лісі в нас нема нічого», каже Леся Українка устами Мавки і згідно з цим змальовує природу в «Лісовій пісні», як живу, не відокремлюючи природнього від людського, «мертву природу» від живої. Тут Леся йде за романтиками, що відновлювали давнє язичеське сприйняття природи, як міту, що за ним кожне дерево, кожен камінь тлумачено було, як особу, як втілення окремої істоти.

«Я чував, — проголошує Новаліс провідний романтичний принцип «живої природи», — що в давні часи тварини, дерева й скелі розмовляли з людьми. У мене тепер таке почуття, ніби вони що хвилини знов збираються заговорити, і я ніби ясно бачу, що́ вони хочуть сказати».

Наслідуючи романтикам з їх поглядом на природу, як на живу й органічну, Леся Українка ставила знак рівности між явищем природи, «ландшафтом» та «особою». «Є, — учить Новаліс, цей визнаний ватажок романтичної школи, — особливі душі й духи, що живуть в деревах, ландшафтах, каменях, картинах. Ландшафт треба розглядати, як дріяду та ореаду. Ландшафт треба відчувати, як тіло. Кожен ландшафт є ідеальне тіло для особливого роду духів» (Новаліс. Фрагменти) [2].

Природа не завжди чужа й ворожа людині; природа й людина роз'єднані, але не навіки. Природне може стати близьким до людського й людське з'єднатись з природнім.

Коли і як?

---

[1] М. Зеров. Леся Українка. Критико-біографічний нарис. Твори, т. І. Книгоспілка, 1924, стор. LVIII—LIX.

[2] Саме в цьому романтичному ототожненні «особи» й «природи» і полягає джерело того стилістичного прийому описувати природне, як людське, того натуралістичного імпресіонізму, що на нього звернув увагу А. Музичка в своїй останній статті, надрукованій в «Черв. Шляху», 1928, кн. IX—X: «Драматична творчість Лесі Українки та її розуміння», стор. 84—103.

Своєю п'єсою Леся Українка й прагне відповісти на це питання.

«Лісова пісня» є трагедія кохання, історія кохання Мавки до Лукаша[1].

Мавка не має душі, хоч їй і не багато треба, щоб набути людської душі. Дядько Лев каже про Мавку: «Ну, дівко, хоч ти душі не маєш, та серце добре в тебе». І далі: «З таких дівок бувають люди». «Небіжчик дід казали: треба тільки слово знати, то й у лісовичку може уступити душа така самісінька, як і наша».

Мавка для Лесі Українки — символ «природи», що через кохання здобуває «душу». Основна тема «Лісової пісні» — це тема «природи», що набуває «душу», романтична натур-філософська тема «живої природи», історія Мавки, «лісовички», що обертається в «Психею», спроба символістичного відтворення міту про природу, що, перебуваючи в становищі одриву, перемагає цей розлад і повертається до первісної єдности людського й стихійного. Цей поворот до єдности здійснюється в музиці.

Ніцше каже, що чужа й ворожа людині природа «знов помириться з людиною, своїм загубленим сином». В любовній сп'янілості людина знов обертається в істоту, віддану стихійному, і тоді в співі й танці людина, як мистець, стає твором мистецтва.

Творчість Вагнера, піднісши музичне мистецтво на недосяжні верхів'я, ствердила погляд на музику, що згідно з ним в музиці проявляється стихійна основа буття в її чистому вигляді. В коханні й музиці людина наближається до природнього, поринає в стихійний процес, починає жити з природою одним життям. В людській творчості розвивається й досягає своєї досконалости врода природи і природне перетворюється через втілення в ньому иншого, людського принципу.

Ці загальні думки символістичної неоромантичної

[1] Мих. Драй-Хмара так визначає тематику «Лісової пісні»: «В драмі оповідається, як Лукаш покохав Мавку, що є втілення природи живої і гарної, як людська душа». — Леся Українка. Життя й творчість. ДВУ. 1926, стор. 148.

естетики, що були загально визнані в 900-х роках, ми знаходимо і в «Лісовій пісні».

В казковому забарвленні «Лісової пісні» простий і наївний селянський хлопець Лукаш з сопілкою, вирізаною з очерету, виступає як дивний і незвичайний музика, співець, чарівник, що своєю грою на сопілці, викликає рослинність, квіти, лілеї на ставу, листи на березі, пуп'янки на рожі, оживляє старий ліс, пробуджує лісових духів, схованих в стовбурі дерев. Він — чаклун-Лукаш. Він грає, і з згуками весняної пісні оживає природа.

«З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім верба листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотіли квітки на лататі. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки. З-за стовбура старої розщепленої верби півусохлої виходить Мавка, в ясно-зеленій одежі, з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами».

Усе в природі покірне музиці, відзгучне й слухняне владній магії музичних згуків,— дерева, рослини, каміння, «духи» В згуках пісні людина й природа находять для себе спільну мову, і співець стає справжнім владарем всесвіту.

«Лукаш грає веснянки... На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глод сором'язливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти».

Отже, Леся Українка, згідно з провідними твердженнями романтичної й неоромантичної естетики про магічність мистецтва, змалювала Лукаша, як чарівника і уподібнила його Орфеєві античної леґенди, що так само, як і Лукаш з «Лісової пісні», був здібний перемагати нерухому й мертву ворожість природи і в дике безладдя всесвіту вносити лад, ритм життя.

Леґенда про Орфея була дуже популярна у романтиків. Стверджуючи, що мистецтво магічне, що поет є чарівник і кожне його слово є слово закляття, Новаліс так викладає міт про Орфея, про магічну владу пісні над природою:

«В давні часи вся природа була, певне, живіша й сприятливіша, як за наших часів. Багато чого, що тепер, здається, ледве навіть помічають тварини і що почувають і з насоло-

дою сприймають тільки люди, за тих часів відчували навіть бездушні речі; тому люди, які володіли високим художнім даром, утворили тоді багато такого, що нам тепер уявляється неправдоподібним і казковим. Так, у давні часи, в межах теперішньої грецької держави, були поети, що викликали чудесними згуками чарівних інструментів таємне життя лісів, духів, схованих в стовбурах дерев; вони оживляли мертве насіння рослин в диких місцевостях і утворювали там розкішні сади, вони обертали швидкі річки в тихі води і навіть захоплювали мертві каміння в струнному рухові ритмічного танку».

Природа вродлива й пишно-велична, але вона байдужа й холодна. Хіба не така була й Мавка до того часу, поки вона не покохала Лукаша?

Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикре.

Лукашева гра на сопілці пробудила Мавку од зимового сну: «Мавка: А хто мене збудив? Лісовик: Либонь весна. Мавка: Весна ще так ніколи не співала, як отепер. Чи то мені так снилось? (Лукаш грає). Ні, стій... Ба! чуєш? То весна співає? (Лукаш грає ближче). Лісовик: Та ні, то хлопець на сопілці грає».

Лукашева пісня збудила Мавку. Як видно з самої назви («Лісова пісня»), драма Лесі Українки є «пісенна», «мелійна» драма. Пісня не тільки супроводить п'єсу, не тільки є зовнішнім виявом драматичної дії, не тільки акомпанує дії, але є разом з тим суттю драми. В пісні і з піснею родилася драма Мавки. Пісня пробудила Мавку з зимового сну, викликала в неї кохання, привела її з лісу на людські стежки, змінила її, дала їй людську душу, навчила її любити страждання, згубила і, згубивши, врятувала Мавку. З «духу музики» народилася трагедія Мавки.

З піснею прокинулися в Мавці нові, раніш їй невідомі настрої: туга, сльози, свідомість своєї самоти («Як добре зважити, то я у лісі зовсім самотна... Ні, я таки зовсім, зовсім самотна»), а вкупі з тим і почуття кохання. Мавку вже не задовольняє почуття ніжности до берези, її не вабить більше жарти з Перелесником, ця хвилинна вихрова радість, така

побіжна й мінлива, як тремтіння сонячного сяйва на хвилях річки, як порив вітру, що грає з листям дерев у гаю. Її не тішить це кохання без суму й каяття, без сліз і пізніх згадок, стихійне почуття, що не знає пам'яти, жалю й скорбот.— «Усі танці, жарти, зальоти, — то все таке, як той раптовий вихор, — от налетить, закрутить та й покине. В нас так нема, як у людей — навіки».

Мавка покохала Лукаша і тепер вона прагне не «ніжного колихання берези», не Перелесникового пригортання, а «ніжности навіки», людського в і ч н о г о кохання. Мавка покохала Лукаша, чи власне не Лукаша, а Лукашеву пісню, м у з и к у л ю д с ь к о ї д у ш і, те в Лукашеві, чого й він сам в собі не розуміє, про що «душа співає голосом сопілки».

Я, — каже Мавка Лукашеві, —

тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-щиро голосом сопілки.

З пісні виростає кохання, в пісні розцвітає душа.

М а в к а (щиро). Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла
усі пісні сопілоньки твоєї.

Л у к а ш. Пісні! То ще наука невелика!

М а в к а. Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший,
він скарби т в о р и т ь, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,
як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталось...

Кохання, «огнисте диво», спопелило в Мавці природне. «Зірка впала в серце». — «Л у к а ш. Мавко! ти з мене душу виймеш! М а в к а. Вийму, вийму! візьму собі твою співочу душу, а серденько словами зачарую». «Ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій гілці голос».

Пісня дала Мавці душу, пісня викликала в ній почуття кохання. За-для кохання Мавка кинула ліс і пішла до людей, але там вона знайшла тільки одно: безугавні сердечні муки.

В чому суть Мавчиної трагедії? М. Драй-Хмара так відповідає на це питання: «В драмі-феерії «Лісова пісня»

змальовано трагедію високої душі, що заблудилась серед болота буденного життя».

«Мавка, — пише В. Василенко, — «нисходит» до людей, пристосовується до них і цим завдає собі нещастя, губить себе» [1].

Заблудилась, зрадила себе? — «Доню, доню, — звертається Лісовик до Мавки, — як тяжко ти караєшся за зраду!» Мавка (відводить голову). Кого я зрадила? Лісовик. Саму себе. Покинула високе верховіття і низько на дрібні стежки спустилась». «Негідна ти, — каже їй Лісовик, — дочкою ліса зватись, бо в тебе дух не вільний, лісовий, а хатній, рабський».

Чи ж, справді, зрадила, заблудилась? Ні, Мавка не зрадила ані на мить себе. Не зраджує себе той, що свого не зраджує кохання. За-для кохання пішла Мавка геть з лісу. За-для кохання вона зробилася подібною до зарібниці, до служниці, до жебрачки, «що працею гіркою окрайчик щастя хтіла заробити і не змогла». За-для кохання вона скинула з себе святкові шати лісової царівни і вдяглася в убрання жебрачки. Усе віддано коханню, все принесено в офіру коханню. «Я, — каже про себе Мавка, — в серці маю те, що не вмирає», «муку свою люблю і їй даю життя».

За ненависть — пробачення, за ворожість — добрість. Вона не пускає «злиднів» до Лукашевої, тепер для неї чужої, Килинини хати.

Мавка. Я не пущу туди!
Злидні. То дай нам їсти!
Мавка (з жахом). Нічого я не маю...
Злидні. Дай калину
оту, що носиш коло серця! Дай!
Мавка. Це кров моя!
Злидні. Дарма! Ми любим кров.

Коло чужого щастя вербою з сухим віттям та плакучим листям лишилося їй стояти. «Стою та дивлюся, які ви щасливі».

Таке кохання: мука, покора, терпіння, біль! Кожну крихту радости куплено ціною великих страждань; за кожну

[1] Мотиви творчости Л. Українки. Критика, 1928, кн. VIII, стор. 74.

найменшу краплину щастя заплачено ціною нестерпного болю. Іноді біль цей стає таким гірким, таким важким і гострим, що починаєш прагнути забуття. Забути, спочити, заснути, зректися.

Мавка пробує зректися кохання. Вона сподівається в незнаному краю, «де тихі темні води сплять, як мертві тьмяні очі», куди не заносить «вітер жодних співів про недосяжну волю», знайти для себе забуття. Вона пішла за Марицем, щоб віддатись йому, замкнутись в мовчазній німоті спокою, заснути камінним сном. Та дарма,—їй не суджено забуття! Вона не змогла забути про кохання.

Крізь неприступні скелі вона почула голос коханця і прокинулась.—«Вогнем підземним мій жаль палкий зірвав печерний склеп і вирвалась я знов на світ».

Любов обернено в страждання і це страдницьке кохання прийняла Мавка. Її кохання невмируще. Навіки!

У своїй п'єсі Леся Українка розвинула тему «радості-страждання», романтичну тему «єдиного кохання».

Мавка покохала навіки. «Я тепер як тінь блукаю край цеї хати, я не маю сили покинути її». Це не є рабство, як гадає Лісовик. В коханні гублять сенс слова «воля», «рабство». Це й є покохати: усе віддати й нічого не лишити для себе.

В шматті жебрачки Мавка пишно-величніша, ніж в багряному убранні царівни. Наймичкою—вона царівна. Кохання завжди величне. Ніщо не може принизити ту, що покохала. Спустившись на дрібні стежки, вона піднялась на верхів'я, на які вона ніколи б не зійшла, коли б не покохала.

То було таке покірне, добре,
Хоч прикладай до рани.

Ми вже цитували на початку нашої статті слова М. Зерова, що тему «Лісової пісні» визначив як тему природи, прославлення матірнього лона природи. Це так, але не до кінця. Отже, тема «Лісової пісні» — це тема огневого в коханні визволення від тіла, мелійного перетворення «плоти» в «душу».

Мавка говорить Лукашеві: «Заграй, заграй, дай голос мому серцю! воно-ж одно лишилося від мене». «Ти душу дав мені, як гострий ніж дає вербовій тихій гілці голос».

Лукаш. Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї).

Мавка. О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим...
Будуть приходити люди,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до їх
шелестом тихим вербової гілки.
Я їм тоді проспіваю
все, що колись ти для мене співав,
ще як на провесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...

Переможний згук кохання покриває тугу.

II.

«Лісова пісня» усім своїм стилем, усією тематикою, усім змістом своїм належить до романтичної течії в мистецтві. Фольклор, міт, природа, казка, протиставлення природнього й людського, поезія, як чарівництво, тема магії мистецтва, спроба створити нову мітологію, усе те, що в західньо-европейській літературі проповідували Ніцше, Метерлінк, Гавптман, і те, що в російській повторювали Вяч. Іванов, Андрей Белий, К. Бальмонт, — усе це не було чуже й Лесі Українці.

Тематична й текстуальна близькість «Лісової пісні» до «Затопленого дзвону» Гергарта Гавптмана в'яже як-найщільніше Лесю Українку з символізмом та неоромантизмом початку XX віку.

Між «Лісовою піснею» Лесі Українки та «Затопленим дзвоном» Гавптмана багато є спільного, починаючи з назви «Märchen-drama»—«драма-феерія» і кінчаючи загальною темою, характеристикою окремих дієвих осіб та низкою спільних подробиць і деталів в обох п'єсах.

Обидві п'єси починаються однаково: на тлі весняної сп'янілости показана весела, ясна й радісна, безтурботна й задерикувата дівчина - дитинка, що бавиться й бавить, жартує, зачіпає, сміється. В її сміхові весна, в її весні весела безтурботна жартівлива радість.

«Пролог» «Лісової пісні» повторює вступний епізод «Затопленого дзвону», при чому Мавку змальовано так, як і Раутенделяйн.

Раутенделяйн не знає батьків. Природа не знає початку і кінця, спогадів і означень: те, що було, і те, що є, і те, що буде, зливаються в блакитному сяйві сьогоднішнього дня, подібного на вчорашній і повтореного в завтрашньому.

Раутенделяйн співає:

Не знаю, звідкіля я прийшла;
не знаю, куди я йду:
чи я лісова птиця,
чи фея. Квіти, що там коливаються,
наповнюючи ліс своїми пахощами,
звідкіля вони прийшли сюди?
Та іноді я відчуваю бажання:
мені хотілося б знати свого батька й свою матір.
Коли ж це неможливо, хай буде й так.

Гайнріх питає Раутенделяйн: «скажи мені, звідкіля ти?» Вона відповідає незнанням: «Я не можу відповісти, ані звідкіля я походжу, ані куди я йду. Бабуся кущів знайшла мене в моху. Скрізь серед лісів, болот і гір я почуваю себе вдома».

Мавка, як і Раутенделяйн, лісовичка, з лісу; вона не знає цих слів «коли», «куди», «звідкіля», «давно», «недавно»; вона в хвилинності, що тягнеться вічно. Як і Раутенделяйн—вона

«без батьків». Хіба для квітів можуть щось означати ці слова: з'явитись, зникнути, родитись, вмерти?

Розмова Гайнриха з Раутенделяйн повторена в розмові Лукаша з Мавкою:

Лукаш. Чи то ти все отак сидиш у лісі?
Мавка. Я зроду не виходила ще з нього.
Лукаш. А ти давно живеш на світі?
Мавка. Справді,
ніколи я не думала про те... (задумується).
Мені здається, що жила я завжди...
Лукаш. І все така була, як оттепер.
Мавка. Здається, все така...

На Лукашеве запитання: «А хто ж твій рід? чи ти його зовсім не маєш?» Мавка відповідає Раутенделяйновою відповіддю: «Є Лісовик, я зву його: «дідусю», а він мене: «дитинко» або «доню».

Лукаш. Та хто ж він—дід чи батько?
Мавка. Я не знаю,
Хіба не все одно?
Лукаш (сміється). Ну, та й чудні ви
отут у лісі. Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?
Мавка. Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то—матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном м'якеньким устелила
для мене ложе...

Зустріч з людиною вирішує дальшу долю «лісовички». Раутенделяйн, закохавшись у Гайнриха, і Мавка, закохавшись у Лукаша, хочуть покинути свій ліс і йти до людей. На тотожність розмови Раутенделяйн з Водяником та Мавки з Лісовиком звернув увагу свого часу Мик. Зеров.

«Природа і її життя прекрасні, але людина стала окремо, пішла своїм шляхом, утворила свої закони і свій світ—нудний, убогий, безкрилий,—ця тема у Лесі Українки розроблена з тою самою яскравістю й силою, що і в прославленому «Затопленому дзвоні» Гавптмана. Пам'ятаєте знамениту Водяникову науку—в імени всієї сили нагірної й водяної—готовій покинути гори Раутенделяйн?!

Чим завинили ми? Куди ти хочеш йти?
Куди голівку хочеш понести?
В людську країну? То ж, повір мені,
Багацько передумав я на дні,—

Людина — то лиш насмішка припадку,
Ні се, ні те, з собою в непорядку,
То з цього світу, а то знов не з цього...
Наш брат із плам'я зродженний вільного
І все ж наш ворог, втрачений для нас...
Біда тому, хто до низин затужить,
Покине гори і з людьми подружить...
Облиш! Не йди в те кляте покоління,
Ти будеш двигать млинове каміння,
Кругом тебе густа наляже мряка:
Ти тут смієшся, там навчишся плакать [1].

І мені здається навіть, що у Лесі Українки цю думку окреслено якось твердіше, з більшою певністю і лаконізмом:

Ні, дитинко,
Я не держу тебе! —

говорить у неї Мавці Лісовик: Я —
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником; як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, там жура
тягар свій носить. Обминай їх, доню,
раз тільки ступиш, і—пропала воля! [2]

На це застереження Лісовика Мавка, сміючись, відповідає: «Ну, як таки, щоб воля — та пропала? Се так колись і вітер пропаде!» В цій Мавчиній репліці змінено образ «струмка», що ми його знаходимо в словах Раутенделяйн, звернених до Водяника, на образ «вітра». «Подивись,— каже Раутенделяйн Водяникові, — подивись на твій струмок (Springebächlein), — нема там найменшої краплини, щоб не прагнула і не змагалась в країну людей».

Лісовик радить Мавці не йти до людей. В людей вона знайде тільки гірке нещастя, працю й сум. З лісової царівни вона обернеться в жебрачку.

...Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась...
До кого ти подібна? До служебки,

---

[1] Г. Гауптман. Затоплений дзвін. Переклав Микола Голубець, Львів, 1916, стор. 40—41.

[2] М. Зеров. Леся Українка. Критико-біографічний нарис. Твори, т. І, Книгоспілка, Харків—Київ, 1924, стор. IX—X.

зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще останній сором
їй не дає жебрачкою зробитись.

Це досить близьке повторення Нікельманових застережень у Гавптмана.

«Залиши,—каже Водяник Раутенделяйн,—рабам іти їхніми шляхами, прати білизну, крутити млини, поливати капусту й городину в їхніх городах... Ти царівна! Ти повинна бути дружиною короля. Я маю вінець з зеленого кришталю, я посаджу тебе в золотосяйній залі: там стелі, підлоги з ясноблакитного каменю. З червоного коралу стіл і скриня»...

Те, що говорить Нікельман, протиставляючи нужденну долю людську світлій долі лісової царівни, знаходимо ми в такому-ж протиставленні царівни-служниці в «Лісовій пісні»:

Лісовик. Була ти наче лісова царівна
у зорянім вінку на темних косах...
Оглянься, подивись, яке тут свято!
Вдяг ясень-князь кирею золоту,
а дика рожа буйні коралі...
Береза навіть
у златоглави й кармазини вбралась
на свято осени. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш...

Тема «сліз» в «Лісовій пісні» нагадує відповідне місце з «Затопленого дзвону».

«В очах Мавки якась туга аж до сліз. Лукаш. Ти плачеш, дівчино? Мавка. Хіба я плачу? (Проводить рукою по очах). А справді... Ні бо! то роса вечірня. Заходить сонце. Бач, уже встає на озері туман».

«Раутенделяйн. Я так сумна, я так сумна. (Торкнувшись пальцем лівого ока). Дивн, що це таке? Упала гаряча краплина! Нікельман. З неба? Йди сюди, покажи... Її називають сльозою. Раутенделяйн. Це сльоза, я плакала. Тепер я знатиму, що таке сльози».

Раутенделяйн, свавільна Сільфа, символ творчої мрії, напівдитина, напівжінка, що скрізь почуває себе як вдома: на горах, в лісі, в болотах, скрізь, де життя повне стихійної цільности, проста протилежність людській розсудливості та подвоєності. Вона гине, спіткнувшись з людським світом,—

любов до чоловіка її вбиває, як відхід од рідного перводжерела до другого елементу, для неї чужого[1]

Така сама, як і Раутенделяйн, Мавка з «Лісової пісні». Її історія — історія Раутенделяйн, що покохала чоловіка, що пішла геть з лісу—на людські стежки і там загинула.

З царівни в служницю,—на цій основній темі побудовано «Лісову пісню» й «Затоплений дзвін». (Лісовик про Мавку: «Ти подібна на служницю, що працює гірко»... Раутенделяйн: «Бож я тепер служниця, в мене праці багато»).

У них обох, у Мавки й Раутенделяйн однакові шляхи й однакова доля. Вони однаково йдуть до людей, обертаються в жінок, відчувши в собі жіноче самоофірне серце. І та, і та не витримують свого кохання,—кохання приносить їм біль і страждання. Вони йдуть в країну забуття, в царство нерухомих зачарованих вод. «Ich arme verwunschne Brunnenmaid»,— каже про себе Раутенделяйн.

Цей епізод Леся Українка розвинула докладніше, відокремивши його в особливу сцену і ввівши навіть нову постать Марицю, що є владарем цієї країни забуття, «темних, мертвих вод». Тут виявилася в Лесі Українки властива їй тенденція подвоювати, дублювати постаті Гавптманової п'єси. У Гавптмана владарем «зачарованих вод» лишається Водяник-Нікельман.

Кінчаються обидві п'єси однаково: прокинувшись од маревної смерти, дівчина-лісовичка повертається до свого коханця, щоб з'єднатись в почутті піднесеного визволеного кохання назавжди, навіки: «переможний спів кохання перемагає тугу».

Та дарма, що спільність Мавки й Раутенделяйн одразу кидається в-вічі, все ж таки різниця між ними аж надто значна. В межах тих же самих стилістичних і сюжетних варіацій Леся Українка образ Мавки розвинула в протилежність образу Раутенделяйн.

І Мавка і Раутенделяйн напівлюди, напівельфи. І важко сказати, чого в якій з них більше: людського чи стихійного. В Мавці, певно, більше людського, в Раутенделяйн більше стихійного, природнього.

---

[1] Пол. собр. соч. Г. Гауптмана. Изд. С. Скирмунта. М., т. I, 1905, вступна стаття К. Бальмонта, стор. XV.

Трагедія Раутенделяйн стихійна, як і її кохання. Вона ворожить, вона шепче, вона чаклунниця, що викликає чарівними закляттями Гайнрихове кохання. Вона оточує Гайнриха чарівним колом, вона дає йому чарівне питво. Вона не зраджує своєї ельфової природи, вона не обертається в людину. Гайнриха вона кохає, як стихійний дух.

Найтрагічніший епізод Гавптманової п'єси, це коли Гайнрих в маячневому півсні бачить своїх голодних дітей і чує згуки потонулого дзвону, що його на дні ставу розхитує Марта. Кохання Раутенделяйн блідне перед цими людськими, надто людськими нещастями й катастрофами. Лісова сільфіда безсила перед людським нещастям, вона не врятовує Гайнриха. Вона пасивна, як пасивна природа, щоб змагатись. Прокинувшись на мить, пішовши людськими стежками, покохавши Гайнриха, вона кінець-кінцем, після розлуки з коханцем, з стихійною покорою знов повертається до Водяника, щоб зовсім забути про Гайнриха та його кохання. Потрібні знов чари, потрібне знов чарівне питво, щоб Раутенделяйн згадала за Гайнриха і щоб для них зійшло в-останнє сонце. Раутенделяйн віддає Гайнрихові свою весну, створює для нього свято, приносить йому золото, каміння, квіти, але в неї немає душі, вона була й лишилась стихійним духом. Душа—Марта, Гайнрихова дружина.

Гавптманова п'єса наприкінці з драми казкових форм обертається в «міщанську драму», причому сантиментальність драматичних ситуацій «Затопленого дзвону» нагадує чутливі сцени з «Ганнеле», де Гавптман не втримався, щоб не ввести янголів, квіти, музику, кадильниці, мандрівника і т. ін. трафарети.

«Лісова пісня» — трагедія Мавки. «Затоплений дзвін» — трагедія майстра Гайнриха. Лукаш нікуди не прагне: його мистецький дар пасивний. То не він співає, то весна співає в його піснях. Йому байдужі його пісні. «Пісні, — то ще наука невелика», зневажливо каже Лукаш про свій пісенний дар. Він природніший од Мавки, простіший, навіть простуватіший. Він «не може своїм життям до себе дорівнятись». Він не розуміє сам в собі свого пісенного дару: душу Лукашеву краще од нього самого розуміє Мавка. Власне кажучи, в ній

більше людського, як у Лукашеві. Лукаш звичайний селянський хлопець з усіма селянськими поглядами, що з нього згодом вийшов би добрий і дбайливий господар. Він розмовляє так, як належить говорити тверезій людині. Він з смаком вимовив би це слово «хазяйствечко»... «Людські клопоти» ближчі Лукашеві й приймовніші для нього, ніж порожня забавка—пісні. До Мавки він саме й ставиться зневажливо через те, що та не вміє збагнути ці «людські клопоти». Уміння збагнути клопоти, — цей аргумент найбільше важить, чому Лукаш і віддає перевагу моторній дужій бабі Килині перед Психеєю-Мавкою.

П'єса Гавптманова — трагедія Гайнриха, що змагається зійти на верхів'я можливих для людини творчих зусиль і досягнень. Його любов до Раутенделяйн це власне тільки епізод в його творчих прагненнях. Трагедія Гайнриха — трагедія митця, що йшов і впав, що впевнився, що його досягнення ніщо, що його дзвін тільки для ярів, а не для гір. Він хоче зійти на новий вищий ступінь, і Раутенделяйн стає символом цих нових шляхів і дальших досягнень.

Леся Українка спростила Гайнриха, зробивши з «Гайнриха» «Лукаша». Так само спростила вона й Марту, Гайнрихову дружину, що за композиційним розташуванням дієвих осіб відповідає в «Лісовій пісні» дружині Лукаша, Килині. Марта в Гавптмана трагічна постать. Килина ж, «лукава жінка», випадає в Лесі Українки з символічної ланки «Лісової пісні». Килина більше в'яжеться з побутовими традиційними персонажами українського побутового фарсу й драми. Килину гратиме в «Лісовій пісні» артистка з тим же амплуа, що вибере для себе жіночу ролю і в «Москалі-Чарівнику».

Килина й Лукашева мати репрезентують в «Лісовій пісні» групу людей, ворожих до природи, до всього стихійного, що в Гавптмановому творі її складають учитель, пастор і цирульник. Отже цю групу дієвих осіб і Гавптман, і Леся Українка змалювали в однакових рисах: це тупі, важкі, обмежені, мстиві й хитрі «міщани», чужі всьому високому й творчому.

Лукашева мати заперечує й одкидає все, що не приносить безпосередньої користи в господарстві. Коли Лукаш показує

матері, як гарно Мавка «умаїла квітками по під віконню—любо подивитись», мати на це зневажливо відповідає: «Потрібні ті квітки! Таж я не маю у себе в хаті дівки на виданню... Йому квітки та співи в голові!»

Квіти непотрібні, непотрібна й Мавка, — «нездарисько, нехтолище, ледащо», як називає Мавку Лукашева мати. «Мавчиним квітам» протиставлено Килинину «корову турського заводу», а самій Мавці Килину, що «жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом». «Ото мені робота», втішно каже Лукашева мати, дивлячись, як працює й уміє працювати моторна й дужа Килина. Та все це, вся ця робота, всі ці людські клопоти, пеклування про хліб і одяг ні до чого!..

«Природа,—проголошує Новаліс,—не хоче бути виключною приналежністю окремої людини. Обертаючись у власність, вона стає злоякісною отрутою, що жене спокій та викликає небезпечне бажання захопити все у владу власника; бажання власности веде за собою незліченні піклування й безглузді пристрасті. Природа таємно підриває ґрунт під ногами власника і хутко ховає його в розкритій безодні для того, щоб перейти в інші руки; таким чином природа поступінно задовольняє своє бажання належати всім» (Г. ф. Офтердинген).

Не «праця», не накопичення матеріальних багатств, не майно і не прибуток мають вагу для людини, не вони забезпечують людині добробут, а мудре вміння «т р и м а т и з г о д у» з природою. Цим вмінням володів дядько Лев: він не дозволяв зрубати дуба, він тримав у стайні для Куця цапа, він приятелював з стихійними силами природи. Всього цього не розуміють Килина й Лукашева мати.

К у ц ь. От сі баби зовсім не вміють жити,
як слід із нами, — цапа продали,
зрубали дуба. Зрушили умову.
Ну, й я ж віддячив їм! Найкращі коні
на смерть заїздив; куплять — знов заїжджу.
Ще й вільму, що в чортиці бабувала,
гарненько попросив, щоб їм корови
геть чисто попсувала. Хай-же знають!
Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
а Потерчата збіжжя погноїли,
Пропасниця їх досі б'є за те,
що озеро коноплями згидили.
Не буде їм добра тепер у лісі.
Вже тут навколо хати й злидні ходять.

Для «Лісової пісні» характеристичне оце заперечення пожадливого й хижого власництва, антиутилітаризм, проповідь неробoти, негація корисности й практичности і як позитивне розв'язання проблеми — романтична наука «тримати згоду з природою».

Дядько Лев умів жити одним життям з природою і саме він здавався Лесі Українці найкращим прикладом, як треба ставитись людині до природи. Леся Українка проповідує не перемогу «природнього» в праці, а поворот до початкової єдности з природою, — отже в «Лісовій пісні» вона відновлює русоїстично-романтичну концепцію Л. Толстого. Філософія «господарства» в «Лісовій пісні» — філософія романтична й народницька.

Поруч з цією групою людей, ворожих до природи (цирульник, пастор, учитель, Лукашева мати, Килина) змальовано у Лесі Українки й Гавптмана групу духів, ворожих до людського. Це Водяники в обох п'єсах, Лісовий Фави, Перелесник, Русалка. «Я не терплю солом'яного духа», — каже Русалка. Вона хоче згубити Лукаша, як Лісовий Фави намагається згубити Гайнриха.

К. Бальмонт так описує Лісовика й Водяника в «Затопленому дзвоні»:

«Це стихійні духи, захоплені буттям. Вони природні і тому так яскраві й вродливі ці цільні чоловічі характери, що лежать по-за межами людського життя. Не знаючи умовностей, Лісовик і Водяний зберігають своє обличчя незраджене, як вічно-цільні лишаються для нас сонце, хвилі, хмари й трави. Вони ховають в собі повну гаму почуттів і не знають одного тільки слова каяття, утвореного людським оманним життям. Вони нагадують нам картини Рубенса й Бекліна, з їх натхненою сп'янілістю життя, з їх веселим сміхом, з їх волею первісних вакханалій, з усією цією пишновеличністю невичерпаної згаги вражінь, яка доводить нам, що, усунувши хоре й непотрібне, ми повинні прорватися крізь кволе до незліченного ряда нових втілень, як джерело прориваєтся крізь мертві каміння,—і замирившись з Землею, повернутися до сонця, щоб жити, жити, жити» [1].

В мелосі, в пісні, в людському творчому пориві через еротичне переродження, через кохання природне, стихійне

[1] Op. cit., стор. XVII.

набуває душу, перетворюється в Психею,—людське з'єднується з природнім і людина починає розуміти, що жива природа живе, що в природі нема нічого мертвого й німого, а в людському є стихійне.

Така спільна романтична тематика «Лісової пісні» й «Затопленого дзвону», така сама тотожня й конструкційна будова обох цих п'єс. Як видно з попереднього розгляду, дієві особи розподілено по де-кількох планах на де-кілька окремих груп, причому Леся Українка досить близько дотримувалась композиційних схем, запропонованих у Гавптмана, з тією, правда, різницею, що українська письменниця часто подвоює, дублює дієвих осіб. Так вона, як це ми вже зазначали, Гавптманового Водяника-Нікельмана розподілила на Водяного діда й Лісовика; Раутенделяйн вона розділила на Мавку й на Русалку, протиставивши ці два образи.

Слід тільки додати, що постаті Віттіхен не відповідає ніяка постать в «Лісовій пісні», цього образу Леся не розвинула зовсім, давши тільки натяк на «Бабусю кущів» в Мавчиній згадці про Вербу-матусю...

III.

Який с о ц і я л ь н и й сенс «Лісової пісні»? Вол. Коряк так пише про «Лісову пісню».

«Символіка казки виявляє протилежність міщанської буденщини (образ Килини) і майбутнього гармонійного суспільства (образ Мавки з царства казки). Між цими двома світами вагається українська інтелігенція (Лукаш) — капіталізмом і соціялізмом» [1].

В. Василенко в статті «Мотиви творчости Л. Українки» так висловлюється з приводу думок, висловлених у В. Коряка.

«Справді, пише В. Василенко, образ Килини і образ матери — це образи безідейної грубо-матеріялістичної, як тов. Коряк каже, «міщанської» буденщини взагалі, з її «низменними» інтересами, клопотами й прагненнями; але так само й конкретніше, — це образи й носителів оцих якостів. Це ж мати, як то кажуть, «поїдом їсть» і ненавидить Мавку («приблуду, накидача»), хоч від неї й має не аби-яку користь. Це вона полюбляє «розкішну» Килину з її «молошною коровою»

[1] Українська література. Конспект. ДВУ. 1928, стор. 114.

«турського заводу». І антиподом цьому виведено образ Мавки, образ, як зазначає тов. Коряк, «майбутнього гармонійного суспільства», тоб-то соціялізму. Проте, Мавку, як антипода Килини, треба скорше розуміти, як образ-ідею високих устремлінь, ідейно-поетичного напруження взагалі, як образ ідеальної волі й незалежности, абстрактно-високої мрії» [1].

Що-до Лукаша, то В. Василенко зазначає:

«Образ Лукаша уважати за образ української інтелігенції, що «вагається між капіталізмом і соціялізмом» не можна, бо така дешифрація великою мірою зруйнувала б ідейно-художню концепцію «Лісової пісні», що в ній відтворила поетка цілу свою філософію життя. Образ Лукаша це дійсно образ покоління інтелігенції (як і образ Юнака з «Віли - Посестри»), що за своєї весни молодечої витає в царстві високих мрій, взагалі ідейного піднесення й т. інш., що в час зрілости захоплюється реальними, «низменними» речами, які не приносять однак щастя, а призводять до руїни й зневіри, й що, нарешті, вмирає в примарах, візіях своїх молодечих марінь і надій» [2].

З свого боку, ми дозволимо вказати на інший момент. Нас цікавить в даному разі не так спроба дешифрувати символи «Лісової пісні», розкрити той або інший соціяльний сенс тої або іншої дієвої особи, як спроба з'ясувати, що́ важила «Лісова пісня» для соціяльної еволюції самої авторки.

Леся Українка — письменниця-громадянка. Отже й «Лісовій пісні» належить певне місце в еволюції громадських поглядів нашої письменниці.

Віктор Петров.

---

[1] Критика, 1928, кн. VIII, стор. 74.
[2] Op. cit., стор. 75.

ЛІСОВА ПІСНЯ.

Драма-феєрія в 3-х діях.

СПИС ДІЯЧІВ «ЛІСОВОЇ ПІСНІ».

Пролог.

«Той, що греблі рве».
Потерчата (двоє).
Русалка.
Водяник.

Дія I.

Дядько Лев.
Лукаш.
Русалка.
Лісовик.
Мавка.
Перелесник.
Пропасниця (без мови).
Потерчата.
Куць.

Дія II.

Мати Лукашева.
Лукаш.
Дядько Лев.
Мавка.
Русалка Польова.
Килина.
Русалка.
«Той, що в скалі сидить».
Перелесник.

Дія III.

Мавка.
Лісовик.
Куць.
Злидні.
Мати Лукашева.
Килина.
Хлопчик.
Лукаш.
Діти Килинині (без мови).
Доля.
Перелесник.

ПРОЛОГ.

Старезний, густий, предковічний ліс на Волині. Посеред ліса простора галява з плакучою березою і з великим прастарим дубом. Галява скраю переходить в куп'я та очерети, а в одному місці в яро-зелену дряговину—то береги лісового озера, що утворилося з лісового струмка. Струмок той вибігає з гущавини ліса, впадає в озеро, потім, по другім боці озера, знов витікає і губиться в хащах. Само озеро тиховоде, вкрите ряскою та лататтям, але з чистим плесом посередині.—Містина вся дика, таємнича, але не понура,—повна ніжної, задумливої поліської краси.—Провесна. По узліссі і на галяві зеленіє перший раст і цвітуть проліски та сон-трава. Дерева ще безлисті, але вкриті бростю, що от-от має розкритись. На озері туман то лежить пеленою, то хвилює од вітру, то розривається, одкриваючи блідо-блакитну воду.—В лісі щось загомоніло, струмок зашумував, забренів, і вкупі з його водами з ліса вибіг «Той, що греблі рве»—молодий, дуже білявий, синьоокий, з буйними і разом плавкими рухами; одежа на йому міниться барвами, від каламутно-жовтої до ясно-блакитної, і поблискує гострими злотистими искрами. Кинувшися з потока в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішає.

«Той, що греблі рве».

З гір на долину
біжу, стрибаю, рину!
Місточки збиваю,
всі гребельки зриваю,
всі гатки, всі запруди,
що загатили люди,
бо весняна вода,
як воля молода!

(Хвилює воду ще більше, поринає і виринає, мов шукаючи чогось у воді).

Потерчата (двоє маленьких, бліденьких діток у біленьких сорочечках виринають з-поміж латаття).

1. Чого ти тута блудиш?
2. Чого зо сну нас будиш?
1. Нас матуся положила,
і мнякенько постелила,
бо на ріння, на каміння
настелила баговіння,
і лататтям повкривала,
і тихенько заспівала:
«люлі-люлі-люлята,
засніть мої малята!»
2. Чого ж ти тут шугаєш?
1. Кого ти тут шукаєш?

«Той, що греблі рве».

Тую Русалку,
що покохав я змалку,
бо водяній царівні
нема на світі рівні!
Збігав я гори,
доли, яри, ізвори,—
милішої коханки
нема від озерянки.
Зіб'ю всю вашу воду,
таки знайду ту вроду!

(Бурно мутить воду).

Потерчата. Ой леле! не нуртуй!
Хатинки не руйнуй!
Печера в нас маленька,
що збудувала ненька.
Убога наша хатка,
бо в нас немає татка...

(Чіпляються йому за руки, благаючи).

Ми спустимось на дно,
де темно, холодно,
на дні лежить рибалка,
над ним сидить Русалка...

«Той, що греблі рве».
Нехай його покине!
Нехай до мене зрине!

(Потерчата поринають в озеро).

Виплинь же, мила!!

(Русалка випливає і знадливо всміхається, радісно складаючи долоні. На ній два вінки, один більший, зелений, другий маленький, як коронка, перловий, з-під нього спадає серпанок).

Русалка. Се ти, мій чарівниченьку?!
«Той, що греблі рве» (грізно).
Що ти робила?
Русалка (кидається немов до нього, але пропливає далі, минаючи його).
Я марила всю ніченьку
про тебе, мій паниченьку!
Ронила сльози дрібнії,
збирала в кінви срібнії,
без любої розмовоньки
сповнила вщерть коновоньки...

(Сплескує руками, розкриває обійми, знов кидається до нього і знов минає).

Ось кинь на дно червінця,
поллються через вінця! (Дзвінко сміється).
«Той, що греблі рве» (з'їдливо).
То се й у вас в болоті
кохаються у злоті?

(Русалка наближається до нього, він круто одвертається від неї, виром закрутивши воду).

Найкраще для Русалки
сидіти край рибалки,
глядіти неборака
від сома та від рака,
щоб не відгризли чуба—
ото розмова люба!
Русалка (підпливає близенько, хапає за руки, заглядає в вічі).
Вже й розгнівився?

(Лукаво). А я щось знаю, любчику,
хороший душогубчику!

(Тихо сміється, він бентежиться).

Де ти барився?
Ти водяну царівну
зміняв на мельниківну!
Зимові—довгі ночі,
а в дівки гарні очі,—
недарма паничі
їй носять дукачі!

(Свариться пальцем на нього і дрібно сміється).

Добре я бачу
твою ледачу вдачу,
та я тобі пробачу,
бо я ж тебе люблю.

(З жартівливим патосом).

На цілу довгу мить тобі я буду вірна,
хвилину буду я ласкава і покірна,
а зраду потоплю!
Вода ж не держить сліду
від рана до обіду,
так як твоя любá,
або моя журба!

«Той, що гребліров» (поривчасто простягає їй обидві руки).

Ну, мир-миром!
поплинем по-над виром!

Русалка (береться з ним за руки і прудко кружляє).

На виру-вирочку,
на жовтому пісочку,
в перловому віночку
зав'юся у таночку!
Ух! Ух!

(Ухкають, бризкають, плещуть. Вода б'ється в береги, аж осока шумить і пташки зграями зриваються з очеретів).

Водяник (виринає посеред озера. Він древній, сивий дід, довге волосся і довга біла борода всуміш з баговинням

звисають аж по пояс. Шати на ньому барви мулу, на голові корона із скойок. Голос глухий, але дужий).

Хто тут бентежить наші тихі води?

(Русалка з своєю парою спиняються і кидаються врозтіч).

Стидайся, дочко! Водяній царівні
танки заводити з чужинцем! Сором!

Русалка. Він, батьку, не чужий. Ти не пізнав?
Се ж «Той, що греблі рве!»

Водяник. Та знаю, знаю!
Не рідний він, хоч водяного роду.
Зрадлива і лукава в нього вдача.
На весні він нуртує, грає, рве,
зриває з озера вінок розкішний,
що цілий рік викохують русалки,
лякає птицю мудру, сторожку,
вербі-вдовиці корінь підриває,
і бідним сиротятам-потерчатам
каганчики водою заливає,
псує мої рівненькі береги
і старощам моїм спокій руйнує.
А влітку де він? Де тоді гасає,
коли жадібне сонце воду п'є
із келиха мого, мов гриф неситий,
коли від спраги никне очерет,
зоставшися на березі сухому,
коли, вмираючи, лілеї клонять
до теплої води голівки в'ялі?
Де він тоді?

(Під час сеї мови «Той, що греблі рве» нишком киває Русалці, ваблячи її втекти з ним по лісовому струмку).

«Той, що греблі рве» (з укритою насмішкою).
Тоді я в морі, діду.
Мене на поміч кличе океан,
щоб не спило і в нього чашу сонце.
Як цар морський покличе,—треба слухать.
На те є служба,—сам здоровий знаєш.

Водяник. Еге ж, тоді ти в морі... А мені
якби не помагав мій друг одвічний,

мій щирий приятель осінній дощик,
прийшлось би згинуть з парою.

(«Той, що греблі рве» незамітно ховається в воду).

Русалка. Татусю!
не може пара згинути, бо з пари
знов зробиться вода.

Водяник. Яка ти мудра!
Іди на дно! Доволі тут базікать!

Русалка. Та зараз, тату! Вже-ж його немає.
Я розчешу поплутаний сікняг.

(Виймає з-за пояса гребінку з мушлі, чеше прибережне зілля).

Водяник. Ну, розчеши, я сам люблю порядок.
Чеши, чеши, я тута підожду,
поки скінчиш роботу. Та поправ
лагаття, щоб рівненько розстелялось,
та килим з ряски позшивай гарненько,
що той порвав пройдисвіт.

Русалка. Добре, тату.

(Водяник вигідно вкладається в очереті, очима слідкуючи роботу Русалчину; очі йому поволі заплющуються).

«Той, що греблі рве» (вирнувши, стиха до Русалки).
Сховайся за вербою!

(Русалка ховається, оглядаючись на Водяника).

Поплинемо з тобою
ген на розтоки,
під бистрії лотоки,
зірвемо греблю рівну,
утопим мельниківну!

(Хапає Русалку за руку і швидко мчить з нею через озеро. Недалеко від другого берега Русалка спиняється і скрикує).

Русалка. Ой, зачепилася за дуб торішній!

(Водяник прокидається, кидається навперейми і перехоплює Русалку).

Водяник. То се ти так?!.. Ти, клятий баламуте,
ще знатимеш, як зводити русалок!
Поскаржуся я матері твоїй,
Метелиці Гірській, то начувайся!

«Той, що греблі рве» (з реготом).
Поки що буде, я ще нагуляюсь!
Прощай, Русалонько, сповняй коновки!

(Кидається в лісовий струмок і зникає).

Водяник (до Русалки).
Іди на дно! Не смій мені зринати
три ночі місячні поверх води!
Русалка (пручаючись).
З якого часу тут русалки стали
невільницями в озері? Я вільна!
Я вільна, як вода!
Водяник. В моїй обладі
вода повинна знати береги.
Іди на дно!
Русалка. Не хочу!
Водяник. А, не хочеш?
Віддай сюди вінець перловий!
Русалка. Ні!
то дарував мені морський царенко.
Водяник. Тобі вінця не прийдеться носити,
бо за непослух забере тебе
«Той, що в скалі сидить».
Русалка (з жахом). Ні, любий тату,
я буду слухатись!
Водяник. То йди на дно!
Русалка (поволі опускаючися в воду).
Я йду, я йду... А бавитися можна
з рибалкою?
Водяник. Та вже ж, про мене, бався.

(Русалка спустилася в воду по плечі і, жалібно всміхаючись, дивиться вгору на батька).

Чудна ти, дочко. Я ж про тебе дбаю.
Таж він тебе занапастив би тілько,
потяг би по колючому ложиську
струмочка лісового, біле тіло
понівечив та й кинув би самотну
десь на безвідді.

Русалка. Але-ж він вродливий!
Водяник. Ти знов своєї?!
Русалка. Ні, ні, ні! Я йду!

(Поринає).

Водяник (поглядаючи вгору).
Уже весняне сонце припікає...
Ху, душно як! Прохолодитись треба.

(Поринає й собі).

ДІЯ І.

Та сама містина, тільки весна далі поступила; узлісся наче повите ніжним, зеленим серпанком, де-не-де вже й верховіття дерев поволочене зеленою барвою. Озеро стоїть повне, в зелених берегах, як у рутв'яним вінку.—З лісу на прогалину виходить дядько Лев і небіж його Лукаш. Лев уже старий чоловік, поважний і дуже добрий з виду; по-поліському довге волосся білими хвилями спускається на плечі з-під сивої повстяної шапки-рогатки; убраний Лев у полотняну одежу і в ясно-сиву, майже білу свиту, на ногах постоли, в руках кловня (малий ятірець), коло пояса на ремінці ножик, через плече виплетений з лика кошіль (торба) на широкому ремені.—Лукаш дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче; убраний так само в полотняну одежу, тільки з тоншого полотна; сорочка «на випуск», мережана біллю, з виложистим коміром, підперезана червоним поясом, коло коміра і на чохлах червоні застіжки; свити він не має; на голові бриль; на поясі ножик і ківшик з лика на мотузку.

(Дійшовши до берега озера, Лукаш зупинився).

Лев. Чого ж ти зупинився? Тут не можна
зайти по рибу. Мулко дуже, грузько.

Лукаш. Та я хотів собі сопілку втяти,
хороший тута вельми очерет.

Лев. Та вже тих сопілок до лиха маєш.

Лукаш. Ну, скілько ж їх?—Калинова, вербова
та липова—ото й усі. А треба
ще й очеретяну собі зробити,—
та ліпсько грає!

Лев. Та вже, бався, бався,
на те Бог свято дав. А завтра прийдем,
то будем хижку ставити. Вже час
до ліса бидло виганяти. Бачиш,
вже онде є трава по-межи рястом.

Лукаш. Та як же будемо сидіти тута?
Таж люди кажуть — тут непевне місце.
Лев. То як для кого. Я, небоже, знаю,
як з чим і коло чого обійтися:
де хрест покласти, де осику вбити,
де просто тричі плюнути та й годі.
Посієм коло хижки мак-відюк,
терлич посадимо коло порога,
та й не приступиться ніяка сила...
Ну, я піду, а ти собі як хочеш.

(Розходяться. Лукаш іде до озера і зникає в очереті. Лев іде по-над берегом і його не стає видко за вербами).

Русалка (випливає на берег і кричить).
Дідусю! Лісовий! біда! рятуйте!

Лісовик (малий, бородатий дідок, меткий рухами, поважний обличчям; у брунатному вбранні барви кори, у волохатій шапці з куниці).
Чого тобі? Чого кричиш?

Русалка. Там хлопець
на дудки ріже очерет!

Лісовик. Овва!
Коби всії біди! Яка скупа.
Ось тута мають хижу будувати, —
я й то не бороню, аби не брали
сирого дерева.

Русалка. Ой леле! хижу?
То се тут люди будуть? Ой, ті люди
з-під стріх солом'яних! Я їх не зношу,
я не терплю солом'яного духу!
Я їх топлю, щоб вимити водою
той дух ненáвидний. Залоскочу
тих натрутнів, як прийдуть!

Лісовик. Стій — не квапся.
Тож дядько Лев сидітиме в тій хижі,
а він нам приятель. То він на жарт
осикою та терличем лякає.
Люблю старого. Таж якби не він,
давно б уже не стало сього дуба,

що стілько бачив наших рад і танців,
і лісових великих таємниць.
Вже німці міряли його, навколо
втрьох постававши, обсягли руками —
і ледве що стікло. Давали гроші,
таляри биті, людям дуже милі,
та дядько Лев заклявся на життя,
що дуба він повік не дасть рубати.
Тоді ж і я на бороду заклявся,
що дядько Лев і вся його рідня
повік безпешні будуть в сьому лісі.

Русалка. Овва! А батько мій їх всіх потопить!

Лісовик. Нехай не важиться! Бо завалю
все озеро гнилим торішнім листом!

Русалка. Ой лишечко, як страшно! Ха-ха-ха!

(Зникає в озері. — Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на завваленому дереві. З очеретів чутно голос сопілки, ніжний, кучерявий, і як він розвивається, так розвивається все в лісі. Спочатку на вербі та вільхах замайоріли сережки, потім береза листом залепетала. На озері розкрились лілеї білі і зазолотіли квітки на лататі. Дика рожа появляє ніжні пуп'янки. З-за стовбура старої розщепленої верби півусохлої виходить Мавка в ясно-зеленій одежі з розпущеними чорними, з зеленим полиском, косами, розправляє руки і проводить долонею по очах).

Мавка. Ох, як я довго спала!

Лісовик. Довго, дочко!
Вже й сон-трава перецвітати стала.
От-от зозулька масличко сколотить,
в червоні черевички убереться
і людям одмірятиме літа.
Вже з вирію поприлітали гості.
Он жовтими пушинками вже плавають
на чистім плесі каченятка дикі.

Мавка. А хто мене збудив?

Лісовик. Либонь весна.

Мавка. Весна ще так ніколи не співала,
як тепер. Чи то мені так снилось?
(Лукаш знов грає).
Ні... стій... Ба! чуєш?... То весна співає?

Лісовик. Та ні, то хлопець на сопілці грає.
Мавка. Який? Невже се «Той, що греблі рве»?
От я не сподівалася від нього!
Лісовик.
Ні, людський хлопець, дядька Лева небіж,
Лукаш на ймення.
Мавка. Я його не знаю.
Лісовик. Бо він уперше тута. Він здалека,
не з сих лісів, а з тих борів соснових,
де наша баба любить зимувати;
осиротів він з матір'ю-вдовою,
то дядько Лев прийняв обох до себе...
Мавка. Хотіла б я побачити його.
Лісовик. Та нащо він тобі?
Мавка. Він певне гарний!
Лісовик. Не задивляйся ти на хлопців людських.
Се лісовим дівчатам небезпечно...
Мавка. Який бо ти, дідусю, став суворий!
Се ти мене отак держати будеш,
як Водяник Русалку?
Лісовик. Ні, дитинко,
я не держу тебе. То Водяник
в дряговині цупкій привик од віка
усе живе засмоктувати. Я
звик волю шанувати. Грайся з вітром,
жартуй із Перелесником, як хочеш,
всю силу лісову і водяну,
гірську й повітряну приваб до себе,
але минай людські стежки, дитино,
бо там не ходить воля, там журà
тягар свій носить. Обминай їх, доню:
раз тільки ступиш і — пропала воля!
Мавка (сміється).
Ну, як таки, щоб воля — та пропала?
Се так колись і вітер пропаде!

(Лісовик хоче щось відмовити, але виходить Лукаш із сопілкою, Лісовик і Мавка ховаються. Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік, Мавка кидається і хапає його за руку).

Мавка. Не руш! не руш! не ріж! не убивай!
Лукаш. Та що ти, дівчино? Чи я розбійник?
я тільки хтів собі вточити соку
з берези.
Мавка. Не точи! Се кров її.
Не пий же крови з сестроньки моєї!
Лукаш. Березу ти сестрою називаєш?
Хто ж ти така?
Мавка. Я — мавка лісова.
Лукаш (не так здивовано, як уважно придивляється до неї).
А, от ти хто! Я від старих людей
про мавок чув не раз, але ще зроду
не бачив сам.
Мавка. А бачити хотів?
Лукаш. Чому ж би ні?... Що ж, ти зовсім така,
як дівчина... ба ні, хутчій як панна,
бо й руки білі, і сама тоненька,
і якось так убрана не по-наськи...
А чом же в тебе очі не зелені?
(Придивляється).
Та ні, тепер зелені... а були
як небо сині... О! тепер вже сиві,
як тая хмара... ні, здається, чорні,
чи може карі... Ти таки дивна!
Мавка (усміхаючись). Чи гарна ж я тобі?
Лукаш (соромлячись). Хіба я знаю?
Мавка (сміючись). А хто ж те знає?
Лукаш (зовсім засоромлений). Ет, таке питаєш!...
Мавка (щиро дивуючись).
Чому ж сього не можна запитати?
Он бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясень їй киває в верховітті:
«Найкраща в світі!»
Лукаш. А я й не знав, що в них така розмова.
Я думав — дерево німе та й годі.
Мавка. Німого в лісі в нас нема нічого.
Лукаш. Чи то ти все отак сидиш у лісі?

Мавка. Я зроду не виходила ще з нього.
Лукаш. А ти давно живеш на світі?
Мавка. Справді,
ніколи я не думала про те... (Задумується).
Мені здається, що жила я завжди...
Лукаш. І все така була, як оттепер?
Мавка. Здається, все така...
Лукаш. А хто ж твій рід?
Чи ти його зовсім не маєш?
Мавка. Маю.
Є Лісовик, я зву його «дідусю»,
а він мене: «дитинко» або «доню».
Лукаш. То хто ж він — дід чи батько?
Мавка. Я не знаю.
Хіба не все одно?
Лукаш (сміється). Ну, та й чудні ви
отут у лісі! Хто ж тобі тут мати,
чи баба, чи вже як у вас зовуть?
Мавка. Мені здається часом, що верба,
ота стара, сухенька, то — матуся.
Вона мене на зиму прийняла
і порохном мнякеньким устелила
для мене ложе.
Лукаш. Там ти й зимувала?
А що ж ти там робила цілу зиму?
Мавка. Нічого. Спала. Хто ж зимою робить?
Спить озеро, спить ліс і очерет.
Верба рипіла все: «засни, засни»...
І снилися мені все білі сни:
на сріблі сяли ясні самоцвіти,
стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба — білі, непрозорі —
і клалися в намети... Біло, чисто
по-під наметами. Ясне намисто
з кришталю грає і ряхтить усюди...
Я спала. Дихали так вільно груди..
По білих снах рожевії гадки

легенькі гаптували мережки,
і мрії ткались золото-блакитні,
спокійні, тихі, не такі, як літні...

Лукаш (заслухавшись). Як ти говориш...

Мавка. Чи тобі так добре?

(Лукаш потакує головою).

Твоя сопілка має кращу мову.
Заграй мені, а я поколишуся.

(Мавка сплітає довге віття на березі, сідає в нього і гойдається тихо, мов у колисці. Лукаш грає, прихилившись до дуба, і не зводить очей з Мавки. Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на той самий голос).

Мавка. Як солодко граєш,
як глибоко граєш,
розтинаєш білі груди, серденько виймаєш!

(На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розцвітає яріше дика рожа, білію цвіт калини, глод сороміливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти. — Мавка, зачарована, тихо колишеться, усміхається, а в очах якась туга аж до сліз; Лукаш, завваживши те, перестає грати).

Лукаш. Ти плачеш, дівчино?

Мавка. Хіба я плачу?

(Проводить рукою по очах).

А справді... Ні бо! то роса вечірня.
Заходить сонце... Бач, уже встає
на озері туман...

Лукаш. Та ні, ще рано!

Мавка. Ти б не хотів, щоб день уже скінчився?

(Лукаш хитає головою, що не хтів-би).

Мавка. Чому?

Лукаш. Бо дядько до села покличуть.

Мавка. А ти зо мною хочеш бути?

(Лукаш киває, потакуючи). Бачиш,
і ти немов той ясень розмовляєш.

Лукаш (сміючись).
Та треба по-тутешньому навчитись,
бо маю ж тута літувати.

Мавка (радо). Справді?

Лукаш. Ми завтра й будуватися почнемо.
Мавка. Курінь поставите?
Лукаш. Ні, може хижку,
а може й цілу хату.
Мавка. Ви — як птахи:
клопочетесь, будуєте кубельця,
щоб потім кинути.
Лукаш. Ні, ми будуєм
навіки.
Мавка. Як навіки? Ти ж казав,
що тільки літувати будеш тута.
Лукаш (ніяково).
Та... я не знаю... Дядько Лев казали,
що тут мені дадуть ґрунтець і хату,
бо в-осени хотять мене женити...
Мавка (з трівогою). З ким?
Лукаш. Я не знаю. Дядько не казали,
а може ще й не напитали дівки.
Мавка. Хіба ти сам собі не знайдеш пари?
Лукаш (поглядаючи на неї).
Я може б і знайшов, та...
Мавка. Що?
Лукаш. Нічого...
(Програє у сопілку стиха щось дуже жалібненьке, потім спускає руку з сопілкою і замислюється).
Мавка (помовчавши). Чи у людей паруються надовго?
Лукаш. Та вже ж навік!
Мавка. Се так, як голуби...
Я часом заздрила на їх: так ніжно
вони кохаються... А я не знаю
нічого ніжного, окрім берези,
за те ж її й сестрицею взиваю,
але вона занадто вже смутна,
така бліда, похила та журлива,—
я часто плачу, дивлячись на неї.
От вільхи не люблю — вона шорстка.
Осика все мене чогось лякає,
вона й сама боїться — все тремтить.

Дуби поважні надто. Дика рожа
задирлива, так само й глід і терен.
А ясень, клен і явір — гордовиті.
Калина так хизується красою,
що байдуже їй до всього на світі.
Така, здається, й я була торік,
але тепер мені чомусь те прикро...
Як добре зважити, то я у лісі
зовсім самотня... (Журливо задумується).

Лукаш. А твоя верба?
Таж ти її матусею назвала.

Мавка. Верба?.. Та що ж... в їй добре зимувати,
а літом... бач, вона така суха,
і все ридить, все згадує про зиму...
Ні, я таки зовсім, зовсім самотня...

Лукаш. У лісі ж не самії дерева, —
таж тут багато різної є сили.
(Трохи ущипливо).
Вже не прибіднюйся, бо й ми чували
про ваші танці, жарти та зальоти!

Мавка. То все таке, як той раптовий вихор, —
от налетить, закрутить та й покине.
В нас так нема, як у людей: навіки!

Лукаш (приступаючи ближче). А ти б хотіла?
(Раптом чутно голосне гукання дядька Лева).

Голос. Гов, Лукашу, гов!
го-го-го-го! А де ти?

Лукаш (відзивається). Ось я йду!

Голос. А йди хутчій!

Лукаш. Ото ще нетерплячка!
(Відгукується).
Та йду вже, йду! (Подається йти).

Мавка. А вернешся?

Лукаш. Не знаю.

(Іде в прибережні хащі. — З гущавини ліса вилітає Перелесник — гарний хлопець у червоній одежі, з червонястим, буйно розвіяним, як вітер, волоссям, з чорними бровами, з блискучими очима. Він хоче обняти Мавку, вона ухиляється)

Мавка. Не руш мене!
Перелесник. А то чому?
Мавка. Іди,
поглянь, чи в полі рунь зазеленіла.
Перелесник. Мені навіщо тая рунь?
Мавка. А там же
твоя Русалка Польова, що в житі.
Вона для тебе досі вже вінок
зелено-ярий почала сплітати.
Перелесник. Я вже її забув.
Мавка. Забудь мене.
Перелесник. Ну, не глузуй! Ходи, полетимо!
Я понесу тебе в зелені гори,—
ти ж так хотіла бачити смереки.
Мавка. Тепер не хочу.
Перелесник. Так? А то чому?
Мавка. Бо відхотілося.
Перелесник. Якісь химери!
Чом відхотілося?
Мавка. Нема охоти.
Перелесник (улесливо в'ється коло неї).
Линьмо, линьмо в гори! там мої сестриці,
там гірські русалки, вільні літавиці,
будуть танцювати ко́ло по травиці,
наче блискавиці!
Ми тобі знайдемо́ з папороті квітку,
зірвем з неба зірку, золоту лелітку,
на снігу нагірнім вибілимо влітку
чарівну намітку.
Щоб тобі здобути лісову корону,
ми Змію-Царицю скинемо із трону,
і дамо крем'яні гори в оборону!
Будь моя кохана!
Звечора і зрана
самоцвітні шати
буду приношати,
і віночок плести,
і в таночок вести,

і на крилах нести
на моря багряні, де багате сонце
золото ховає в таємну глибінь.
Потім ми заглянем до зорі в віконце,
зірка-пряха вділить срібне волоконце,
будем гаптувати оксамитну тінь.
Потім на світанні, як біляві хмари
стануть покрай неба, мов ясні отари,
що холодну воду п'ють на тихім броді,
ми спочинем любо на квітчастім...

Мавка (нетерпляче). Годі!

Перелесник. Як ти обірвала річ мою сердито!
(Смутно і разом лукаво).
Ти хіба забула про торішнє літо?

Мавка (байдуже).
Ох, торішнє літо так давно минуло!
Що тоді співало, те в зимі заснуло.
Я вже й не згадаю!

Перелесник (таємничо, нагадуючи).
А в дубовім гаю?..

Мавка. Що ж там? Я шукала ягідок, грибків...

Перелесник. А не приглядалась до моїх слідків?

Мавка. В гаю я зривала кучерики з хмелю...

Перелесник. Щоб мені послати пишную постелю?

Мавка. Ні, щоб перевити се волосся чорне!

Перел. Сподівалась: може — миленький пригорне?

Мавка. Ні, мене береза ніжно колихала.

Перел. А проте... здається... ти когось кохала?

Мавка. Ха-ха-ха! Не знаю!
Попитай у гаю.
Я піду квітчати дрібним рястом коси...
(Подається до лісу).

Перелесник.
Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!

Мавка. Вітерець повіє,
сонечко пригріє,
то й роса спаде!
(Зникає в лісі).

Перелесник. Постривай хвилину!
Я без тебе гину!
Де ти? Де ти? Де?

(Біжить і собі в ліс. Поміж деревами якусь хвилину маячить його червона одіж і, мов луна, озивається «Де ти? Де ти? Де?...» — По лісі грає червоний захід сонця, далі погасає. Над озером стає білий туман. — Дядько Лев і Лукаш виходять на галяву).

Лев (сердито воркоче).
Той клятий Водяник! Бодай би всох!
Я, наловивши риби, тільки виплив
на плесо душогубкою — хотів
на той бік передатися — а він
вчепився цупко лапою за днище,
та й ані руш! Ще трохи — затопив би!
Ну, й я ж не дурень, як засяг рукою
за бороду, то й замотав як мичку,
та ножика з-за пояса, — бігме,
так і відтяв би! Та проклята-ж пара —
штурхіць! — і перекинула човна!
Я ледь що вибрався живий на берег,
і рибу розгубив... А, щоб ти зслиз!

(До Лукаша).

А тут іще й тебе щось учепило, —
кричу, гукаю, кличу — хоч ти згинь!
І де ти дівся?
Лукаш. Та кажу ж був тута,
вирізував сопілку.
Лев. Щось довгенько
вирізуєш, небоже, сопілки!
Лукаш (ніяково). Або ж я, дядьку...
Лев (усміхнувся і подобрів). Ей, не вчись брехати,
бо ще ти молодий! Язика шкода!
От ліпше хмизу пошукай по лісі,
та розпали вогонь, хоть обсушуся,
бо як його таким іти додому?
Поки дійдем, ще й тая нападе —

не тута споминаючи — цур-пек!
а потім буде душу витрясати...

(Лукаш іде в ліс; чутно згодом, як він хряскає сухим гіллям).

Дядько Лев (сідає під дубом на грубу коренину і пробує викресати вогню, щоб запалити люльку).
А як-же! викрешеш! і губка змокла...
і трут згубився... А, нема на тебе
лихої трясці!... Чи не наросла
на дубі свіжа?

(Обмацує дуба, шукаючи губки. — З озера, з туману, виринає біла жіноча постать, більше подібна до смуги мли, ніж до людини; простягнені білі, довгі руки загребисто ворушать тонкими пальцями, коли вона наближається до Лева).

Лев (ужахнувшись). Се що за мара?
Ага! вже знаю. Добре, що побачив.

(Оговтавшись, виймає з кошеля якісь корінці та зілля і простягає назустріч Марі, немов боронячись від неї. Вона трохи відступає. Він прочитує, замовляючи, де-далі все швидче).

Шіпле-дівице,
Пропаснице-Трясавице!
іди ти собі на куп'я, на болота,
де люди не ходять, де кури не піють,
де мій глас не заходить.
Тут тобі не ходити,
білого тіла не в'ялити,
жовтої кости не млоїти,
чорної крови не спивати,
віку не вкорочати.
Ось тобі полинь —
згинь, маро, згинь!

(Мара подається назад до озера і зливається з туманом. — Надходить Лукаш з оберемком хмизу, кладе перед дядьком, виймає з-за пазухи кресало й губку і розпалює вогонь).

Лукаш. Ось нате, дядьку, грійтеся.
Лев. Спасибі.
Ти догоджаєш дядькові старому.

(Розпалює коло вогню люльку).

Тепер що іншого!

(Вкладається проти вогню на траві, поклавши кошеля під голови, пакає люльку і жмуриться на вогонь).

Лукаш. Якби ви, дядьку,
якої байки нагадали.

Лев. Бач!
умалився!... А ти б якої хтів?
про Оха-Чудотвора? Про Тромсина?

Лукаш. Такі я чув! Ви вмієте інакших,
що їх ніхто не вміє.

Лев (надумавшись). Ну, то слухай:
я про Царівну-Хвилю розкажу.

(Починає спокійним, співучим, розмірним голосом).

Якби нам хата тепла,
та люди добрі,
казали б ми казку,
баяли байку
до самого світу...
За темними борами,
та за глибокими морями,
та за високими горами,
то єсть там дивний-предивний край,
де панує Урай.
Що в тому краю сонце не сідає,
місяць не погасає,
а ясні зорі по полі ходять,
таночки водять.
Отож у найкращої зорі та знайшовся син
Білий Палянин.
На личку білий,
на вроду милий,
золотий волос по вітру має,
а срібна зброя в рученьках сяє...

Лукаш. Ви ж про Царівну мали...

Лев. Та зажди!..
От як став той Білий Палянин до літ дохожати,
став він собі думати-гадати,
про своє життя розважати:

«З усіх я, каже, вродою вдався,
а ще ж бо я долі не діждався.
Порадь мене, Зірнице-мати,
де мені пари шукати;
чи межи боярством,
преславним лицарством,
чи межи князівством,
чи межи простим поспільством?
Що хіба яка царівна
та була б мені рівна»...
(Починає дрімати).
От і пішов він до синього моря,
і розіклав на березі перлове намисто...

Лукаш. Відай ви, дядьку, щось тут проминули.

Лев. Хіба?.. Та ти ж бо вже не заважай!
...От і розбіглася на морі супротивна хвиля,
а з тої хвилі вилетіли коні
як жар червоні,
у червону колясу запряжені...
А на тій колясі... (Змовкає, зможений сном).

Лукаш. Та й хто ж на тій колясі був? Царівна?

Лев (крізь сон). Га?.. Де?.. Яка Царівна?..

Лукаш. Вже й заснули!

(Який час дивиться задумливо на вогонь, потім устає, відходить далі від огнища і похожає по галяві, тихо-тихесенько, ледве чутно, пограваючи у сопілку.—В лісі поночіє, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця. Навколо вогнища блиски світла і звої тіни неначе водять химерний танок; близькі до вогню квіти то поблискують барвами, то гаснуть у пітьмі. Покрай ліса таємничо білюють стовбури осик та беріз. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі. Туман на озері білими хвилями прибиває до чорних хащів, очерет перешіптується з осокою, сховавшись у млі.—З гущавини вибігає Мавка, біжить прудко, мов утікаючи, волосся їй розвіялось, одежа розмаялась. На галяві вона спиняється, оглядаючись, притуляє руки до серця, далі кидається до берези і ще раз зупиняється).

Мавка. Дяка щира тобі, ніченько-чарівниченько,
що закрила ти моє личенько!
і вам, стежечки як мережечки,

що вели мене до березочки!
Ой, сховай мене, ти сестриченько!

(Ховається під березу, обіймаючи її стовбур).

Лукаш (підходить до берези. Нишком). Ти, Мавко?
Мавка (ще тихше). Я.
Лукаш. Ти бігла?
Мавка. Як білиця.
Лукаш. Втікала?
Мавка. Так.
Лукаш. Від кого?
Мавка. Від такого, як сам вогонь.
Лукаш. А де ж він?
Мавка. Цить!.. Бо знову прилетить. (Мовчання).
Лукаш. Як ти тремтиш! Я чую, як береза
стинається і листом шелестить.
Мавка (відхиляється від берези).
Ой лихо! Я боюся притулятись,
а так не встою.
Лукаш. Притулись до мене.
Я дужий,—здержу, ще й оборону.

(Мавка прихиляється до нього. Вони стоять у парі. Місячне світло починає ходити по лісі, стелеться по галяві і закрадається під березу. В лісі озиваються співи солов'їні і всі голоси весняної ночи. Вітер порівчасто зітхає. З осяйного туману виходить Русалка і нишком підглядає молоду пару.— Лукаш, тулячи до себе Мавку, все ближче нахиляється обличчям до неї і раптом цілує).

Мавка (скрикує з болем щастя).
Ох!.. Зірка в серце впала!
Русалка. Ха-ха-ха!

(З сміхом і плеском кидається в озеро).

Лукаш (вжахнувшись). Що се таке?
Мавка. Не бійся, то Русалка.
Ми по́други,—вона нас не зачепить.
Вона свавільна, любить глузувати,
але мені дарма... Мені дарма
про все на світі!
Лукаш. То й про мене?

Мавка. Ні,
ти сам для мене світ, миліший, кращий,
ніж той, що досі знала я, а й той
покращав, відколи ми поєднались.
Лукаш. То ми вже поєднались?
Мавка. Ти не чуєш,
як солов'ї весільним співом дзвонять?
Лукаш. Я чую... Се вони вже не щебечуть,
не тьохкають, як завжди, а співають:
«Цілуй! цілуй! цілуй!»
(Цілує її довгим, ніжним, тремтячим поцілунком).
Я зацілую
тебе на смерть!
(Зривається вихор, білий цвіт метелицею в'ється по галяві).
Мавка. Ні, я не можу вмерти...
а шкода...
Лукаш. Що ти кажеш? Я не хочу!
Навіщо я сказав?!
Мавка. Ні, се так добре—
умерти, як летюча зірка...
Лукаш. Годі!
(Говорить пестячи).
Не хочу про таке! Не говори!
Не говори нічого!.. Ні, кажи!
Чудна у тебе мова, але якось
так добре слухати... Що ж ти мовчиш?
Розгнівалась?
Мавка. Я слухаю тебе...
твого кохання... (Бере в руки голову його, обертає проти місяця і пильно дивиться в вічі).
Лукаш. Нащо так? Аж страшно,
як ти очима в душу зазираєш...
я так не можу! Говори, жартуй,
питай мене, кажи, що любиш, смійся...
Мавка. У тебе голос чистий, як струмок,
а очі—непрозорі.
Лукаш. Може місяць
неясно світить.

Мавка. Може...

(Схиляється головою йому до серця і замирає).

Лукаш. Ти зомліла?

Мавка. Цить! хай говорить серце... Невиразно
воно говорить, як весняна нічка.

Лукаш. Чого там прислухатися? Не треба!

Мавка. Не треба кажеш? То не треба, милий!
не треба, любий! Я не буду, щастя,
не буду прислухатися, хороший!
Я буду пестити, моє кохання!
Ти звик до пестощів?

Лукаш. Я не любився
ні з ким ще зроду. Я того й не знав,
що любощі такі солодкі! (Мавка пристрасно, пестить його, він скрикує з мукою втіхи). Мавко!
ти з мене душу виймеш!

Мавка. Вийму, вийму!
візьму собі твою співочу душу,
а серденько словами зачарую...
Я цілуватиму вустонька гожі,
щоб загорілись,
щоб зашарілись,
наче ті квітоньки з дикої рожі!
Я буду вабити очі блакитні,
хай вони грають,
хай вони сяють,
хай розсипають вогні самоцвітні!
(Раптом сплескує руками).
Та чим же я принажу любі очі!
Я ж досі не заквітчана!

Лукаш. Дарма!
ти й без квіток хороша.

Мавка. Ні, я хочу
для тебе так заквітчатися пишно,
як лісова царівна! (Біжить на другий кінець галяви, далеко від озера, до цвітущих кущів).

Лукаш. Почекай!
Я сам тебе заквітчаю. (Іде до неї).

Мавка (смутно). Не красні
квітки вночі... тепер поснули барви...
Лукаш. Тут світляки в траві, я назбираю,
вони світитимуть у тебе в косах,
то буде наче зоряний вінок.
(Кладе кілька світляків їй на волосся).
Дай, подивлюся... Ой, яка ж хороша!
(Не тямлячись від щастя, порива її в обійми).
Я ще набрати мушу. Я вберу
тебе мов королівну в самоцвіти!
(Шукає в траві по-під кущами світляків).
Мавка. А я з калини цвіту наламаю.
Вона не спить, бо соловейко будить.
(Ламає білий цвіт і прикрашує собі одежу).
Русалка (знов виходить з туману. Шепоче, повернувшись до очеретів).
Дитинчата-Потерчата,
засвітіте каганчата!
(В очеретах заблимали два бродячі вогники. Далі виходять Потерчата, в руках мають каганчики, що блимають, то ясно спалахуючи, то зовсім погасаючи. Русалка притуляє їх до себе і шепоче, показуючи в далечінь на білу постать Лукашеву, що мрію в мороку поміж кущами).
Дивіться, он отой, що там блукає,
такий, як батько ваш, що вас покинув,
що вашу ненечку занапастив.
Йому не треба жити.
1 Потерча. Утопи.
Русалка. Не смію. Лісовик заборонив.
2 Потерча. А ми не здужаєм, бо ми маленькі.
Русалка. Ви маленькі,
ви легенькі,
в руках вогники ясненькі,
ви як ласочки тихенькі,—
ви підіть у чагарник,
не почує Лісовик,
а як стріне—
вогник свіне—
був і зник!

Перекиньтесь блискавками
над стежками.
Спалахніть над купиною,
поведіть дряговиною,—
де він стане,
там і кане
аж на саме дно болота...
Далі—вже моя робота!
Ну! блись-блись!

Потерчата (рушаючи, одно до одного).
Ти сюдою, я тудою,
а зійдемось над водою!

Русалка (радо). Подались.

(Надбігає до болота, бризкає водою з пальців позад себе через плечі. З-за купини вискакує Куць, молоденький чортик-паничик).

Куцю-Куцю,
поцілуй у руцю!

(Свавільним рухом простягає йому руку, він цілує).

Куць. За що ж то, панянко?

Русалка. Я тобі сніданко
гарне наготую, тільки не проґав.

(Показує в далечінь на Лукаша).

Бачиш? Що? привик ти до таких потрав?

Куць (махнув рукою). Поки не в болоті
сухо в мені в роті!

Русалка. Буде хлопець твій,
радість буде й бабі й матінці твоїй!

(Куць стрибає за купину і зникає. Русалка в очереті зорить за Потерчатами, що миготять бігунцями, спалахують, блимають, снуються, перебігають).

Лукаш (шукаючи світляків, завважає вогники).
Які хороші світляки! летючі!
Я ще таких не бачив! А великі!
Я мушу їх піймати!

(Ганяється то за одним, то за другим, вони непомітно надять його до дряговини).

Мавка. Не лови!
Коханий, не лови! То Потерчата!
Вони зведуть на безвість!

(Лукаш не чує, захоплений гонитвою, і відбігає геть далеко від Мавки).

Лукаш (раптом скрикує). Пробі! гину!
В дряговину попав! Ой, смокче! тягне!

(Мавка надбігає на його крик, але не може дістатися до нього, бо він загруз далеко від твердого берега. Вона кидає йому один кінець свого пояса, держачи за другий).

Мавка. Лови! (Пояс не досягає руки Лукашевої).

Лукаш. Ой, не сягає! Що ж се буде?

Мавка (кидається до верби, що стоїть, похилившись над дряговиною).
Вербиченько-матусенько, рятуй!

(Швидко, як білиця, злазить на вербу, спускається по крайньому вітті, кидає знов пояса—він на сей раз досягає—Лукаш хапається за кінець, Мавка притягає його до себе, потім подає руку і помагає злізти на вербу. Русалка в очереті видає глухий стогін досади і зникає в тумані. Потерчата теж зникають).

Дядько Лев (прокинувся від крику).
Га!.. Що таке? Вже знов якась мара?
Цур-пек! щезай! (Оглядається).
Лукашу, де ти? гов!

Лукаш (озивається з верби).
Я тута, дядьку!

Лев. А ти тут чого?

(Підходить і заглядає на вербу).

Зліз на вербу ще й з дівкою!

(Лукаш ізлізає з верби. Мавка там лишається).

Лукаш. Ой, дядьку!
я тут було в дряговині загруз,
натрапив на вікно, та вже вона (показує на Мавку)
порятувала якось.

Лев. А чого ж ти
стикаєшся отут як потороча?—
таж поночі!

Лукаш. Я світляки ловив... (Уриває).

Лев (завважає світляки на Мавці).
Ба! так би ти й казав, то я ж би й знав!
Тепер я бачу сам, чия то справа.
Мавка. Я ж, дядечку, його порятувала.
Лев. Дивись ти—«дядечку!» Знайшлась небога!
А хто ж його призвів у пастку лізти?
(Докірливо хитає головою).
Ей, кодло лісове! така в вас правда!..
Ну, попаду ж і я Лісовика,
то вже не вирветься,—в пеньок дубовий
вщемлю те бородище-помелище,
то буде відати! Бач підсилає
своїх дівок, а сам—і я не я!
Мавка (швидко збігає з верби).
Ні, він не винен! Хай Змія-Цариця
мене скарає, як що се неправда!
І я не винна!
Лев. От, тепера вірю,
бо знаю, се в вас присяга велика.
Лукаш. Вона мене порятувала, дядьку,
от біг-ме згинув би тепер без неї!
Лев. Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш,
та серце добре в тебе. Пробачай,
що я нагримав з-опалу. (До Лукаша). Чого ж ти
по світляки погнався на болото?
Хіба ж вони по купинах сидять?
Лукаш. Та то якісь були такі летючі.
Лев. Еге! то знаю ж я! То Потерчата.
Ну-ну, чекайте-ж, приведу я взавтра
щеняток-ярчуків, то ще побачим,
хто тут заскавучить!
Голоски Потерчат (озиваються жалібно, подібно до жаб'ячого кумкання).
Ні, ні, дідуню!
Ні, ми не винні!
Ми в дряговинні
ягідки брали.
Ми ж бо не знали,

що тута гості,
ми б не зринали
із глибокості...
Ой, нене, сум!
Нум плакать, нум!

Лев. Чи бач, як знитилась невірна пара,
відьомський накоренок! Та нехай,
я вже дійду, хто винен, хто невинен...
(До Лук.). А що, небоже, чи не час додому?
Ходім помалу. (До Мавки). Будь здорова, дівко.

Мавка. Ви завтра прийдете? Я покажу,
де є хороше дерево на хату.

Лев. Я бачу, ти про все вже розпиталась.
Метка! Та що-ж, приходь, я з вами звик,
та й вам до нас прийдеться привикати.
Ходімо. Прощавай! (Рушає).

Мавка (більш до Лукаша, ніж до Лева).
Я буду ждати!

(Лукаш відстає від дядька, стискає мовчки обидві руки Мавці, безгучно її цілує і, догнавши дядька, іде з ним у ліс).

Мавка (сама). Коли б ти, нічко, швидче минала!
Вибач, коханая! ще ж я не знала
днини такої, щоб була щасна
так як ти, ніченько, так як ти, ясна!
Чом ти, березо, така журлива?
Глянь, моя сестронько, таж я щаслива!
Не рони, вербо, сліз над водою,
буде ж, матусенько, милий зо мною!..
Батьку мій рідний, темненький гаю,
як же я ніченьку сю прогаю?
Нічка коротка—довга розлука...
Що ж мені сужено—щастя чи мука?

(Місяць сховався за темну стіну ліса, темрява наплила на прогалину, чорна, мов оксамитна. Нічого не стало видко, тільки жевріє долі жар, позосталий від огнища, та по вінку із світляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вінок той ясніє то цілим сузір'ям, то окремими іскрами, далі тьма і його покриває. Глибока північна тиша, тільки часом легкий шелест чується в гаю, мов зітхання у сні).

ДІЯ II.

Пізнє літо. На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом. На галяві вже збудовано хату, засаджено городець. На одній ниві пшениця, на другій жито. На озері плавають гуси. На березі сушиться хустя, на кущах стремлять горщики, гладишки. Трава на галяві чисто викошена, під дубом зложений стіжок. По лісі калатають клокічки—десь пасеться товар. Недалечко чутно сопілку, що грає якусь моторну, танцюристу мелодію.

Мати Лукашева (виходить з хати і гукає).
Лукашу, гов! А де ти?

Лукаш (виходить з ліса з сопілкою і мережаним кійком у руках).
Тут я, мамо.

Мати. А чи не годі вже того грання?
Все грай та грай, а ти робото, стій!

Лукаш. Яка ж робота?

Мати. Як—яка робота?
А хто ж обору мав загородити?

Лукаш. Та добре вже, загороджу, нехай-но.

Мати. Коли-ж воно оте «нехай-но» буде?
Тобі б усе ганяти по шурхах
з приблудою, з накидачем отим!

Лукаш. Та хто ганяє? Бидло-ж я пасу,
а Мавка помагає.

Мати. Одчепися
з такою поміччю!

Лукаш. Сами-ж казали,
що як вона глядить корів, то більше
дають набілу.

Мати. Вже ж—відьомське кодло!

Лукаш. Немає відома, чим вам годити!
Як хату ставили, то не носила
вона вам дерева? А хто садив
города з вами, нивку засівав?
Так, як сей рік, хіба коли родило?
А ще он як умаїла квітками
попід віконню—любо подивитись!
Мати. Потрібні ті квітки! Таж я не маю
у себе в хаті дівки на виданню...
Йому квітки та співи в голові!

(Лукаш знизує нетерпляче плечима і подається йти).

Куди ти?
Лукаш. Таж обору городити!

(Іде за хату, згодом чутно цюкання сокирою. — Мавка виходить з ліса пишно заквітчана, з розпущеними косами).

Мати (неприв'ітно). Чого тобі?
Мавка. Де, дядино, Лукаш?
Мати. Чого ти все за ним? Не випадає
за парубком так дівці уганяти.
Мавка. Мені ніхто такого не казав.
Мати. Ну, то хоч раз послухай—не завадить.

(Прикро дивиться на Мавку).

Чого ти все розпатлана така?
Нема, щоб зачесатись чепурненько—
усе як відьма ходить. Нечепурно.
І що се за манаття на тобі?
Воно ж і невигідне при роботі.
Я маю де-що там з дочки-небіжки,
піди вберися—там на жердці висить.
А се, як хоч, у скриню поклади.
Мавка. Та добре, можу й переодягтися.

(Іде в хату. Звідти виходить дядько Лев).

Мати. Хоч-би подякувала!
Лев. Що ти, сестро,
так уїдаєш раз-у-раз на дівку?
Чи то вона тобі чим завинила?

Мати. А ти, братуню, вже б не відзивався,
коли не зачіпають! Ти б іще
зібрав сюди усіх відьом із ліса.
Лев. Якби-ж воно такеє говорило,
що тямить, ну, то й слухав би, а то...
«відьом із ліса!»—де ж є відьма в лісі?
Відьми живуть по селах...
Мати. То вже ти
на тому знаєшся... Та що ж, принаджуй
ту погань лісову, то ще діждешся
колись добра!
Лев. А що ж? таки й діжду.
Що лісове, то не погане, сестро,—
усякі скарби з ліса йдуть...
Мати (глузливо). А як же!
Лев. З таких дівок бувають люди, от що!
Мати. Які з їх люди? Чи ти впився? Га?
Лев. Та що ти знаєш? От небіжчик дід
казали: треба тілько слово знати,
то й в лісовичку може уступити
душа така саміська, як і наша.
Мати. Ну, а куди-ж тоді відьомська пара
подінеться?
Лев. Ти знов таки своєї?..
От ліпше заберуся до роботи,
як маю тут жувати клоччя!
Мати. Йди!
або-ж я бороню?

(Лев іде за хату, сердито струснувши головою. Мавка виходить з хати перебрана: на їй сорочка з десятки, скупо пошита і латана на плечах, вузька спідничина з набиванки і полиняла хвартушина з димки, волосся гладко зачесане у дві коси і заложене навколо голови).

Мавка. Вже й перебралась.
Мати. Отак що иншого.—Ну, я піду
управлюся тим часом з дробиною.
Хотіла я піти до конопель,
так тут іще не скінчена робота,
а ти до неї щось не вельми...

Мавка. Чом-же?
Що тілько вмію, рада помогти.
Мати. Ото-то й ба, що неконечне вмієш:
політниця з тебе аби-яка,
тащити сіна—голова боліла...
Як так і жати маєш...
Мавка (зо страхом). Як то? Жати?
Ви хочете, щоб я сьогодня жала?
Мати. Чому ж би ні? Хіба сьогодня свято?
(Бере за дверима в сінях серпа і подає Мавці).
Ось на́ серпа—попробуй. Як управлюсь,
то перейму тебе.

(Виходить за хату, узявши з сіней підситок із зерном. Незабаром чутно, як вона кличе: «Ціпоньки! ціпоньки! тю-тю-тю! тю-тю-тю! Цірррр...»—Лукаш виходить із сокирою і підступає до молодого грабка, щоб його рубати).

Мавка. Не руш, коханий,
вонс ж сире, ти ж бачиш.
Лукаш. Ай, дай спокій!
Не маю часу. (Мавка смутно дивиться йому в вічі).
Ну, то дай сухого...
Мавка (швиденько виволікає з ліса чималу суху деревину).
Я ще знайду,—тобі багато треба?
Лукаш. А що-ж? оцим одним загороджу?
Мавка. Чогось уже і ти став непривітний.
Лукаш. Та бачиш... мати все гризуть за тебе.
Мавка. Чого їй треба? і яке їй діло?
Лукаш. Та як-же? Я-ж їм син...
Мавка. Ну, син,—то що?
Лукаш. Бач... їм така невістка не до мисли...
Вони не люблять лісового роду...
Тобі недобра з їх свекруха буде.
Мавка. У лісі в нас нема свекрух ніяких.
Навіщо ті свекрухи, невістки—
не розумію!
Лукаш. Їм невістки треба,
бо треба помочі —вони старі.
Чужу все до роботи заставляти

не випадає... Наймички—не дочки...
Та правда, ти сього не зрозумієш...
Щоб наші людські клопоти збагнути,
то треба справді вирости не в лісі.

Мавка (щиро). Ти розкажи мені, я зрозумію,
бо я ж тебе люблю... Я ж поїняла
усі пісні сопілоньки твоєї.

Лукаш. Пісні! То ще наука невелика!

Мавка. Не зневажай душі своєї цвіту,
бо з нього виросло кохання наше!
Той цвіт від папороті чарівніший—
він скарби творить, а не відкриває.
У мене мов зродилось друге серце,
як я його пізнала. В ту хвилину
огнисте диво сталось... (Раптом уриває).
Ти смієшся?

Лукаш. Та справді, якось наче смішно стало...
Убрана по-буденному, а править
таке, немов на свято орацію! (Сміється).

Мавка (шарпає на собі одежу). Спалю се все!

Лукаш. Щоб мати гірше гризли?

Мавка. Та що ж, як я тобі у сій одежі
неначе одмінилась!

Лукаш. Так я й знав!
Тепер уже почнеться дорікання...

Мавка. Ні, любий, я тобі не дорікаю,
а тільки смутно, що не можеш ти
своїм життям до себе дорівнятись.

Лукаш. Я щось не розберу, що ти говориш.

Мавка. Бач, я тебе за те люблю найбільше,
чого ти сам в собі не розумієш,
хоча душа твоя про те співає
виразно-щиро голосом сопілки...

Лукаш. А що ж воно таке?

Мавка. Воно ще краще,
ніж вся твоя хороша, люба врода,
та висловить його і я не можу...

(Смутно-закохано дивиться на нього і мовчить хвилинку).

Заграй мені, коханий, у сопілку,
нехай вона все лихо зачарує.

Лукаш. Ей, не пора мені тепера грати!

Мавка. То пригорни мене, щоб я забула
оцю розмову.

Лукаш (оглядається). Цить! почують мати!
Вони вже й так тебе все називають
накидачем...

Мавка (спалахнула). Так! хто не зріс між вами,
не зрозуміє вас! Ну, що се значить
«накинулась»? Що я тебе кохаю?
Що перша се сказала? Чи ж то ганьба,
що маю серце не скупе, що скарбів
воно своїх не криє, тільки гойно
коханого обдарувало ними,
не дожидаючи вперід застави?

Лукаш. Була надія, що віддячусь потім.

Мавка. І знов чудне, незрозуміле слово—
«віддячуся»... Ти дав мені дари,
які хотів, такі були й мої—
неміряні, нелічені...

Лукаш. То й добре,
коли ніхто не завинив нікому.
Ти се сама сказала—пам'ятай.

Мавка. Чому я маю сеє пам'ятати?

Мати (виходить із-за хати).
Се так ти жнеш? А ти се так городиш?

(Лукаш поспішно поволік дерево за хату).

Коли ти, дівонько, не хочеш жати,
то я ж тебе не силую. Вже якось
сама управлюся, а там на вісень,
дасть біг, знайду собі невістку в поміч.
Там є одна вдовиця—моторненька—
сама припитувалась через люди,
то я казала, що аби Лукаш
був не від того... Ну, давай вже, любко,
мені серпочка—другого ж немає.

Мавка. Я жатиму. Ідіть до конопель.

(Мати йде через галяву до озера і криється за очеретом.— Мавка замахує серпом і нахиляється до жита. З жита раптом виринає Русалка Польова; зелена одіж на їй просвічує де-не-де крізь плащ золотого волосся, що вкриває всю її невеличку постать; на голові синій вінок з волошок, у волоссі заплутались рожеві квітки з куколю, ромен, березка).

Русалка Польова (з благанням кидається до Мавки).
Сестрице, пошануй!
Краси моєї не руйнуй!
Мавка. Я мушу.
Русалка Польова.
Уже ж мене пошарпано,
всі квітоньки загарбано,
всі квітоньки-зірниченьки
геть вирвано з пшениченьки!
Мак мій жаром червонів,
а тепер він почорнів,
наче кріпця пролилася,
в борозенці запеклася...
Мавка. Сестрице, мушу я! Твоя краса
на той рік ще буйніше запишає,
а в мене щастя як тепер зов'яне,
то вже не встане!
Русалка Польова (ламає руки і хитається від горя, як од вітру колос).
Ой горенько! косо моя!
косо моя золотая!
Ой лишенько! красо моя!
красо моя молодая!..
Мавка. Твоїй красі вік довгий не судився,
на те вона зроста, щоб полягати.
Даремне ти благаєш так мене,—
не я, то инший хто її зожне.
Русалка Польова.
Глянь, моя сестро, ще хвиля гуляє
з краю до краю.
Дай нам зажити веселого раю,

поки ще літечко сяє,
поки ще жнтечко не полягло,—
ще ж неминуче до нас не прийшло!
Хвильку! Хвилиночку! Мить одну, рідная!
Потім поникне краса моя бідная,
ляже додолу сама...
Сестро! не будь як зима,
що не вблагати її, не вмолити!

Мавка. Рада б я волю вволити,
тілько ж сама я не маю вже волі.

Русалка Польова (шепче, схилившись Мавці до плеча).
Чи ж не трапляється часом на полі
гострим серпочком поранити руку?
Сестронько! зглянься на муку!
Крапельки крови було б для рятунку доволі —
що ж? Хіба крови не варта краса?

Мавка (черкає себе серпом по руді, кров бризкає на золоті коси Русалки Польової).
Ось тобі, сестро, яса!

(Русалка Польова клониться низько перед Мавкою, дякуючи, і никне в житі.—Від озера наближається мати, а з нею молода, повновида молодиця, в червоній хустці з торочками, в бурячковій спідниці, дрібно та рівно зафалдованій; так само зафалдований і зелений хвартух з напитими на ньому білими, червоними та жовтими стяжками; сорочка густо натикана червоним та синім, намисто дзвонить дукачами на білій, пухкій шиї, міцна крайка тісно перетягає стан і від того кругла, заживна постать здається ще розкішнішою. Молодиця йде замашистою ходою, аж стара ледве поспіває за нею).

Мати (до молодиці люб'язно).
Ходіть, Килинко, осьде край берези
ще свіже зіллячко. Ось деревій,—
ви ж гладишки попарити хотіли?—
він добрий, любонько, до молока.

Килина. Та в мене молока вже нігде й діти!
Коб ярмарок хутчій—куплю начиння.
Корова в мене турського заводу,—
ще мій небіжчик десь придбав,—молошна,
і Господи яка! Оце вже якось
я в полі обробилася, то треба

роботі хатній дати лад. Ой, тітко,
вдовиці хоч надвоє розірвися!..

(Прибіднюється, підобгавши губи).

Мати. Ей, рибонько, то ви вже обробились?
Ну, що то, сказано, як хто робітний
та здужає... А в нас—маленька нивка,
та й то бог спору не дає...

Килина (дивиться на ниву, де стоїть Мавка).
А хто-ж то
женцем у вас?

Мати. Та там одна сирітка...
(Нишком). Таке воно, простибіг, ні до чого...

Килина (надходить з матір'ю до Мавки).
Добридень, дівонько! Чи добре жнеться?

Мати (сплескує руками).
Ой, лишенько! Іще не починала.
Ой, мій упадоньку! Що ж ти робила?
Нездарисько! Нехтолице! Ледащо!

Мавка (глухо). Я руку врізала...

Мати. Було при чому!

Килина. А дай сюди серпа—нехай-но я.

(Мавка ховає серпа за себе і ворожо дивиться на Килину).

Мати. Давай серпа, як кажуть! Таж не твій!

(Вириває серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом).

Мати (втішно). Ото мені робота!

Килина (не одриваючись од роботи). Якби хто
перевесла крутив, то я-б у дух
сю нивку вижала.

Мати (гукає). А йди Лукашу!

Лукаш (виходить. До Килини).
Магай-бі.

Килина (жнучи). Дякувати.

Мати. От, Лукашу,
поможеш тут в'язати молодичці.
Бо та «помішниця» вже скалічіла.

(Лукаш береться в'язати снопи).

Ну, жніте ж, дітоньки, а я піду,
зварю вам киселиці на полудень (Іде в хату).

(Мавка одійшла до берези, прихилилась до неї і крізь довге віття дивиться на женців.—Килина який час так само завзято жне, потім розгинається, випростується, дивиться на похиленого над снопами Лукаша, всміхається, трьома широкими кроками прискакує до нього і падає з виляском долонею по плечах).

Килина. Ну ж, парубче, хутчій! Не лізь, як слимак!
Ото ще верисько! (Залягається сміхом).

Лукаш (і собі випростується). Яка ти бистра!
Ось ліпше не займай, бо поборю!

Килина (кидає серпа, береться в боки).
А ну ж, а ну! Ще хто кого—побачим!

Лукаш кидається до неї, вона переймає його руки, вони «міряють силу», упершись долонями в долоні, який час сила їх стоїть нарівні, потім Килина трохи подалась назад, напружено сміючись і граючи очима; Лукаш, розпалившись, широко розхиляє їй руки і хоче її поцілувати, але в той час, як його уста вже торкаються її уст, вона підбиває його ногою, він падає).

Килина (стоїть над ним, сміючись).
А що? Хто поборов? Не я тебе?

Лукаш (устає, важко дишучи). Підбити—то не мацій!
Килина. Чи ж пак?

(У хаті стукнули двері. Килина знов кинулася жати, а Лукаш в'язати. Хутко загін затемнів стернею і вкрився снопами, кілька горсток жита на розложених перевеслах лежать як подолані і ще непов'язані бранці).

Мати (з сінешного порога).
Ходіте, женчики, вже є полудень.

Килина. Та я свою скінчила, он Лукаш
ніяк не вправиться.

Лукаш. Мені не довго.

Мати. Ну, то кінчай; а ви ходіть, Килинко!

(Килина йде в хату. Двері зачиняються.—Мавка виходить з-під берези).

Лукаш (трохи змішався, побачивши її, але зараз оправився).
Ага, то ти? Ось дов'яжи снопів,
а я піду.

Мавка. В'язати я не можу.
Лукаш. Ну, то чого ж прийшла тут наглядати,
коли не хочеш помогти? (В'яже сам).
Мавка. Лукашу,
нехай ся жінка більше не приходить.
Я не люблю її—вона лукава,
як видра.
Лукаш. Ти її ніяк не знаєш.
Мавка. Ні, знаю! Чула сміх її і голос.
Лукаш. Сього ще мало.
Мавка. Ні, сього доволі.
Ся жінка хижа, наче рись.
Лукаш. Іще що!
Мавка. Нехай вона до нас у ліс не ходить.
Лукаш (випростався).
А ти хіба вже лісова цариця,
що так рядиш, хто має в ліс ходити,
хто ні?
Мавка (сумно з погрозою). У лісі є такі провалля,
заховані під хрустом та галуззям,—
не бачить їх ні звір, ані людина,
аж поки не впаде...
Лукаш. Іще говорить
про хижість, про лукавство,—вже б мовчала!
Я, бачу, ще не знав натури твеї.
Мавка. Я може і сама її не знала...
Лукаш. Так отже слухай: як що я тут маю
тебе питати, хто до мене сміє
ходити, а хто ні, то ліпше сам я
знов з ліса заберуся на село.
Вже якось там не пропаду між людьми.
Бо я не став отут сидіти в тебе,
як лис у пастці.
Мавка. Я пасток на тебе
не наставляла. Ти прийшов по волі.
Лукаш. По волі ж і піду, як тільки схочу,
ніхто нічим мене тут не прив'яже!
Мавка. Чи я ж тебе коли в'язати хтіла?

Лукаш. Ну, то до чого ж ціла ся балачка?

(Дов'язав останнього снопа і, не дивлячись на Мавку, пішов до хати.—Мавка сіла в борозні над стернею і похилилась у смутній задумі).

Дядько Лев (виходить із-за хати).

Чого се ти, небого, зажурилась?

Мавка (тихо, смутно). Минає літо, дядечку...

Лев. Для тебе
воно таки журба. Я міркував би,
що вже б тобі не тра верби на зиму.

Мавка. А де ж я маю бути?

Лев. Як на мене,
то не тісна була б з тобою хата...
Коли ж сестра таку натуру має,
що з нею й не зговориш. Я вже брався
і так і інако... Якби то я
був тут господарем, то й не питався б,
та вже ж я їм віддав сей ґрунт і хату,
то воля не моя. Я сам піду
на зиму до села, до своєї доми...
Якби ти на селі могла сидіти,
то я б тебе прийняв.

Мавка. Ні, я не можу...
Якби могла, пішла б. Ви, дядьку, добрі.

Лев. Хліб добрий, дівонько, а не людина.
Але, що правда, я таки вподобав
породу вашу лісову. Як буду
вмирати, то прийду як звір до ліса,—
отут під дубом хай і поховають...
Гей, дубоньку, чи будеш ти стояти,
як сива голова моя схитнеться?..
Де-де! ще й не такі були дуби,
та й тії постинали... Зеленій-же
хоч до морозу, кучерявий друже,
а там... чи дасть біг ще весни діждати?..

(Стоїть, смутно похилившись на ціпок, Мавка поволі вибирає напівзов'ялі квітки з пожатого жита і складає їх у пучечок.—З хати виходять Мати, Килина і Лукаш).

Мати (до Килини).
Чого ви спішитесь? Та ще посидьте!
Килина. Ей ні вже, дядину́сю, я піду.
Дивіть, уже нерано,—я боюся.
Мати. Лукашу, ти провів би.
Лукаш. Чом же, можу.
Килина (поглядає на нього). Та, май, робота є...
Мати. Яка робота
увечері? Іди, синашу, йди
та надведи Килинку до дороги.
Самій увечері в сій пущі сумно.
Та ще така хороша молодичка,
коли б хто не напав.
Килина. Ой, дядинусю,
се ж ви мене тепер зовсім злякали!
Лукашу, йдім, поки не звечоріло,
а то й удвох боятимемось.
Лукаш. Я б то?
боявся в лісі? Ого-го! помалу!
Мати. Та він у мене хлопець молодець,
ви вже, Килинко, чести не уймайте!
Килина. Ні, то я жартомà... (Завважає Лева).
Ов, дядьку Леве!
то ви-те вдома?
Лев (удає, мов не дочув). Га? Ідіть здорові!

(Йде собі в ліс).

Килина. Ну, будьте вже здоровенькі, тітусю!

(Хоче поцілувати стару в руку, тая не дає, обтирає собі рота хвартухом і тричі «з церемонією» цілується з Килиною).

Килина (вже на ході).
Живі бувайте, нас не забувайте!
Мати. Весели будьте, та до нас прибудьте!

(Йде в хату і засовує двері за собою. — Мавка підводиться і тихою, наче втомленою походою іде до озера, сідає на похилену вербу, склоняє голову на руки і тихо плаче. Починає накрапати дрібний дощик, густою сіткою заволікає галяву, хату і гай).

Русалка (підпливає до берега і заглядає до Мавки здивована і цікава).
Ти плачеш, Мавко?
Мавка. Ти хіба ніколи
не плакала, Русалонько?
Русалка. О, я!
як я заплачу на малу хвилинку,
то мусить хтось сміятися до смерти!
Мавка. Русалко! ти ніколи не кохала...
Русалка. Я не кохала? Ні, то ти забула,
яке повинно буть кохання справжнє!
Кохання—як вода,—плавке та бистре,
рве, грає, пестить, затягає й топить.
Де пал—воно кипить, а стріне холод—
стає мов камінь. От моє кохання!
А те твоє—солом'яного духу
дитина квола. Хилиться од вітру,
під ноги стелеться. Зостріне іскру—
згорить, не борячись, а потім з нього
лишиться чорний згар та сивий попіл.
Коли ж його зневажать, як покидьку,
воно лежить і кисне, як солома,
в воді холодній марної досади,
під пізніми дощами каяття.
Мавка (підводить голову).
Ти кажеш—каяття? Спитай березу,
чи кається вона за тії ночі,
коли весняний вітер розплітав
їй довгу косу?
Русалка. А чого ж сумує?
Мавка. Що милого не може обійняти,
навіки пригорнути довгим віттям.
Русалка. Чому?
Мавка. Бо милий той—весняний вітер.
Русалка. Нащо ж було кохати їй такого?
Мавка. Бо він був ніжний, той весняний легіт,
співаючи, їй розвивав листочки,
милуючи, розмаяв їй віночка,

і пестячи, кропив росою косу...
Так, так... він справжній був весняний вітер,
та иншого вона б не покохала.

Русалка. Ну, то нехай тепер жалобу спустить
аж до землі, бо вітра обійняти
повік не зможе — він уже пролинув.

(Тихо, без плеску, відпливає від берега і зникає в озері. Мавка знов похилилась, довгі чорні коси упали до землі. — Починається вітер: жене сиві хмари, а вкупі з ними чорні ключі пташині, що відлітають у вирій. Потім від сильнішого пориву вітру хмари дощові розходяться і видко ліс—уже в яскравому осінньому уборі на тлі густосинього передзахіднього неба).

Мавка (тихо, з глибокою журбою).
Так... він уже пролинув...

(Лісовик виходить з гущавини. Він у довгій киреї барви старого золота з темно-червоною габою внизу, навколо шапки обвита гілка достиглого хмелю).

Лісовик. Доню, доню,
як тяжко ти караєшся за зраду!..

Мавка (підводить голову).
Кого я зрадила?

Лісовик. Саму себе.
Покинула високе верховіття
і низько на дрібні стежки спустилась.
До кого ти подібна? До служебки,
зарібниці, що працею гіркою
окрайчик щастя хтіла заробити
і не змогла, та ще останній сором
їй не дає жебрачкою зробитись.
Згадай, якою ти була в ту ніч,
коли твоє кохання розцвілося:
була ти наче лісова царівна
у зорянім вінку на темних косах,—
тоді жадібно руки простягало
до тебе щастя і несло дари!

Мавка. Так що ж мені робить, коли всі зорі
погасли і в вінку і в серці в мене?

Лісовик. Не всі вінки погинули для тебе.
Оглянься, подивись, яке тут свято!

Вдяг ясень-князь кирею золоту,
а дика рожа буйної коралі.
Невинна біль змінилась в гордий пурпур
на тій калині, що тебе квітчала,
де соловей співав пісні весільні.
Стара верба, смутна береза навіть
у златоглави й кармазини вбрались
на свято осени. А тільки ти
жебрацькі шмати скинути не хочеш,
бо ти забула, що ніяка туга
краси перемагати не повинна.

Мавка (порівчасто встає).
То дай мені святкові шати, діду!
Я буду знов, як лісова царівна,
і щастя упаде мені до ніг,
благаючи моєї ласки!

Лісовик. Доню,
давно готові шати для царівни,
але вона десь бавилась химерна,
убравшися для жарту за жебрачку.

(Розкриває свою кирею і дістає досі заховану під нею пишну злотом гаптовану багряницю і срібний серпанок, надіває багряницю поверх убрання на Мавку; Мавка йде до калини, швидко ламає на їй червоні китиці ягід, звиває собі віночок, розпускає собі коси, квітчається вінком і схиляється перед Лісовиком,—він накидає їй срібний серпанок на голову).

Лісовик. Тепер я вже за тебе не боюся.

(Поважно кивнувши їй головою, меткою походою йде в гущавину і зникає.—З ліса вибігає Перелесник).

Мавка. Знов ти? (Намірається втікати).

Перелесник (зневажливо).
Не бійся, не до тебе. Хтів я
одвідати Русалоньку, що в житі,
та бачу, вже вона заснула. Шкода...
А ти змарніла щось.

Мавка (гордо). Тобі здається!

Перелесник. Здається, кажеш? Дай я придивлюся

(Підходить до неї, Мавка відступає).

Та ти чого жахаєшся? Я знаю,
що ти заручена,—не зачеплю.

Мавка. Геть! не глузуй!

Перелесник. Та ти не сердься,—що ж,
коли я помилився... Слухай, Мавко,
давай лиш, побратаємось.

Мавка. З тобою?

Перелесник. А чом же ні? Тепер ми восени,
тепер, бач, навіть сонце прохололо,
і в нас простигла кров. Таж ми з тобою
колись були товариші, а потім
чи грались, чи кохались—трудно зважить,—
тепер настав братерства час. Дай руку.

(Мавка трохи нерішучо подає йому руку).

Дозволь покласти братній поцілунок
на личенько твоє бліде.

(Мавка одхидається, він все таки її цілує).

О, квіти
на личеньку одразу зацвіли!—
цнотливії, незапашні, осінні...

(Не випускаючи її руки, оглядається по галяві).

Поглянь, як там літає павутиння,
кружляє і вирує у повітрі...
Отак і ми... (Раптом порива її в танець).
Так от і ми
кинемось, ринемось
в коло сами!
Зорі пречисті,
искри злотисті,
ясні та красні вогні променисті,
все, що блискуче—
все те летюче,
все безупинного руху жагуче!
Так от і я...
так от і я...
Будь же мов іскра, кохана моя!

(Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника).

Мавка. Годі!.. ой, годі!..

Перелесник. В щирій загоді
не зупиняйся, кохана, й на мить.
Щастя—то зрада,
будь тому рада,—
тим воно й гарне, що вічно летить!

(Танець робиться шаленим).

Звиймося!
Злиймося!
Вихрем завиймося!
Жиймо!
зажиймо
вогнистого раю!

Мавка. Годі!.. пусти мене... Млію... вмираю.

(Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу.—Раптом з-під землі з'являється темне, широке, страшне Марище).

Марище. Віддай мені моє. Пусти її.

Перелесник (спиняється і випускає Мавку з рук, вона безвладно спускається на траву).
Хто ти такий?

Марище. Чи ти мене не знаєш?
«Той, що в скалі сидить».

(Перелесник здрігнувся, прудким рухом кинувся геть і зник у лісі.—Мавка очутилась, звелася трохи, широко розкрила очі і з жахом дивиться на Мару, що простягає руки взяти її).

Мавка. Ні, я не хочу!
Не хочу я до тебе! Я жива!
«Той, що в скалі сидить».
Я поведу тебе в далекий край,
незнаний край, де тихі, темні води
спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі,
мовчазні скелі там стоять над ними
німими свідками подій, що вмерли.
Спокійно там: ні дерево, ні зілля
не шелестить, не навіває мрій,
зрадливих мрій, що не дають заснути,
і не заносить вітер жадних співів

про недосяжну волю; не горить
вогонь жерущий; гострі блискавиці
ламаються об скелі і не можуть
пробитися в твердиню тьми й спокою.
Тебе візьму я. Ти туди належиш:
ти бліднеш від огню, від руху мліеш,
для тебе щастя—тінь, ти не жива.

Мавка (встає). Ні! я жива! Я буду вічно жити!
я в серці маю те, що не вмирає.

Марище. По чім ти знаєш те?

Мавка. По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою,
але ніяка сила в цілім світі
не дасть мені бажання забуття.

(В лісі чується шелест людської ходи).

Ось той іде, що дав мені ту муку!
Зникай, Маро! іде моя надія!

(«Той, що в скалі сидить» відступається в темні хащі і там причаюється. З ліса виходить Лукаш.—Мавка йде назустріч Лукашеві. Обличчя її відбиває смертельною блідістю проти яскравої одежі, конаюча надія розширила її великі темні очі, рухи в неї поривчасті й заникаючі, наче щось у ній обривається).

Лукаш (побачивши її).
Яка страшна! Чого ти з мене хочеш?

(Поспішає до хати, стукає в двері, мати відчиняє, не виходячи. Лукаш до матері на порозі).

Готуйте, мамо, хліб для старостів,—
я завтра засилаюсь до Килини!

(Іде в хату, двері зачиняються.—«Той, що в скалі сидить» виходить і подається до Мавки).

Мавка (зриває з себе багряницю).
Бери мене! Я хочу забуття!

(«Той, що в скалі сидить» торкається до Мавки, вона, крикнувши, падає йому на руки, він закидає на неї свою чорну кирею. Обоє западаються в землю).

ДІЯ III.

Хмарна, вітряна осіння ніч. Останній жовтий відблиск місяця гасне в хаосі голого верховіття. Стогнуть пугачі, регочуть сови, уїдливо хававкають пущики. Раптом все покривається протяглим сумним вовчим виттям, що розлягається все дужче, дужче і враз обривається. Настає тиша.—Починається хворе світання пізньої осени. Безлистий ліс ледве мріє проти попелястого неба чорною щетиною, а долі по узліссі снується розтріпаний мо́рок. Лукашева хата починає біліти стінами, при одній стіні чорніє якась постать, що знеможена прихилилась до одвірка, в ній ледве можна пізнати Мавку;—вона в чорній одежі, в сивому непрозорому серпанку, тільки на грудях красіє маленький калиновий пучечок.—Коли розвидняється, на галяві стає видко великий пеньок, там, де стояв колись столітній дуб, а недалечко від нього недавно насипану, ще не поросту моріжком могилу.—З ліса виходить Лісовик у сірій свиті і в шапці з вовчого хутра.

Лісовик (придивляючись до постаті під хатою).
Ти, донечко?

Мавка (трохи поступає до нього). Се я.

Лісовик. Невже пустив
тебе назад «Той, що в скалі сидить»?

Мавка. Ти визволив мене своїм злочином.

Лісовик. Ту помсту ти злочином називаєш,
ту справедливу помсту, що завдав я
зрадливому коханцеві твоєму?
Хіба ж то не поправді, що дізнав він
самотного несвітського одчаю,
блукаючи в подобі вовчій лісом?
Авже ж! Тепер він вовкулака дикий!
Хай скавучить, нехай голосить, виє,
хай прагне крови людської—не вгасить
своєї муки злої!

Мавка. Не радій,
бо я його порятувала. В серці
знайшла я тее слово чарівне,
що й озвірілих в люди повертає.
Лісовик (тупає зо злости ногою і ламає з тріском свого ціпка). Не гідна ти дочкою ліса зватись,
бо в тебе дух не вільний лісовий,
а хатній рабський!
Мавка. О, коли б ти знав,
коли б ти знав, як страшно то було...
Я спала сном камінним у печері
глибокій, чорній, вохкій та холодній,
коли спотворений пробився голос
крізь неприступні скелі, і життя
протягле, дике сумно розіслалось
по темних мертвих водах і збудило
між скелями луну давно померлу...
І я прокинулась. Вогнем підземним
мій жаль палкий зірвав печерний склеп,
і вирвалась я знов на світ. І слово
уста мої німії оживило,
і я вчинила диво... Я збагнула,
що забуття не суджено мені.
Лісовик. Де ж він тепер? Чому він не з тобою?
Чи то й його невдячність невмируща
так, як твоє кохання?
Мавка. Ох, дідусю!
якби ти бачив!.. Він в подобі людській
упав мені до ніг, мов ясень втятий...
і з долу вгору він до мене звів
такий болючий погляд, повний туги
і каяття палкого, без надії...
Людина тільки може так дивитись!..
Я ще до мови не прийшла, як він
схопився на рівні ноги, і від мене
тремтячими руками заслонився,
і кинувся, не мовлячи ні слова,
в байрак терновий, там і зник з очей.

Лісовик. І що ж тепер ти думаєш робити?
Мавка. Не знаю... Я тепер як тінь блукаю
край сеї хати, я не маю сили
покинути її... Я серцем чую—
він вернеться сюди...

(Лісовик мовчки журливо хитає головою. Мавка знов прихиляється до стіни).

Лісовик. Дитино бідна,
чого ти йшла від нас у край понурий?
Невже нема спочивку в рідним гаю?
Дивись, он жде тебе твоя верба,
вона давно вже ложе постелила
і журиться, що ти десь забарилась.
Іди, спочинь.
Мавка (тихо). Не можу я, дідусю.

(Лісовик, шумно зітхнувши, помалу подався в ліс. З ліса чується навісний тупот, наче хтось без ваги женеться конем, потім спиняється).

Куць (вискакує з-за хати, потираючи руки, і спиняється, побачивши Мавку). Ти, Мавко, тут?
Мавка. А ти чого никаєш?
Куць. Я їм коня притяг за гичку в стайню.
Гаразд мене поповозив в-останнє,
вже не возитиме нікого більше!
Мавка. Ненависний! Ти оганьбив наш ліс!
Се так держиш умову з дядьком Левом?
Куць. Умова наша вмерла вкупі з ним.
Мавка. Як? Дядько Лев умер?
Куць. Он і могила.
Під дубом поховали, а прийшлося
коло пенька старому спочивати.
Мавка. Обоє полягли... Він пречував,
що вже йому сей рік не зимувати...

(Надходить до могили).

Ой, як же плаче серце по тобі,
єдиний друже мій! Якби я мала
живущі сльози, я б зросила землю,
барвінок би зростила невмирущий

на сій могилі. А тепер я вбога,
мій жаль спадає, наче мертвий лист...

Куць. Жаль не пристав мені, а все ж я мушу
признатися—таки старого шкода,
бо він умів тримати з нами згоду.
Було і цапа чорного держить
при конях, щоб я мав на чому їздить.
Я блискавкою мчу було на цапі,
а коники стоять собі спокійно.
От сі баби, зовсім не вміють жити
як слід із нами—цапа продали,
зрубали дуба. Зрушили умозу.
Ну, й я ж віддячив їм! Найкращі коні
на смерть заїздив; куплять—знов заїжджу.
Ще й відьму, що в чортиці бабувала,
гарненько попросив, щоб їм корови
геть чисто попсувала. Хай же знають!
Ще ж Водяник стіжка їм підмочив,
а Потерчата збіжжя погноїли,
Пропасниця їх досі б'є за те,
що озеро коноплями згидили.
Не буде їм добра тепер у лісі!
Вже тут навколо хати й злидні ходять.

Злидні (малі, заморені істоти, в лахмітті, з вічним, грізьким голодом на обличчі, з'являються з-за кутка хатнього).
Ми тут! А хто нас кличе?

Мавка (кидається їм навперейми до дверей).
Геть! Щезайте!
Ніхто не кликав вас!

Один Злидень. Злетіло слово,—
назад не вернеться.

Злидні (обсідають поріг). Коли б там швидче
нам двері відчинили—ми голодні.

Мавка. Я не пущу туди!

Злидні. То дай нам їсти!

Мавка (з жахом).
Нічого я не маю.

Злидні. Дай калину
оту, що носиш коло серця! Дай!
Мавка. Се кров моя!
Злидні. Дарма! Ми любим кров.

(Один Злидень кидається їй на груди і смокче калину, инші сіпають його, щоб і собі покуштувати, вризуться межи собою і гарчать, як собаки).

Куць. Ей, Злидні, залишіть—то не людина!

(Злидні спиняються, цокотять зубами і свищуть від голоду).

Злидні (до Куця).
Так дай нам їсти, бо й тебе зїмо!

(Кидаються до Куця, той відскакує).

Куць. Ну-ну, помалу!
Злидні. Їсти! Ми голодні!
Куць. Стривайте, зараз я збужу бабів,
вам буде їжа, а мені забава.

(Бере грудку землі, кидає в вікно і розбиває шибку).

Голос матери Лукашевої (в хаті).
Ой! Що таке? Вже знов нечиста сила!
Куць (до Злиднів пошепки).
А бачите—прокинулась. Ось хутко
покличе вас. Тепер посидьте тихо,
а то ще заклене стара вас так,
що й в землю ввійдете,—вона се вміє.

(Злидні скулюються під порогом темною купою.—З хати чутно крізь розбиту шибку рухи вставання матери, потім її голос, а згодом Килинин).

Голос материн.
О, вже й розвиднилось, а та все спить.
Килино! Гей, Килино! Ну, та й спить же,
бодай навік заснула... Встань! А встань,
бодай ти вже не встала!
Голос Килини (заспано). Та чого там?
Мати (уїдливо). Пора ж тобі коровицю здоїти,
оту молошну, турського заводу,
що ти ще за небіжчика придбала.
Килина (вже прочумавшись).
Я тії подою, що тут застала,

та націджу три краплі молока—
хунт масла буде.

Мати. Отже й не змовчить!
Хто ж винен, що набілу в нас не стало?
З такою господинею... ой, горе!
Ну, вже й невісточка! І де взялася
на нашу голову?

Килина. А хто ж велів
до мене засилатися. Таж мали
отут якусь задрипанку, було вам
прийняти та прибрати хорошенько,
от і була б невісточка до мисли.

Мати. А що-ж—гадаєш, ні? Таки й була б!
Дурний Лукаш, що проміняв на тебе,
бо то було таке покірне, добре,
хоч прикладай до рани... Узиваєш
її задрипанкою, а сама
її зелену сукню перешила
та й досі совається—немає встиду!

Килина. Та вже ж, у вас находишся в новому!..
Он чоловіка десь повітря носить,
а ти бідуй з свекрушиськом проклятим,—
ні жінка, ні вдова—якась покидька!

Мати. Який би чоловік з тобою всидів?
Бідо напрасна! Що було—то ззіла
з дітиськами своїми,—он, сидять!—
бодай так вас самих посіли злидні!

Килина. Нехай того посядуть, хто їх кличе!

(На сих словах одчиняє двері з хати. Куць утікає в болото. Злидні схоплюються і забігають у сіни.—Килина з відром у руках шпарко пробігає до лісового потока, з гуркотом набирає відром воду і вертається назад уже трохи тихшою ходою. Завважає близько дверей Мавку, що стоїть при стіні знесилена, спустивши сивий серпанок на обличчя).

Килина (спиняється і становить відро долі).
А се ж яка?... Гей, слухай, чи ти п'яна,
чи може змерзла?

(Термосить Мавку за плече).

Мавка (насилу, мов борячися з тяжкою зморою).
Сон мене змагає...
Зимовий сон...
Килина (відслоняє їй обличчя і пізнає).
Чого сюди прийшла?
Тобі не заплатили за роботу?
Мавка (як і перше).
Мені ніхто не може заплатити.
Килина. До кого ти прийшла? Його нема.
Я знаю, ти до нього! Признавайся—
він твій коханок?
Мавка (так само). Колись був ранок
ясний, веселий, не той, що тепер...
він уже вмер...
Килина. Ти божевільна!
Мавка (так само).
Вільна я, вільна...
Сунеться хмарка по небу повільна,
йде безпричальна, сумна, безпривітна...
Де ж блискавиця блакитна?
Килина (сіпає її за руку).
Геть! не мороч мене! Чого стоїш?
Мавка (притомніше, відступаючи од дверей).
Стою та дивлюсь, які ви щасливі.
Килина. А щоб ти стояла у чуді та в диві!!

(Мавка зміняється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям).

Килина (оговтавшись від здуміння, ворожо).
Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!..
Хлопчик (вибігає з хати. До Килини).
Ой, мамо, де ви-те? Ми їсти хочем,
а баба не дають!
Килина. Ей, одчепися!

(Нишком, нахилившись до нього).

Я там під печею пиріг сховала,—
як баба вийде до комори—ззіжте.

Хлопчик. Ви-те суху вербу встромили туда?
Та й нащо то?
Килина. Тобі до всього діло?
Хлопчик. Я з неї вріжу дудочку.
Килина. Про мене!

(Хлопчик вирізує гілку з верби і вертається в хату.—З ліса виходить Лукаш, худий, з довгим волоссям, без свити, без шапки).

Килина (скрикує радісно, вгледівши його, але зараз же досада тамує їй радість).
Таки явився! Де тебе носило
так довго?
Лукаш. Не питай...
Килина. Ще й не питай!
Тягався, волочився, лихо знає
де, по яких світах, та й «не питай»!
Ой, любчику, не тра мені й питати...
Вже десь ота коршма стоїть на світі,
що в їй балює досі свита й шапка.
Лукаш. Не був я в коршмі...
Килина. Хто, дурний, повірить!

(Заводить).

Втопила ж я головоньку навіки
за сим п'яницею!
Лукаш. Мовчи! Не скигли!!

(Килина спиняється, глянувши на нього з острахом).

Ось я тебе тепера попитаю!
Де дядьків дуб, що он пеньок стремить?
Килина (спочатку збилась, але хутко стямилась).
А що ж ми мали тута—голод їсти?
Прийшли купці, купили, та й уже.
Велике щастя—дуб!
Лукаш. Таж дядько Лев
заклявся не рубати.
Килина. Дядька Лева
нема на світі, що з його закляття?
Хіба ж то ти заклявся, або я?
Та я б і цілий ліс продати рада,

або протеребити—був би ґрунт
як у людей, не ся чортівська пуща.
Таж тут як вечор—виткнутися страшно.
І що нам з того ліса за добро?
Стикаємось по нім як вовкулаки,
ще й справді вовкулаками завиєм.

Лукаш. Цить! цить! не говори! Мовчи!

(В голосі його чутно божевільний жах).

Ти кажеш
продати ліс... зрубати... а тоді вже
не буде так... як ти казала?

Килина. Як?
Що вовк...

Лукаш (затуляє їй рота). Ні, не кажи!

Килина (визволившись від нього). Та бійся бога!
Ти впився, чи вдурів, чи хто наврочив?
Ходи до хати.

Лукаш. Зараз... я піду...
от тільки... тільки ще води нап'юся.

(Стає навколішки і п'є з відра. Потім устає і дивиться задумливо поперед себе, не рушаючи з місця).

Килина. Ну? Що ж ти думаєш?

Лукаш. Я? Так... не знаю...

(Вагаючись).

Чи тут ніхто не був без мене?

Килина (шорстко). Хто ж би
тут бути мав?

Лукаш (спустивши очі). Не знаю...

Килина (злісно посміхнувшись). Ти не знаєш,
то може я що знаю.

Лукаш (тривожно). Ти?

Килина. А що ж!
Я відаю, кого ти дожидаєш,
та тільки, ба!—шкода твого ждання!
Як що й було, то вже в стовпець пішло...

Лукаш. Що ти говориш?

Килина. Те, що чуєш.

Мати (вибігає з хати і кидається з обіймами до Лукаша. Він холодно приймає те вітання). Сину!..
Ой синоньку! Ой що ж я набідилась
з отею відьмою!

Лукаш (здрігнувшись). З якою?

Мати (показує на Килину). З тею ж!

Лукаш (зневажливо всміхаючись).
І та вже відьма? — Ба, то вже судилось
відьомською свекрухою вам бути.
Та хто ж вам винен? Ви ж її хотіли.

Мати. Якби ж я знала, що вона така
нехлюя, некукібниця...

Килина (впадає в річ). Ой горе!
Хто б говорив! Уже таких відьом,
таких нехлюй, як ти, світ не видав!
Ну, вже ж і матінка, Лукашу, в тебе! —
залізо — й те перегризе.

Лукаш. А ти,
я бачу, десь міцніша від заліза.

Килина. Від тебе дочекаюсь оборони!
Такої матери такий і син!
Якого ж лиха брав мене? Щоб тута
помітувано мною?

Мати (до Лукаша). Та невже ж ти
не скажеш їй стулити губу? Що-ж то,
чи я їй поштурховисько якесь?

Лукаш. Та дайте ви мені годину чисту!
Ви хочете, щоб я не тілько з хати,
а з світа геть зійшов? Біг-ме, зійду!

Килина (до матери). А що? діждалась?

Мати. Щоб ти так діждала
від свого сина!

(Розлючена йде до хати, на порозі стрічається з Килининим сином, що вибігає з сопілкою в руках).
Оступися, злидню!

(Штурхає хлопця і заходить в хату, тряснувши дверима).

Хлопчик. Ви-те прийшли вже, тату?

Лукаш. Вже, мій сину.

(На слові «сину» кладе іронічний притиск).

Килина (вражена).
Ну, то скажи йому, як має звати —
уже ж не дядьком?

Лукаш (трохи присоромлений). Та хіба ж я що?
Ходи, ходи сюди, малий, не бійся.

(Гладить хлопця по білій головці).

Чи то ти сам зробив сопілку?

Хлопчик. Сам.
Та я не вмію грати. Коб ви-те!

(Простягає Лукашеві сопілку).

Лукаш. Ей, хлопче, вже моє грання минулось!

(Смутно задумується).

Хлопчик (пхикаючи).
І! то ви-те не хочете! Ну, мамо,
чом тато не хотять мені заграти?

Килина. Іще чого? Потрібне те грання!

Лукаш. А дай сюди сопілочку. (Бере сопілку).
Хороша.
З верби зробив?

Хлопчик. А що ж, он з тої-о.

(Показує на вербу, що сталася з Мавки).

Лукаш. Щось наче я її не бачив тута.
(До Килини). Ти посадила?

Килина. Хто б її садив?
Стирчав кілок вербовий та й розрісся.
Тут як з води росте — таже дощі!

Хлопчик (вередливо). Чому ви-те не граєте?

Лукаш (задумливо). Заграти?..

(Починає грати спершу тихенько, далі голосніше, зводить згодом на ту веснянку, що колись грав Мавці. Голос сопілки починає промовляти словами).

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає»...

Лукаш (випускає з рук сопілку).

Ой! Що се за сопілка? Чари! Чари!

(Хлопчик, злякавшись крику, втік до хати).

Кажи, чаклунко, що то за верба?

(Хапає Килину за плече).

Килина. Та відчепися, відки маю знати?
Я з кодлом лісовим не накладаю
так, як твій рід! Зрубай її, як хочеш,
хіба я бороню? Ось на й сокиру.

(Витягає йому з сіней сокиру).

Лукаш (узявши сокиру, підійшов до верби, ударив раз по стовбуру, вона стинулась і зашелестіла сухим листом. Він замахнувся удруге, і спустив руки).

Ні, руки не здіймаються, не можу...
чогось за серце стисло...

Килина. Дай-но — я!

(Вихоплює від Лукаша сокиру і широко замахується на вербу. В сю мить з неба вогненним змієм-метеором злітає Перелесник і обіймає вербу).

Перелесник. Я визволю тебе, моя кохана!

(Верба раптом спалахує вогнем. Досягнувши верховіття, вогонь перекидається на хату, солом'яна стріха займається, пожежа швидко поймає хату. Мати Лукашева і Килинині діти вибігають з хати з криком: «Горить! Горить! Рятуйте! Ой, пожежа!» Мати з Килиною метушаться, вихоплюючи з вогню, що тільки можна вихопити, і на клунках та мішках виносять скулених злиднів, що потім ховаються у ті мішки. Діти бігають з коновками до води, заливають вогонь, але він іще дужче разгорається).

Мати (до Лукаша). Чого стоїш? Рятуй своє добро!

Лукаш (втупивши очі в крокву, що вкрита кучерявим вогнем, як цвітом).

Добро? А може там згорить і лихо?..

(Кроква з тріскотом рушиться, іскри стовпом прискають геть угору, стеля провалюється і вся хата обертається в кострище. Надходить важка біла хмара і починає йти сніг. Хутко крізь білий заслін сніговий не стає нікого видко, тільки багряна мінлива пляма показує, де пожежа. Згодом багряна пляма гасне і, коли сніг рідшає, то видко чорну пожарину, що димує і сичить од вохкости. Матері Лукашевої і дітей

Килинних та клунків з добром уже не видко. Крізь сніг мріє недопалений оборіг, віз та де-що з хліборобського начиння).

Килина (з останнім клунком у руках, сіпає Лукаша за рукав). Лукашу!.. Ані руш! Чи остовпів?
Хоч би поміг мені носити клунки!

Лукаш. Та вже ж ви повиносили всі злидні.

Килина. Бийся по губі! Що се ти говориш?

Лукаш (сміється тихим, дивним сміхом).
Я, жінко, бачу те, що ти не бачиш...
Тепер я мудрий став.

Килина (злякана). О, чоловіче,
щось ти таке говориш... я боюся!

Лукаш. Чого боїшся? Дурня не боялась,
а мудрого боїшся?

Килина. Лукашуню,
ходімо на село!

Лукаш. Я не піду.
Я з ліса не піду. Я в лісі буду.

Килина. Та що ж ти тут робитимеш?

Лукаш. А треба
все щось робити?

Килина. Як же маєм жити?

Лукаш. А треба жити?

Килина. Пробі, чоловіче,
чи ти вже в голову зайшов, чи що?
То так тобі з переляку зробилось.
Ходімо на село, закличу бабу,
тра вилляти переполох!
(Тягне його за руку).

Лукаш (дивиться на неї з легковажною усмішкою).
А хто ж тут
недогарків отих глядіти буде?
(Показує на віз і начиння).

Килина (господарно).
Ой правда, правда, ще поростягають!
Аби довідалися, що горіло,
то й набіжать з села людиська тії!
То вже хіба постій тут, Лукашуню.

Я побіжу, десь коней попрошу, —
бо наші ж геть у стайні попеклися! —
то зберемо на віз та й завеземо
десь до родини твеї, може пустять...
Ой горе! Якось треба рятуватись...

(Останні слова промовляє, вже біжучи до ліса. Лукаш провожає її тихим сміхом. Незабаром її не стає видко. Від ліса наближається якась висока жіноча постать у білій довгій сорочці і в білій, зав'язаній по старосвітському намітці. Вона йде, хитаючись, наче од вітру валиться, часом спиняється і низько нахиляється, немов шукаючи чогось. Коли надходить ближче і спиняється біля ожинових кущів, що ростуть недалеко від пожарища, то випростується і тоді видно її змарніле обличчя, подібне до Лукашевого).

Лукаш. Хто ти? Що ти тут робиш?
Постать. Я—загублена Доля.
Завела мене в дебри
нерозумна сваволя.
А тепер я блукаю
наче морок по гаю,
низько припадаю, стежечки шукаю
до минулого раю.
Ой уже ж тая стежка
білим снігом припала...
Ой уже ж я в сих дебрах
десь навіки пропала!..
Лукаш. Уломи ж, моя Доле,
хоч отую ожину,
щоб собі промести, по снігу провести
хоч маленьку стежину!
Доля. Ой колись я на весні
тут по гаю ходила,
по стежках на признаку
диводвіти садила.
Ти стоптав диводвіти
без ваги по-під ноги...
Скрізь терни-байраки, та й нема признаки,
де шукати дороги.
Лукаш. Прогорни, моя Доле,

хоч руками долинку,
чи не знайдеш під снігом
з диводвіту стеблинку.

Доля. Похололи вже руки,
що й пучками не рушу...
Ой тепер я плачу, бо вже чую й бачу,
що загинути мушу.
(Застогнавши рушає).

Лукаш (простягаючи руки до неї).
Ой скажи, дай пораду,
як прожити без долі!

Доля (показує на землю в нього під ногами).
Як одрізана гілка,
що валяється долі!

(Іде, хиляючись, і зникає в снігах. Лукаш нахиляється до того місця, що показала Доля, знаходить вербову сопілку, що був кинув, бере її до рук і йде по білій галяві до берези. Сідає під посивілим від снігу довгим віттям і крутить в руках сопілочку, часом усміхаючись, як дитина. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем).

Постать Мавки.
Заграй, заграй, дай голос мому серцю!
воно ж одно лишилося від мене.

Лукаш. Се ти?.. Ти упирицею прийшла,
щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!
(Розкриває груди).
Живи моєю крів'ю! Так і треба,
бо я тебе занапастив...

Мавка. Ні, милий,
ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос.

Лукаш. Я душу дав тобі? А тіло збавив!
Бо що ж тепера з тебе? Тінь! Мара!
(З невимовною тугою дивиться на неї).

Мавка. О, не журися за тіло!
Ясним вогнем засвітилось воно,
чистим, палючим, як добре вино,
вільними искрами вгору злетіло.

Легкий, пухкий попілець
ляже, вернувшися, в рідну землицю,
вкупі з водою там зростить вербицю, –
стане початком тоді мій кінець.
Будуть приходити люди,
вбогі й багаті, веселі й сумні,
радощі й тугу нестимуть мені,
їм промовляти душа моя буде.
Я обізвуся до їх
шелестом тихим вербової гілки,
голосом ніжним тонкої сопілки,
смутними росами з вітів моїх.
Я їм тоді проспіваю
все, що колись ти для мене співав,
ще як на провесні тут вигравав,
мрії збираючи в гаю...
Грай же, коханий, благаю!

(Лукаш починає грати. Спочатку гра його сумна, як зимовий вітер, як жаль про щось загублене і незабутнє, але хутко переможний спів кохання покриває тугу. Як міниться музика, так міниться зима навколо: береза шелестить кучерявим листом, весняні гуки озиваються в заквітлім гаю, тьмяний зимовий день змінюється в ясну, місячну весняну ніч. Мавка спалахує раптом давньою красою у зоряним вінці. Лукаш кидається до неї з покликом щастя. Вітер збиває білий цвіт з дерев. Цвіт лине, лине і закриває закохану пару, далі переходить у густу сніговицю. Коли вона трохи ущухла, видко знов зимовий краєвид, з вижким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запорошив усю постать і падає, падає без кінця...)

ПРИМІТКИ

I.

НА ПОЛІ КРОВИ.

Драматична поема.

Поему писано 1909 року, на Кавказі, в Телаві, в першу половину року. Перша редакція має авторову дату 2 лютого 1909 року; після того було ґрунтовно перероблено цю драму та остаточно закінчено 3 червня того ж року. Друковано «На полі крови» вперше в «Літературно-Науковому Віснику», 1909, ч. XII. Серед архіву Лесі Українки маємо такого змісту листок із зауваженнями до редакції «Л.-Н. В.»:

«Зміни, що прошу поробити в драматичній поемі моїй «На полі крови».

Весь кінцевий діалог Юди з трьома жінками має бути відкинений (через зміну моєї основної концепції сеї поеми), в наслідок того поема кінчитись має на ремарці, що йде після скінчення діалогу Юди з прочанином, а саме на словах: «не розгинаючись, не втираючи поту, працює до нестями». (Підпис мій і дату прошу відрізати і приклеїти на сьому місці, а решту (відкинуту) прислати мені назад).

Крім того, в середині діалога Юди з прочанином прошу викреслити все написане п і с л я слів Юди: «От бачиш, ся містина коштує тридцять срібняків, — за стілько я ліпшої землі не міг достати» і д о слів: «От мучуся як проклятий над нею». (Сеї вирізки мені посилати не треба.)

Конечне прошу зробити сі зміни. Леся Українка». (Дати немає).

В чернетці рукопису маємо первісний кінець «На полі крови», що його подано нижче, один аркушик паперу з двома невеличкими уривками діялогів, які не увійшли в друкований текст, що його подано після первісного кінця, бо свого місця

в рукописові він не має. До рукопису додано ті сторінки, які надіслала авторці редакція «Л.-Н. В.» — писані рукою Л. Українки чорнилом вже без тих варіянтів, що їх має чернетка писана олівцем та що їх подано тут нижче; ці сторінки не мають жадних поправок.

Варіянти рукопису.

Стор. 25.

Ряд. 3. ...містина [за [Е] Єрусалимом] в околиці...
«Попід глинищем»—вписано пізніше.
» 5-6. «але скілька... зрідка по ній» — вписано пізніше.
» 8. ...і часто викидає [багато] каміння з землі»—вписано пізніше.
» 10. ...іде [шлях] стежкою,
«повз нивку» — вписано пізніше.
» 17. [Хай Бог] благослови[ть] господь твою роботу.
» 18. мовчить [і] не одрива*ється* від роботи...
» 28. потім, [скінчивши] напившись...
» 29. [Ой, дай-же, Господи] Нехай-*же Бог* тобі...

Стор. 26.

Ряд. 2. [в сей кухоль] тай наберу собі й тобі. [за те, що вп-пив, ну, й тиковку[1] собі сповню]

Після слів: «собі й тобі» — кілька рядків, потім закреслених. Ось вони:

[Чоловік. (непривітно) Далеко
по воду йти. Знов вип'єш цілу тикву,
поки [ще] [сюди] [дійдеш] повернешся.
Прочанин. (вагаючись). [В который бік]] Куди тут...
» 7. мій синочку, [ти вже] пробач...
» 10. ...під [кущем] деревом).
» 20. ...спитав собі... [Торік я] А поле...
» 22. ...балачка в тебе!
[Чого ти сердишся? Адже буває,
Що хто й наймається...

[1] Глек, зроблений з тикви.

Чоловік. Я не наймаюсь.
Прочанин. Дай боже й не наймати ся ніколи].
[А то я тим спитав]
[Я так собі спитав]

Ряд. 23. То я *тою* спитав...
» 24. що як [торік я тута переходив] ішов...
» 28. *з ріллею* й по городах. [Як же зветься
містина ся?
Чоловік. Поле крови.
Проч. Лихо,
яке негоже ймення...] Десь недавно...
» 30. Та[к], недавно,

Стор. 27.

Ряд. 1. [отак] А дорого...
» 6. Я так сказав, [та розу] то так...
» 19. ...а серце добре,
[дай, синку, я тебе благословлю
за сю водицю] Твоя водиця справді [що] мов цілюща,
» 22. [Хотів-би] Повинен я...

Стор. 28.

Ряд. 9. Сам я, [звісно] [правда] звісно
» 12. [Одно що] бо знаю-ж добре, чий він син і звідки
[і звідки родом, друге-ж—він не вмер-би,
коли-б він був Мессією, вперід би
він царство боже в світі встановив]
» 13. Все-ж я...
[він був таки великий чоловік,]
[і] він знав...
» 24. ...слугували,
[се й всім відомо, він приймав і грішниць,]
вони за ним...
» 27. ...йому коштовним нардом (*миром*: надписано зверху)
щоб волоссям
» 29. ...ті ноги *витирали*
» 30. О, ти його не знав! [Він був прегордий]

Ряд. 35. Чоловік. [уперто] (збентеж) [Чи то мало] Хоч-би й так?..

» 36. [На світі] Чи мало...

Стор. 29.

Ряд. 1. Що звались Юд[ою]ами. [Так то ж который?]
[Чи той] Один [тутешній був] земляк мій

» 3. В рукописові ремарки «Пригадує» зовсім немає.

» 7. мені в Єрусалимі [люде], що неначе

» 9. ...на вчителя свого... [мені]

» 10. А що тобі[?]
[Таж ти в учителя того не віриш.]

» 11. хто саме там привів і як те сталось?
Пр. [Усе ж би хтів я знати. Я не можу
згадати, чи то ти був з того міста,
що я забув, чи може се той инший,
Чол. Ти бачця дня вчорашнього шукаєш.
Проч. (не вважає на його слова)
[здається, ти сказав, що]
Таж ти з Єрусалиму, ти казав?
Чол. (люто) Та відчепись! Чого ти прискіпався?
Я в тебе не допитуюсь нічого,
ну, й ти не лізь!
Проч. Е, братику, вже бачу,
ти саме той, що вчителя продав!
Чол. [(з одвагою безвиходности)]
А як би й так, то що тобі до того?
[Ти дум] [Гадаєш, я боюся твого суду?]]

» 12. Проч. От якось...

» 13. ...Ба ні, [я [помилився] пригадав,
мені казали, що той Юда—зрадник
і дарма гніваю тебе. Казали-ж люде]
...вжеж, *се* не ти!

» 15. ...Юда зрадник,
[що Юда той—отой сторонський, [що] той зрадив

» 16. [ц] завісився, [як тільки вийшов вирок,
щоб розп]

Ряд. 23. Чол. (з одвагою безвихідности.) А як-би й так?!
» 34. [тому] то значить,
» 35. [більш ніж товар—і тут нема злочину,
ні дурости.] а більше...
» 37. Чол. *есть* товар? [Все, що продати можна,
Все що купують. [Тож] можна все купити
і все продати можна.] Як хто що зайве має
» 38. той може те продати, [як самому
воно вже непотрібне.] От я мав
[колись] учителя, [а як побачив] як він зробився
зайвим
[що він мені вже більше непотрібен.]
то я його продав.

Стор. 30.

Ряд. 5. (*зухвало*) Взяв...
Рядків 7-го та 8-го в рукописові немає.
Ряд. 10. то [вже б воно] звісно, се було [зовсім] куди
почесн[о]іш!
» 12. ...злиденне поле.
[Проч. Се ж тим воно і зветься «Поле Крові»...
Юда (спішно, гнівно перебиває). Воно так [здавна
звалося] зветься споконвіку,
се тим, що тут росте трава червона
і дерево з червоною корою]
» 13. Це ж солонець. От бачиш, [я за нього] ся містина
» 14. [дав] коштує тридцять срібняків,—за [сії гроші]
стілько
[я ліпшої землі] [купить] [не міг]
» 15. не можна ліпшої землі *купити*,
та щей з цією мав я цілий клопіт.
Як вирок став відомий, відсахнулись
від мене всі—так наче я судив,
не судді й не народ, той, що гукав
«Розпни його, а нам пусти Вараву!»
Ніхто мені нічого і за гроші
не хтів давати. Я тоді пішов

і з скаргою й з докором тиї гроші
[поклав] [віддав] поклав [сіне] архиреям перед очі,—
вони їх не взяли на храм,
[для бога взять.]
Проч. Іще б пак!
[такі ганебні гроші!
Юда. А взять від бога на ганебну справу,
як ти гадаєш, можна?]
Юда. Вони сами купили сю містину
у гончаря, що глинище тут мав,
купили наче б то для кладовища
і віддали в обладу доживотню
мені, не кажучи про те нікому.
Я сам розчистив сю злиденну нивку
Ряд. 16. [от] і мучуся як проклятий над нею,
а чи вона що вродить, сам не знаю.

(Загарливо *сапає* землю.)

В рукописові після рядка: «не можна ліпшої землі *купити*» стоїть писаний рукою Л. Українки знак NB. На окремому листочкові паперу, з одного боку його написано рукою Л. У. 21 рядок, від слів: «та ще й з цією мав я діли клопіт»—до слів: «і мучуся як проклятий над нею», — а перед написаним стоїть такий самий знак NB. Без сумніву, це була вставка до основного тексту, що її пізніш Л. У. відкинула.

Після цих означених в рукописові тільки знаком NB рядків, ідуть два рядки не закреслені в рукописові і ще два рядки закреслені—ми їх тут наводимо—після них іде рядок: «От мучуся, як проклятий...»

Отже, після слів варіянта NB: «я сам розчистив сю злиденну нивку» ідуть ці чотири рядки:

Я б сам радніший [був би взяти] більше вторгувати,
Так що ж! за мій товар більш не дали,
[Либонь не вартий був він більше.
Проч. Боже!
і що ти за людина! як говориш!]

Але в рукописові є й перший варіянт, незакреслений, той самий, що його було замінено сторінкою з знаком NB Наводимо його:

Ряд. 18. (Загарливо *сапав* землю)

(По хвилі мовчання)

Щей то, поки дістав, набрався лиха.
Ніхто мені не хтів землі продати,
як узяли того, та осудили.
Усі мов подуріли, мов забули,
що то ж вони сами лементувались:
«Розпни його, а нам пусти Вараву!»
Одно товчуть: [«Продав!» Зовсім, як ти] «учителя
продав!»
[А що Ї] Отак, як ти. А що їм той учитель?
[Зовсім]
Чого вони навчилися від нього?
Яке їм діло, де я взяв ті гроші?
Чи гроші значені? [Ні хто не знає] Дійшло до того,
(з фальш сміхом)
що хоч повісься справді!

Проч. Як на мене,
я б не стерпів того, я б смерть прийняв.

Ю. Коли охочий, вішайся, хоч зараз,—
он дерево!

Проч. Як би ж я був тобою,
а так завіщо ж вішатися маю?
(з'їдливо, дивлячись йому пильно в вічі)

Ю. Ти певен, що нема тобі завіщо?
[Ну, пригадай усе, та ж ти старий]

Проч. (здвигає призирливо плечима, але трохи тратить свій впевнений тон)
[Та, зрештою, хай всяк про себе дбає,
Ну, [що там говорити...] се вже не теє... [се пусте ..]
[бач, який...] знаєш сам...
Та власне я хотів лиш те спитати,
що як же ти [таки] потім дістав сю землю.

Ю. А! Мусили таки велебні дати!

П р. Хто?
Ю. Архиреї ж! Я ото прийшов
і кинув їм межи очі ті гроші,
що заробив від них.
П р. Та що ти кажеш?
Невже межи очі?!
Ю. Там, як прийшлося...
сказав: «беріть [собі] на храм».
П р. Ой, гріх який!
Хіба ж на храм такі годяться гроші?
Ю. (глумл.) Ні, звісно, ні, так і вони рішили,
отож купили сей шматок пустині,
немов на кладовище для захожих,
а я бач сторожем на кладовищі,
то й маю право до сієї нивки.
[Тай] От мучуся як проклятий над нею
[оце копаю, потім попровожу
од річки рівчаки, щоб поливати]
а чи вона що вродить, сам не знаю.
(Загарливо копає землю)

Ряд. 21. А що ж? [мені] було мені...
» 24. недоїдки по [сміти] закутках...
» 28. [Я був] Таж я отець[ь]ки[м]й син[ом], щей одинак[ом],
» 30. ...садок, і [млин] дім,
» 31. ...ну, тепера
» 36. [Скажи, се хто ж тебе позбавив спадку]
Чому ж се ти позбувся [свого] спадку?

Стор. 31.

Ряд. 3. я статкував, [ночей не досипляв,
шматків не доїдав, робив я щиро]
і жалую про те!
» 5. з гульвісами, з [блудницями] повіями, [як мав я] то
мав-би...
» 8. Ей, хлопче мій, [поки] тих...
» 9. [ти мав би тільки, поки] не надовго...
» 12. ...і що ж я мав?

[І що ж я *мав* за те? Якеє слово?
(наслідує чийсь голос)
«Лукавий [рабе]! Маловіре!» *Добре* слово?]
Яку я втіху мав? [Ледачій зграї] За жебраками...

Взяті в квадратові дужки три рядки в рукописові закреслені рукою письменниці; проте в друкованому тексті вони є з невеличкими змінами.

Ряд. 32. Отож! Отож! Се й був [злотистий невід] той ятірець,

Стор. 32.

Ряд. 2. Проч. (сміється) [Ну, й] Ти лепсько вмієш
» 10. ...щоб остерігатись
[і других від подібної напасти.
Що день тепер з'являються [такі] пророки,
Тепер же їх снується тут чимало,
отих пророків, то чи довго в пастку
й собі [в таку біду] дістатись]
» 11. Тепер їх розплодилось, тих пророків.
» 23. ессей чи *ебіон*, в одежі білій...
» 29. що [рано полишила сиротою
мене малого... Татенька згадав...
А той все клик] я маленьким ще зостався без неї...
» 37. З сусідами [я саме] в той час я познався
» 38. за спаш, за оранку,—[звичайна справа] річ світова!

Стор. 33.

Ряд. 15. неплідна, *глиняста, ясним порогом*
» 33. і горді, *й разом дружні*. «Сі живуть
» 34. в раю господнім по всяк час!» *я думав*.
» 36. Я сів [під возом і під накриттям,
у темряві я марив про гурточок,
осяяний блискучим сонцем божим,
любов'ю, славою і щастям райським.]
під накриття і думу думав...

Стор. 34.

Ряд. 1. ...пожив на світі
[що ж, може]

Ряд. 10. Проч. [І нащо там було] його шукати
[Не варт було тобі] його шукати
А все-ж неправедний такий поживок...
І нащо там було...
» 14. тай жив би [ти] праведно в свої[й]м [господі] маєтку,
» 15. що батько чесно [заробив] призбірав для тебе.
» 18. що тільки [через нього] з ним увійдем в царство боже
» 21. [Як приступив до нього] як я знайшов його, [то і спитав], я запитався,

Стор. 35.

Ряд. 2. Нічого[! хто] зроду. Хто [були] такі всі ті,
» 6. [взяв вудку, кинув невід, от і ситий]
аби натрапив де: закинув *невід*,
[на цілий день] та вже й готова їжа... Був там митарь посеред *їх*
» 11. ...було про що подумать,
[поки]
» 36. Проч. [Дивно...] От як?..
» 37. [Я-ж думав він] то вже ж він не собі забрав твій статок.
» 38. Юда. [Про себе ж він і дбав, як вимагав]
Та він про себе дбав, бо він збирався

Стор. 36.

Ряд. 3. [а голих та розумних всіх наділить,
таких, як я був, для того харпацтва.]
Та їх добром наділить ту голоту.
» 4. Він не казав про *се* виразним словом
[Він ні про що не говорив виразно,]
[йому на те одваги бракувало]

Останні два рядки в рукописові закреслені рукою авторки, проте в друкованому тексті першого з них подано.

Ряд. 20. Проч. Та знаю, я ж [тут] як раз те бачив сам.
» 26. серед жінок [своїх] розводить мляві жалі
» 30. одурений і [лютий] [смутний] гнівний по домівках,
[і певне, як би хто в той са]

[і певне думав: краще б нам Вараву
прославити, а не]
Ряд. 31. Ет, аж досада...
» 38. ...я зріс між ними,
[я знаю, що за мною]
[аби допались до добра чужого,
то вже назад господаря не пустять]

Стор. 37.

Ряд. 1. Проч. Ну, розпочав би щось в Єрусалимі,
[чи хоч до нас в Капернаум прийшов]
» 4. Се правда, я [носив] глядів у їх скарбони
» 10. То ти [либонь] таки попробував зайняти?
» 13. і розтікалися по всіх [кешенях] усюдах
» 15. ...я дбав про [всіх вечерю] харч, про хату
» 16. ...і про старців
[всього є]
» 20. ...промови
[я вислухав, де далі все темніші,]
[то прозорі й темні,] [хоч наче-б той прозорі]
» 24. Уже я *взнав*, чого ті речі варті
» 26. — А як же, сподівайся! [То] Він здалека
» 28. [нехай-же тільки хто розвісить вуха]
а скоро хто було розвісить вуха
» 31. ...що аж до долу гнуло. [Пишні речі] Він любив
» 32. [якимись] байками й загадками...
» 36. [як то є зви] він зараз попадав...

Стор. 38.

Ряд. 3. ...аж до живого серця.
[Ти] [О, в тім гур]
» 5. [мовч] не кидали...
» 6. Були ж такі, що [кидали]й род[ину]у відреклися.
[Від нас пішла Суса]
[«Для царства божого]
» 7. [А в нас були такі] Я сам таких в Капернаумі *знаю*.
» 12. і роду чесного—за ним пішли,

Ряд. 15. [Для довгих кучерів] Жінки, як ті собаки—
» 18. ...Ну, добре,
[не все-ж були жінки в громаді вашій,
ти ж спогадував, які щасливі
сиділи люде біля ніг пророка],
то ж не самі жінки...
» 22. Ю д а. Мана!
[Кажу ж, то все була одна мана!]
» 27. ...все приймав.
[(Злорадливо). Ну, правда, не надовго того стало!
Як узяла учителя сторожа,
То всі сунули геть у ростіч]
» 29. Учитель мав улюбленців...
» 33. [покірно все] все залюбки терпів...
» 36. як вирватися з [тих злиднів, з того пекла] того царства глумў
» 38. а я [був посміховиськом] служив відметам всіх народ[у]ів,
[слугою і підніжком жебр]
П р о ч. [Ну, справді,] Тобі то там не солодко жилося...
Ю д а. [Останній раз, як ми були всі вкупі
і їли те, що я з бідою й з лихом
по місті назбирав, [учитель раптом] то він зненацька
почав такі вразливі речі вести,
що я не знаю, як могл[и]о стерпіти
все товариство ту дотклнву мову.
П р о ч. Що ж він казав?
Ю д а. Він роздавав усім
рукою власною хліб і вино, як завжді
і примовляв: «[от] ось, пийте кров мою!
[От] Ось їжте тіло!» Боже помсти правий!
Чия ж то кров була, як не моя?
Чиє ж було то тіло? Гіркий сором
гнав кров з мого лиця, коли я жебрав
для їх того вина, я з тіла спав,
їм хліба добуваючи.

Проч. Нещасний!]
Було ж тобі пійти куди хоч в найми,
щоб [спекатись тих жебраків] вирватись од їх.

У друкованому тексті після рядка: «а я служив відметам всіх народів» подається коротша редакція наведених тут 19-ти рядків, розміром на 11 рядків; у рукописові їх написано чорнилом, очевидно, після написання сторінки олівцем, в инших умовах праці. Наводимо ці 11 рядків основного тексту з їх варіянтами в рукописові:

Стор. 39.

Ряд. 1. Юда. [І все даремне, бо] І знаєш діду, що ніхто ніколи
» 2. не міг його задовольнить. Якóсь-[то]
[він кинув нам усім у вічі слово,
як ми сиділи при вечері спільній]
[і їли] [а він нас обділяв]
ми всі сиділи [в] при вечері спільній,
він страву роздавав, немов господарь
і раптом кинув нам усім у вічі
такі[є] слова: «Ось, пийте кров мою!
[вживайте] ось, їжте тіло!» Боже помсти правий!
Чия-ж то кров була, як не моя?
Чиє-ж було то тіло?! Гіркий сором
гнав кров з мого лиця, я з тіла спав,
того вина та хліба здобувавши...

Пізніш, очевидно, переписуючи рукопис для друку, Л. Українка скоротила й трохи змінила і ці 11 рядків на ті 9, що вміщено їх у друкованому тексті.

Ряд. 16. що був учеником—*та* ні, слугою!—
їх ворога.
» 18. Проч. [Се правда... Ну, і що ж?
чим пак скінчилась та вечеря ваша?
Юда. [Скінчилась тим, що він зовсім]
[В кінці він показав зов]
як тільки я простяг до миски руку,
[всі] він, мов не бачивши, [виразно] сказав: В сей вечер
зо мною зрадник хліб вмочає в миску.

А потім глянув і мені [простяг] подав
шматочок хліба. [«Чи не я той зрадник?»] Я того
не стерпів
спалахнувши, [пром] спитав я. Він [сказав:] промовив
[«Що маєш ти робить, роби вже швидче».]
[Я встав і вийшов геть. Тоді я зважив]
Я кинув хліб і вийшов геть із хати.
Проч. Куди-ж [то ти] пішов?]
Юда (мовчить який час).
[А ти б куди пішов?] Ну, скажи,
[як би] коли б тобі таке, щоб ти зробив?
(Проч. здвигає плечима)

Стор. 40.

Ряд. 3. Нічого в світі я не мав крім нього,
[а що я з нього мав, чого добувся?
У царстві божім поневірки й злиднів
замість жебрацтва]
» 4. Хіба не мав я права знов зміняти
його на [те] [гроші, а за гроші землю
собі купити й знову господарство
собі завести].
» 5. його на те добро, що я втеряв
з його причини?
» 7. Проч. Як же ти зробив се?
» 10. [Я, слава богу, зрадником не був]
[ніколи я] я зроду ще...
» 18. Юда (зненацька роздра*тувався*)
» 21. Проч. (здвигає плечима). [Та як] Річ твоя!
» 23. [я від людей] погана чутка йде...
» 25. [тоді,] як зражував [сторожі римській.]
[А він і тее]
[простив тобі,] [так люди говорили;]
...[з понурим жалем.]
» 32. *Я раз казав*,—доволі вже балачок!
» 34. [Та] Коли справді [ти] таке плюгавство...
Коли ти справді отаке плюгавство
» 36. Проч. ([повертається йти,] [не прощаючися з Юдою])
(лагодиться йти.)

Ряд. 3. Ну, знаєш, [хлопче], Юдо, я тепер кажу:
» 4. доволі вже балачок! [Як що правда] [Чи ж не тямиш,
що саме зрадив ти? [Ти зрадив] Любов ти зрадив
і віру в неї вбив тим поцілунком.
Ю д а. Ти не віриш,
що можна й покидаючи любити?
П р о ч. (так само призирливо)
Ти хтів сказать, продаючи? Авжеж,
хто продає товар, той завжди хвалить
і жалує, аби набити ціну,
а як продасть уже, тоді ганьбить,
щоб похвалитися, як зручно вміє
збувати з рук. Так ти передо мною
ганьбив проданого. І ще ти смієш
казати: «Може я любив його!»]
як що правда,
» 5. [коли любив] що ти любив, то се твоє плюгавство
» 6. іще мерзенніше. [Як би ти вбив]
[убий] [зарі] [украдь], убий, [ізр], заріж
Ти міг убити,
міг зрадити, ну, [навіть] хай уже й продати,
[але зроби це мовчки і бе] [але без поцілунків., [щоб]
Ю д а. Він усіх нас]
» 7. втопи, продай, [але] та хоч без поцілунків!
[Коли ти]
» 8. Ю д а. Я [одурив тебе] з тебе жартував. Той поцілунок
» 10. [по[дати]класти знак на йому до]
признаку дать...
» 17. Вода ж моя [однако] либонь таки ділюща
» 19. П р о ч. (раптово [хапає] одв'язує тикву [і виливає
назад воду в кухоль.]
Ось [вона] тобі
» 20. Твоя вода. [Я ще відхорувати
[готов] [за неї маю] [краще б я про] Волів би на
безвідді
» 22. ([виливає] лє воду назад у кухоль)

Ряд. 25. Проч. (вириває руку, мов опечений дотиком Юди, [вода] тиква падає, вода розливається на землю)
» 26. [будь] Геть від мене, сатано!
» 27. ([поспішно], дрібною старечою походою поспішає до стежки).
» 29. Проч. Будь проклят!
Юда. Не тобі мене клясти,
бо він простив мене!

Дальші 11 рядків до кінця в рукописові одмінні. Очевидно кінець зроблено заново у примірникові, що надісланий був до друку.

Первісний кінець.

Стор. 41.

Ряд. 32. Проч. (обертається *і плює*) [через плече на його]
Проч. І після *того*
ти не зависився?!
Юда. Ні, [я збрехав] не простив,—
він докорив мені,
Проч. (здіймає камінь. Грізно).
Мовчи, гадюко!
(Кидає каміння але [Юда ухиляється.] камінь не долітає до Юди).
Тебе убити мало!
таж Каїн праведний супроти тебе!

На останніх двох рядках, писаних олівцем, пізніш авторкою чорнилом написано: «Він докорив!—Тебе убити мало!» Далі олівцем: «Здіймає—і т. д. до кінця ремарки в друкованій другій редакції. Після того:

([На тій стеж] З того боку, з якого надійшов був прочанин, з'являються [на] три жіночі постаті, що хутко і лехко посуваються, мов їм помагають невідимі крила. Попереду [гарна, але] вутла і хороблива не першої молодости жінка з широко розкритими чорними очима з поривчастими рухами, з плямистим і зникомим рум'янцем на снідому обличчі, з розпу-

щенним старанно розчесаним волоссям, що чудно відбиває від її убогої і занедбаної одежі, [в руках у неї невеличкі] [коло пояса в неї] Се Марія Магдалина, за нею йдуть, держачи[сь] [з]одна одну за руку, Саломея і Сусанна, перша—молода жінка з материнським, трохи простодушним виразом лиця, заживненька, скромно, але пристойно вбрана їй видно важче йти ніж іншим, бо часто переводить дух, але вона сама того не завважає; друга—Сусанна—молоденька струнка дівчина надзвичайно вродлива, з прозорою перою і з полохливими очима ґазелі, [де зринають і гаснуть золоті іскри.] Вона могла б іти швидче, але не одважується пустити руку Саломеї, що мимоволі тамує її ходу. Всі три мають по слоїку пахощів при собі).

Марія (порівнявшись з Юдою, трохи припиняє ходу)
Радій, убогий брате! [вже не довго] Годі, годі
тобі сю землю потом поливати!
Часи сповнились! [Боже царство близько!] Ми
вже в царстві божім
[Мессія наш воскрес!] [Учитель] Все кинь і з нами
йди! (простягає руку, щоб узяти від нього мотику.)

Юда (з [як жахом і] злістю)
Геть, [божевільна!] біснувата!
(Замахується на неї мотикою, але вона не сахається; з ясним усміхом дивиться на нього і він спускає руку і одвертається.)

Саломея (злякано) Ой, Господи! Се ж Юда! Утікаймо!

Сусанна ([голосним] тривожно шепоче, тулячись до Саломеї)
Невже ж і він воскрес? Невже диявол
теж може воскрешати?

Юда (почувши те) Ти здуріла!
Я не вмірав, [і вмерти не збираюсь] чого мені
вмірати?
Я [довго житиму й без воскресення] жити хочу й буду жити
довго!

Саломея (сплеснувши руками і глянувши вгору).
Ні, Господи! сього ж ти не потерпиш!

Марія (до Саломеї).
[Ой, сестро, не бажай нікому смерти]
Як можеш ти комусь бажати смерти?
Її ж нема! І Месія знищив!
Ти знаєш, мертві всі тепер встають.

Салом. Немає смерти—навіть і для сього?
(Пок. на Юду).

Марія (до Сал.) Не ворогуй. Його простив учитель.
Юда. Та [звідки] що ти знаєш? [Не про]
Марія. Він мені казав.
Юда. Коли?
Марія. Сьогодня.
Юда. Ти дурна чи п'яна?
чи в тебе вже вселився восьмий біс?

Марія (без тіні образи, тільки трохи здивована його недовірством).
[То я ж тобі казала вже].
Не знаєш ти хіба, що він воскрес?

Юда. Що ти торочиш? Як се може бути?
Марія (впевнено)
А як би ж се могло инакше бути[,]?
[Коли він сам казав, що він воскресне?
Хіба ж він говорив коли неправду?]

Юда (старається іронічно притлумити страх, що починає опановувати його) І се б ти бачила його?

Марія. А вже ж!
виразно так, як от тебе я бачу.
Я скрикнула: Учителю! І впала
йому до ніг. А він сказав: «Не бійся,
Маріє, мир тобі». І довго, довго
зо мною говорив... (Замовкає, захоплена спогадом, тільки уста її ворушаться, мов тихо повторяючи якісь слова, обличчя променіє щасливим усміхом, очі вдивляються в простор, [то] руки то немов

пориваються до когось, то з [покірною] ніжною покорою складаються.]

Юда (з силуваною відразою одвертається від неї. До Саломеї, знов іронічно) Чи то ж і ти
з ним говорить сподобилась?

Саломея (не так упевнено, як ображено) А чом же
[мені і не] не мала б я сподобитись? [Всі щиро]
[Хіба ж я] Чи то ж пак [негідниця]
Я зрадила його? Усі ми щиро
йому служили, не сама Марія.
І бачило його людей багато... [Петро, Іван і Яків,
а Тома то навіть ран його руками доторкнувся.]

Марія (в радісному нестямі. До Юди) Я перша бачила його!

Сал. Бо швидче
дійшла до гробу, ти прудка ходою.
[Але се однаково. Казав учитель,
що перші можуть перейти в остатні.
До мене може він пізніше прийде,
за те вже не покине.

Юда (злорадо) А! ще прийде?
Я думав, вже прийшов!

Сал. А вже ж прийшов!
і бачило його [людей] багато наших.
Петро, Іван і Яків, а Тома
до ран його руками доторкнувся.
Сусанна бачила.

Юда (до Сус.) [І] [А ти] Ти, [козуню] козиня,
теж бачила Мессію?

Сусанна (полохливо, соромлячись до Сал.) я не хочу
до нього озиватись...

Сал. Ні, кажи!
Нехай [він знає, хай тремтить] не завдає брехні,
хай знає.

Юда (до Сус.) Ти бачила? Се правда?

С. Я... не знаю...
здається бачила... (Юда голосно сміється, Су-

санна раптом одважується, твердим голосом:) Але
я чула,
він раз мене покликав. Так: (нагадує) «Сусанно!»
[Ті] Та навіть і не раз, багато разів.
(З щирою вірою) Я ж добре знаю голос, то був він,
учитель наш! [Коли л оглядалась,]
[то] І щось біліло, мов його одежа...
(смутно) [і [ра] миттю десь зникало...] але зник-
кало зараз... (знов засоромлюється і замовкає).

Марія (перехоплює її річ)
Се нічого,
се знак він подає, що [в Ю] він в Юдеї
не хоче зоставатись. В Галілею
він кличе нас! Ходім! (порпається іти, але спи-
няється і шпарко говорить до Юди) Він може тута
до тебе прийде, то скажи йому,
що ми вже в Галілею подалися,
як він наказував. Коли він прийде,
то ти не бійся...

Юда (з жахом, заперечуючи) Ні, не хочу, ні!

Марія. Та не лякайся! Він же не змінився,
се ж не мертвяк, не марище якесь,
[се ж бог] бо він живий... [Він завжді так] По-
ранений, змарнілий
жди. Він отак приходить:
повіє вітерець... шелесть, шелесть... [а потім]
[почуєш] а далі: Мир тобі! і постать біла
де небудь в сутіні замріє...

Юда (здрігнувшись, оглянувся) Годі!
Не говори! Не хочу слухать! Геть!

Марія. Він прийде й скаже, що тобі прощає,
і поцілунок миру дасть [тобі]

Юда. Ні, ні!
(Юда затикає вуха).

Саломея. Ходім, Маріє, сонце вже заходить[,].
[ми ж завтра мусим стати в Галілеї.

Марія (дивиться в західній край)

Заходить сонце... [Пострівайте, сестри] Падає
роса...
(Проводить по обличчі рукою)
[я наберу вечірньої роси] Стріваї, мені роси на-
брати треба,
скроп[лю]ить своє волосся. Завтра рано
я обітну його, [завити маю] бо я зав'ю
гарячі рани панові моєму
оцим волоссям, хай же буде свіже,
як росяна травиця... (збірає жменею росу з ко-
лючих куців, не завважаючи, що ранить [св]
собі колючками руку до крові. Всміхаючись, немов
з роскоші, примочує собі волосся і гладить його.
Збіраючи росу, віддаляється від Юди, Сал. і Сус.
тихо йдуть за нею розмовляючи межи собою. Юда
прислухається, дивлячись їм у слід, вони не огля-
даються на нього, мов забули про нього.)

Сусанна (до Саломеї. Весело, по дитячому). В Галілеї
я польових лілей нарву багато!
Учитель любить їх. Сплету вінок,
та гарний-гарний, мов корону царську!
і попрошу [його] Мессію, щоб [наложити] поклав
[йому] собі на чоло. Може він забуде
терни Єрусалимські. [О злочин] Правда, сестро?
[таки]

Саломея. (потакує головою) Я [приведу] покажу йому своїх
діток,
він ще не бачив їх. І він позволить
мені не розлучатись більше з ними.
Він любить діточок. Мої ж найкращі
на весь Капернаум,—я не хвалюся
се й люде кажуть. На весь світ найкращі!
Він може й сам лишиться з нами жити[,].
[як їх побачить. Ох, яке то щастя
було-б, якби він з нами оселився.
Йому ж було в Капернаумі добре.

Сусанна. Він любить Галілею.

Марія. То ходімо!]
Ходімо в Галілею!

Сусанна і Саломея. В Галілею!

(всі три раптом рушають такою самою прудкою ходою, якою прибули. Юда лишається сам. Який час стоїть і дивиться у слід жінкам. Судорожно зітхає, заломлює руки і знов береться до роботи, але вона йде йому не споро. Тим часом заходить сонце і тінь від глинища лягає на ниву. Юда здрігається й оглядається.)

Юда (навмисне намагається голосно говорити, як той, [хто боїться] кому жаско на самоті чи в темряві, голос його трохи спотворений).
Чого се я здрігнувся? Ну, смеркає
і холодом із яру потягло,
так щож, я загартований... От зараз
вогонь ще розкладу і буде тепло
і буде видно... (Виймає зза пояса ножа, ріже прутя)
Прокляте, колюче...
[Казала] Дівча казало: «може він забуде
терпи Єрусалимські»—ну, навряд!
([Кидає] випускає з рук оберемок прутя і задумується, далі трясе головою, мов заперечує якійсь думці)
...Ні, ні, бо я ж не знав, що так з ним зроблять!
Вінець терновий... хрест... як міг я знати?
Могли ж його й помилувать... (смутним, остерігаюче [1]-докірливим, не своїм голосом) «Лукавий!..»
([се] з острахом)
Се хто сказав? (оглядається і скрикує) Ой!!
(раптом б'є себе по очах) Тю, дурний, чого [ти] я?
от змалився, вже темряви бо[їться]юся!
(боязько ...лить [2] очима в бік)

---

[1] В рукописові: остеiгаюче; очевидно, описка.

[2] Нерозібрано слово.

а там білię щось... та нi, то глина
просвічує крізь темні дерева...
Ну, розпалю вогонь... (креше вогонь з каміня ножем і розпалює прутя, воно курить і не розгорається) Щось не горить...
Чому ж? воно ж сухе... Се кара божа!
[(сі випадково мовлені слова]
Як я сказав? Се к а р а б о ж а? Справді?
А та казала: «він тебе простив...
Він прийде сам і скаже»... Ні, ні за що!
Не хочу бачити його! Не можу!
Скоріш умру!.. «Тепер немає смерти»,
вона казала... [Мусить бути смерть,] Як немає смерти!
[бо] а деж менi подітися вiд нього,
коли він прийде? Я ж умерти мушу,
коли Ісус воскрес! Я з ним укупі
не можу бути на одному свiтi!
(легкий порив вітру з гір, [де] по деревах іде слабкий шелест. Юда, затремтівши падає до долу. Шепоче.)
Ось він іде... ось зараз... зараз скаже...
«мир... мир тобі» (схоплюється з заплющеними очима)
Ні, треба поспішати [с]...
десь тут був ніж... (мацає руками по землі, все не розплющуючи очей) ох... деж він?.. [не знайду] де ж се він?..
(Другий порив вітру. Одно дерево стиха рипнуло. Юда в божевільному жаху кричить, затуляючи то очі, то вуха руками)
Мир? Мир? Не хочу миру! Не прощай!
Я не прощаю сам собі! Ісусе!
Мессіє! Сине божий! Одійди,
позволь менi сховатись хоч у пеклі!
(мокрий росяний листок з дерева падає йому на лиде)

Ой, він мене цілує! Смерте, смерте,
ратуй мене! Невже [й тебе нема] немає смерти?
(Похапцем зриває з себе пояса і накидає його
[собі стричком на шию] одним кінцем на ближнє
дерево, [а другим робить стр] а другим, петлю
собі на шию).

[Завіса].

1909. 2. II. Телав.

Крім первісного кінця «На полі крови», що не увійшов у друкований текст цієї драматичної поеми, є серед аркушиків рукопису один аркушик з розмовою Самарянина та Галілеянина, що безперечно стосується до підготовчої праці Л. Українки над драм. поемою «На полі крови». Він цікавий, поза своїм змістом, ще й тим, що дає постаті, яких друкований текст не знає, бо друкований текст має тільки-но дві постаті—Прочанина та Юду (чоловіка), а це робить «На полі крови»,—коли тільки зовсім точно визначити літературний жанр цієї речи—не «драматичною поемою», а «драматичним діялогом».

Подаємо цей аркушик:

(Самарянин) Я йшов селом понад пшеничним полем,
а там зібралися жінки-селянки
і гірко плакали. Я їх спитав:
по кім голосите? Вони вказали
на нивку геть спустошену та збиту
і мовили: «Отут пройшов Ісус
і гурт учеників тай позривали
все збіжжя наше. Вийшли фарисеї
з села і [ту] в їх була велика звага
про те, чи слід таке робить в суботу,
[Ісус сказав, що слід тай геть подався]
а що того не слід робить ніколи,
про те ні фарисеї, ні Ісус
і словом не згадали»...

Галілеянин. [Ті жінки] [Та жінка] Ті селяне скупі занадто!

Самар. Не скупі вони,
а тільки знають, що за збиту ниву
ніхто їм не заплатить. Прийде голод,
ніхто не поратує. Ваш учитель
тай ті ученики його либонь не тямлять,
яка тяжка [ся] та праця хліборобська.
[Ім і не] Він тесля, кажуть, а вони рибалки
та митарі—в землі вони не рились,
[[й більше] Рибалка з [неба] вітру дожидає хліба
та ще з води—про землю ж і байдуже]
А що над нивкою тепер хтось [горював] буде
рік цілий побиватись поки знову
діждеться жнив, [їм і] про те [дарма] їм байдуже.
Вони не сіють і не жнуть, [а просто] живуть
як [горобці] [марнують] як птаство, що пустошить
людську працю.
[Нехай би щезла тая сарана]
[Ісус казав, щоб ми жили, як птахи]

На цьому-ж самому аркушикові написано й такий короткий діялог:

Маґд. Так вірю, вірю! Як оцьому Сонцю!
Та як би ж се могло инакше бути,
коли він сам сказав нам: Я воскресну!
[Гал.] Наз. [Та він-же й] Та се ж він батька-матері відрікся,
аби ніхто не [знав, хто він за] відав його роду
та про його діла не допитався,
що слави в тих ділах нема ні крихти.

II.

ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА.

Драматичний етюд.

Написано етюд на Кавказі, в Телаві; закінчено 3 червня 1909 року. Перший раз друковано в часописові «Рідний Край», 1909, № 32 та № 33. Рукопис цього твору письменниці становить 62 сторінки у чвертку, писані олівцем; три сторінки мають поправки чорнилом рукою авторки, — очевидно, зроблені через якийсь час після закінчення цього драматичного етюду олівцем. Крім цього рукопис має ще десять невеличких зауважень у різних місцях чужою рукою писаних. Де-які з них призвели до невеличких змін у рукописові чи в тому тексті, що його було надіслано до редакції «Рідного Краю».

Варіянти рукопису.

Стор. 55.

У рукописові, писанім олівцем, переліку діевих осіб зовсім немає. Після заголову зразу подано ремарку.

Стор. 56.

Ряд. 1. ...в домі Хуси (*або Хузана*) *Иродового* [урядовця] *тетрархового приставника в Галілеї* [убрана] уряжена...

» 2. ...вливом: [крім низеньких східніх стільців та столиків] в ній поставлено [ще] «тріклініум»...

У рукописові над словом «тріклініум» чужою рукою написано: хіба тр. не значить покій? — Справді, тріклініум (лат.) — у старих римляи — їдальня з трьома канапеями навкруги їдального столу, але й разом з тим — ті самі канапеї, що на них лягали гості за обідом чи вечерею, звичайно по троє на кожній канапеї.

Ряд. ...3. стола [і посеред хати].
» 5. ...а недостачі *уважного нагляду*.

У рукописові тією самою чужою рукою надписано над словом «уважного» — «пильного», над словом «нагляду» — «пильнування».

Ряд. 7. У рукописові всюди Хузан замість Хуси.
» 9. ...плеще *скілька разів*...
» 15. ...гості [: Публій] з Риму,
[син [консулів] претора з дружиною своєю].
» 16. *Високородні* гості!
» 21. [(Знов до управит.)] Пильнуй...
» 24. що *римляне* їдять...
» 25. [і то] Щоб скілька перемін [. Пильнуй же] Ти тямиш?
» 26. ([Управ.)] Кравчий...

Стор. 57.

Ряд. 1. [Управ.] Кравч.
» 3. Хузан (*тихо*). Чому?
» 4. [Управ.] Кравч. [Бо знає] То вміє...
» 5. Хузан. [Що-ж] Так щож...
» 7. [Управ.] Кравч.
» 10. ...ще навчена.
» 11. Замовчи!
» 18. ...пан мій [на раба] велеможний
» 19. ...на [низького раба] маріний...
» 23. [на дні моря] хоч під землею [і скараю тяжко]
» 26. Хузан. [Що-ж? Ти] То ти...
» 33. [Чому не застелив тут килимів] Тут...
» 34. жовтогаряч[их] і, крокосом заткан[их]і.
» 36. ...продано [їх давно] килими...

Стор. 58.

Ряд. 10. приходить *Хузанова мати* Мелхола...
» 11. ...дві *служниці*.
» 17. *служниці* садовлять її на низьке *широке* крісло...
» 26. ...знак *служницям*...
» 27. ...на малім *дзиглику*.
» 30. Мелх. (*так само* неприв'ітно).

Стор. 59.

Ряд. 9. ...покірна. [А ти]
» 10. Х у з. Я, [взяв, мамо] взяв її не за само...
» 11. [тай] не за самий рід [її].
» 15. ...на зорі, [до] а вже [в полудні] *опівдні.*
» 22. [Проконсул Сергій] Високородний Публій...

Над словом «Публій» чужою рукою написано: чи не два одно й теж?

Ряд. 25. [син] він родич Претор[а]ові...
» 26. М е л х. [То] [в] Він [таки] римлянин?
» 30. ...не розумію, [сину] Хусо,
» 34. [А сам] Хіба ти...
» 35. [Та звісно] Коли-б то...
» 36. то вже ж я б [його] сам...

Стор. 60.

Ряд. 24. М е л х. [То догоди] Догожай.
» 30. ...сидіти *не пристало,*
» 35. ...вітай [укупі] Їх сам,

Стор. 61.

Ряд. 5. ...по *римлянському* не вмію...

Над словом «римляньскому» чужою рукою написано: романському.

Ряд. 18. [Я в] На честь йо[го]му я нарекла так само. [нарекла]
» 24. *Рабині ввіходять,* беруть її *під* руки,
» 31. Щоб мала *батьківський закон ламати*
» 34. [Знов] плеще...
» 35. Поклич мені Сабину.

Над словом «Сабіну» чужою рукою написано: чи ж не надто арістократичне ім'я для рабині?

Ряд. 37. ...рабиня *типу східнього, але* убрана...

Стор. 62.

Ряд. 4. С а б. ([з кокетливою] хизуючись...
» 6. Чого-ж не [разу] треба, то...
» 8. Х у з. Отак і [треба] слід. [сих] [отих] То тих гостей...

Ряд. 15. ...[і те, чому] що я хотів би Мардії [вгожу] вгодити
» 19. ...станові [й родині] її
» 28. [та голова без тіла [теж не встоїть] мало значить] та голові...
» 32. [Таж] *надію* найкраще...

Стор. 63.

Ряд. 13. Сабіна [Мі] [Щоб се було не жартом,
залежить від твоєї волі, пане] Може се...
» 21. ...закон [розвідних] розлучних...
» 22. Коли [хотів сказати] [ти] гостей [своїх] так трудно...
» 23. то [покажи] хай [їм] їх справ[ді]жня [прийме] друга жінка прийме.
» 24. Хуз. Сабіна, [слухай] ти, здається...
» 25. що ти [моя] рабиня?
» 31. [Пан жартував.] Мій пан...
» 32. ...жарт, [коли Сібіла] (сміється...
» 35. [своїй] піти рабині...

Стор. 64.

Ряд. 2. ...про те [є може],
» 7. Саб. [Чі] Я маю [я] [гостей] Мардію вітати...
» 8. Хуз. Ні, Ти [М] її...
» 17. ...належної [їй] пошани
» 23. [хто зна якого роду] простачка родом...
» 24. Сабіна [Наш тетрарх] Ирод, наш тетрарх...

Над словом «тетрарх» чужою рукою написано: ? Хто саме? —Після цього Л. Українка перед словом «наш» вставила слово «Ирод», а щоб не порушити п'ятистопового ямбу, що ним писала всі свої драми, замінила слова: «хто зна якого роду» на вираз двома складами коротший — «простачка родом».

Ряд. 37. ...Пане! (замовкає).

Стор. 65.

Ряд. 9. (*раптом зміняє* гнівний...
» 13. Увіходить Йоганна, *жінка Хусова*, ще молода...
» 15. ...*з* злотистими *полисками*,

Ряд. 17. ...у порога.
» 18. То ти [прий] вернулась?
» 19. ...але з *захованням* гідности.
» 20. Так, [Хусо,] я вернулася.
» 23. [Ти певна] Ага, достукався!..
В рукописові слова «пауза» немає.
Ряд. 26. ...до [мужа] тебе,
» 29. [Чом] Про що-ж...

Стор. 66.

Ряд. 2. [над] ніж вірність...
» 4. ...вірности [Тебе одного
любила й люблю.]
» 5. Х у з. (*тихо.*) Ти ще глузуєш?
» 9. [во] коли...
» 15. Й о г. [Ні, Хусо] Хузане, не лютуй,
[і не картай мене вразливим словом.]
Я певна...
» 28. Не заробила?! [Може] Я тобі скажу,
» 29. ...заробила, *коли хочеш:*
» 30. ...камінням [,]!
» 31. [як] Ти...

Стор. 67.

Ряд. 2. узяти з [сього] дому [тричі] [разів] вдесятеро...
» 5. у тебе з мого [віна] посагу.
Над словом «віна» чужою рукою написано: посаг, калим
Ряд. 6. А, [то] так?
» 9. ...я навч[ена]илась.
» 10. [так мало цінувати всі багатства світа]
таку складати...
» 11. як порох [той] у, що...
» 15. бо [зак] підмовляв чужих жінок [до себе] втікати
» 19. [як] щоб я пішла...
» 20. ...ти йшла?
[Й о г. Мене тягла непереможна сила.
В його речах [почула я] я чула щось таке,
що марилось мені у снах, у мріях.]
» 25. ...в догоді, [я собі сказала] я пішла...

Ряд. 28. ...скрізь, [де притулитись] собі притулок,
» 32. [я не[сама] могла] Було-б і гріх покинути його,
[мене тягла непереможна сила]
[таки він був живий,]
» 37. ...осоромити мене!
[То я ж йому давав за тее гроші —
Чому ж не брав?
Й о г. Хіба-ж він уділяв
свій божий дар для марного зарібку?
Се ти його не знав, що так говориш.
Чом ти не хтів його речей послухать?
Він світ новий словами відкривав...]
Рядків 18, 19, 20 та 21 в рукописові немає.

Стор. 68.

Ряд. 5. [Ти кажеш] Ну добре...
» 6. ...а ти,
[навіщо ти пророкові здалася]
» 7. Чим ти...
» 8. Я — нічим.
[Так вірна тінь іде за чоловіком
усюди в слід, а він і не вважає,
бо звик мовчазну мати коло себе].
[Чого та тінь іде? — бо світло сяє.]
» 9. Х. По твойому...
» 12. Й. Ні, Хузане,
» 13. [за те я мала цілий світ новий]
сього я не кажу. [Великі скарби] Свою науку
» 14. [він нам усім подав] [в його науці] він уділяв...
» 15. (щиро) [Чом ти не хтів його речей приймати?]
і як ти міг речей тих не прийняти?
Рядків: «І чом ти не схотів піти до нього, як він людей навчав у Галілеї?» — немає в рукописові.
Ряд. 23. Й о г. [Ні, не] Не тої волі,
» 29. (Й о г. [з] поглядом...
» 32. ...розлучний лист.
[Ти в]

Ряд. 33. Х у э. (хоче *завернути якось* далеко...
» 36. Я думала [знайти в тобі дружину] що ти мені дружина,
[що] зрозумі[є]єш все й всьому повіри[ть]ш,

Стор. 69.

Ряд. 1. а ти для мене...
» 2. зневагу й не[довірство]ймовірність.
» 7. ...за [мар] леда-слово?
» 8. Й о г. [*раптом* хапається... ...ударена *якимсь* спогадом]
» 9. Й о г. [Німі, німі] [се] [не від пророка] [нього]...
[вінка.]
як я могла...
» 20. Х у э. Хіба, що знов[у кивне] з'явиться пророк?
[...ходий] (Начала слова не вдалося розібрати).
» 21. Й о г. [(сумно) Не з'явиться] (лагідно) Тоді вже ми...
» 33. ...що є ще [в Галілеї] тута десь...,
» 34. [то] і час...
» 38. ...і рада будь, що [на зо...] не [веду] тягну тебе

Стор. 70.

Ряд. 1. на суд [як перелюбницю] за марнотратство...
» 5. Й о г. (приг[оломшена]ноблена) — Покірна...
» 7. іди, [причепурись] передягнись...
» 9. прибути можуть. [Мусиш] маєш їх вітати
» 13. як найгречніше. [Маєш-ти] [одежу] [убрання] [Удягни
убрання] [Єсть убрання в тебе]
як[у]е *путящ*[у]е? [намість сього] [на саме-ж се]
намість сього рям'я?
» 15. Й о г. [Ні, се тепер моя єдина одіж.]
я маю тілько сю одну одежу.
» 26. що владар мій [привіз] своїй...
» 27. ...пристала б [і] *хоч* цариці,
» 28. ...замовив [тее] тиї шати,

Стор. 71.

Ряд. 3. ...мене [й питати] допитуватись...
» 11. ...до матери моєї [й попроси] [хай]
» 12. [Хай] У неї перли, [старосвітські] діадему й перстні...

Ряд. 15. ...Хузане, не [вели] примушуй
» 18. [скрізь] десь по сусідах...
» 30. С а б. [Ні, не лиха] господь...
» 31. ...не *вигадуй*,
Дальше слово закреслене й нерозібрано.
Ряд. 32. Я не на те учив [тебе] рабів по римськи
...учу рабинь по римськи,
» 37. ...справлю (пригортає її)
Дальше слово закреслене й нерозібрано.

Стор. 72.

Ряд. 1-2. С а б. (злехка...) [Се таке] Шкода [буде] втрати, пане,
» 3. бо [вже] є кому...
» 6. [Ну, бач, дитинко, се й для тебе краще]
Ба, з того вже...
» 7. Се ж [е] може й краще. Ти [спокійна будеш] збулась клопоту
» 13. ...твоя рабиня? [Правда] Пан мій
[і я одважилась якось у думці]
» 14. [се ліпше] все [най]краще знає...
» 27. ...хай поможе,
» 28. [бо треба швидче. Та] бо ти ж сама...
» 29. [який тепер панує в Римі звичай]
яка тепера...
» 35. ...владарка [мені] покласти
» 36. [підм] крихіточку...

Стор. 73.

Ряд. 1. ...отут [коло очей] попри...
» 2. ...між [бровами] брівками
» 3. ...зробить *черу*
таку свіженьку, як була колись,
[і всякий скаже: [от, Саронська [риб] квітка] квітонька Саронська!]
» 7. Х у з. Тілько швидче [(подається до дверей)]
(*Йоз. і Саб. вих.*)
» 8. [Х у з. (щось раптом згадавши, б'є себе по

Ряд. 15. (Раб... . запони, *так що одкриваються* сіни...
» 17. ...вступає *Сервій* Публій... поважний у *рухах і в виразі* обличчя,
» 18. тоґа на ньому *уложена так*
» 23. Щасливий *надмір*, що...
» 25. *робячи* руками...
» 26. *посадивши Публія, сам сідав.*)
» 29. мене [гостиною], свого раба...
» 30. як [приобіцювала] *обіцяла?*
» 37. [такий, що жінка зважила]
то Марція й наважилась пождати
» 39. сюди прибути їй [чи поверн]

Стор. 74.

Ряд. 1. ...не догадується і *не розуміє.*
» 11. [високородну] таку поважну...
» 12. на щось їй *неприйомне.*
» 18. ...аби я знав [про що] питання.
» 20. В дорозі [їй] нам наклепано, [не мов би] що ніби
» 22. [немов ти] і подалась...
» 23. [немов] розлуку ніби маєш [з нею взяти] брати з нею
» 26. Що *наче б* [то в господі порядкує] розпаношилась...
» 28. *збіравшся ти взять за другу жінку.*
» 30. Нечувано! Які [ж погані люде] безчельні...
» 31. ...правди. [А ні тіні] Ну, вже й люде!..
» 33. і їздила [на поправку] до батька [в] у Сарон,
[до родичів своїх, [та] вона-ж Саронська
там брала купелі з квіток — се [дуже] ліки!]
» 35. [рі] надзвичай помічні — [і се] але-ж тепера
» 36. *моя жона вже вдома й* до послуги
» 37. твоїй [високородній] пречесній пані. [Як би] Чи дозволиш

Стор. 75.

Ряд. 1. *Коли ласка.*
» 4. [Швидче] Миттю
» 5. [бігай мені] пошли...
» 8. *шановну гостю в дім свій* завітати.

Ряд. 9. Публій (*озивається голосно, але* не встаючи).
» 12. Ти чув? [Нехай ті] *Скажи, та хай біжить*
» 13. Моя жона *захорувала-б знову.*
» 16. *такою жалю завдала обом нам*
» 17. [вернувш] з дороги...
» 23. ...*чималий* [достойник] вельможець.
» 26. з [римлянином, хоч би то] тим, хто...
» 28. [Тай] [Хоча] Моя жена [й з князів походить] не простого коліна,
» 29. та все-ж вона [не сміє зняти чола] сама те...
» 31. *що* [має в жилах кров] всіх...
» 36. П у б л. *І* [найбільш] *що* найприкріше,
» 37. ...живуть у *головах*

Стор. 76.

Ряд. 2. ...посліль[ні]ські.
» 11. бо то все [свояки] родичі його дружини, —
[з первосвященників походить родом]
» 12. хай бог її удержить при здоров'ю!
» 14. ...були царі [тутешні] [юдейські] тутешні.
» 15. Отож [тетрарх їх змушений] мій владарь...
» 20. Коли такі отрутні [скорпіони]
...тарантули отрутні
» 30. ...в [Іу]Юдеї.
» 34. ...віллу — [справді нéзлу] несогіршу
» 36. Се [коло] [гірш] наче Тускулум!

Стор. 77.

Ряд. 6. [бо вже ж] либонь вона сама [сюди] прибуде...
» 15. у догляді за [хворою] матіррю.
» 17. [А] Либонь...
» 20. ...любляться. [Та що-ж робити,
Йоганна не поїхала знічев'я] Але матуся
» 25. Коли дозволиш, я [б хотів зостріти] піду...
» 31. В рукописові ремарка починається зо слів: (М а р ц і я, не *перших молодощів* пані... — Над словом «перших» чужою рукою написано: барбарізм.

Ряд. 34. ...довга [туніка] дрібно зафалдована [стелється по землі], *темна шовкова стола*[1] з довгими...
» 35. ...але [мистецькою] чудово...
» 37. яснішої — стола: дужок у рукописові немає.
» 38. ...діадемою *матовою* старого...
» 40. ...простотою, розділене...

Між цими двома словами в рукописові є ще одно слово, але закреслене рукою авторки так, що його не довелося розібрати; видно що й запинка після слова «простотою» вписана пізніш, після закреслення дальшого слова..

Стор. 76.

Ряд. 2. ...скронів [до грудей] на груди.)
(*Хузан садовить*...
» 5. Х у з. (ледве *може сховати*...
» 11. М а р ц і я *(до Публія)* То може ми...
» 15. прозорій *пишно* вигаптуваній...
» 18. ...*кілька* перстнів *з дорогим камінням*, .
» 19. на голові штучний убір...
» 20. ...гребінців, *сітки* і т. п.
» 21. *Вона* стає на порозі...
» 22. ...мовчки [в] низько...
» 25. ...привіт! Я [радий] [бачу] радий,
» 28. [Скажи ж хоч слово] [Та обізвись] Що-ж...
» 29. [Дякую, мій гостю] Вітаю...
» 30. (До Марції) [Я до послуг твоїх, шановна пані]
Прошу пробачити, [шановна пані] твоїй [рабині] слугині,
[прости] що [я спізнилася] не вспішилась *я* тобі на зустріч.
» 33. (обзирає її...
» 37. [з яких квіток їй] які то саме...

---

[1] Стола — довгий плащ у римлянок тієї доби, перехвачений поясом; носився поверх туніки матронами та був за символ законного подружжя, бо розведені жінки та куртизанки не мали права його носити...

Стор. 79.

Ряд. 1. поїхати й тобі [в Сарон] туди...
» 6. М а р ц і я. Жінки [трапляються] не сході [гарні] може [часом] й непогані,
» 8. ...малюванням — [певне звичай] вимагає
» 9. [такій [на сході] кра] того від *їх*...
» 14. [того казати я [й не мала в думці] і не хотіла] Я власне...
» 15. [завважила] [тільки] лише завважила, що [такі волосся] сеї...
» 17. [Вона] Та рідко де...

Рядки 20—21 (Х у з. (з ледве... пречесна) — вставлені до тексту в рукописові пізніш; перша редакція: ...в Палестині,... недавно...

Ряд. 25. ...згодилась [поглянуть] [надатись] дивитись
» 28. Х у з. *Правда* пані,
видовисько цікаве?

Стор. 80.

Ряд. 13. ...ницьма [розпростершись] [побіля хреста] розпростершись...
» 14. [і голо] немов...
» 16. як мідяним [плащем] щитом...
» 18. [Та] Тут жінка...
» 22. *як тиї люде не шанують вроди.*
» 29. [дає Йоган] [дає Ій], дістає...
» 31. ...маю [краплі] ліки.
» 33. (подає маленьку *пляшечку* Йоганні, *та* не бере...
» 34. ...сховати *пляшинку*...
» 36. [як уважаєш] коли нетреба, я не *намагаюсь*

Зверху слова «намагаюсь» написано: кидаюсь.

Стор. 81.

Ряд. 1. Ремарку в рукописові подано трохи инакше: перше ремарка починалася з слів: «Йоганна тремтячими руками... і до кінця. Пізніш вписано в рукопис після слів «подякуй пані» таке доповнення: (бере з столика невеличку чарку, наливає, *взявши від Марції в поклоном*, ліки й подає Йоганні).

Ряд. 13. Публій. (До *Хуз.*) [Тим часом, чим же бавляться у вас?]
Цікавий, чий [тут] [бавиться] ви бавите народ?
» 21. Знов недобре?
[яка ж ти квола]
Йог. Щось...
Ремарки «робить зусилля...» в рукописові немає.

Стор. 82.

Ряд. 3. ...вже [всіх] їх звичаї [в] держати.
» 8. ...старосвітські.
[(Марція (придивляється до перлів на шиї в Йоганни.)]
» 9. Про тії перли...
» 16. ...і подає *Марції з поклоном.*)
» 18. Марція (ледве *може сховати* жадібну...
» 24. Хуз. Вшануй, [достойна] пречесна...
» 27. що не [була] здалась...
» 31. ...не [смію] хочу...
» 34. ...від дарунка,
» 36. ...у нас *панує* звичай
Зверху над словом «панує» написано чужою рукою: «ведеться».

Стор. 83.

Ряд. 2. що [я колись вас] ми вас [ми] привітаємо...
» 3. ...у Рим [і] [буде] *поїде*...
» 7. ...пишноти Риму.
[(до Йоган. Я певна]
Публій. Я певен...
...стрінуть.
Хуз. Чи варті-ж ми...
Марція (до Публія) *Я бачу, з нас сусіди будуть добрі.*
[Тепер я в Галілеї трошки дома.] (До Хуз.)
Цих двох рядків, що з них першого не закреслено в рукописові, немає в друкованому тексті. Замість них є ремарка Марція (глянувши скоса на Публія),—її в рукописові немає

Ряд. 16. і [віллу] весь маєток...
» 23. ...наче [гадає] думає...
» 27. [тут] там озеро!
» 29. ...приглушеним, [повним зло] голосом до...
» 35. [Гля] Наглянь...

Стор. 84.

Ряд. 2. ...справишся... [умій] *Послухай,* жінко
не будь [сама] [,] як звірена! [Ти чуєш?] Се що за
спосіб
» 4. [Сидить як мертва!] гостей вітати? Слова не про-
мовить!
[То се ти так мені гостей приймаєш?]
» 5. Як вернешся...
...строїв! [Розумі] Чи ти *чула?*
» 7. Й о г. *Я чула.* [Х. (пошепки) Публія принадь до себе.
» 10. Й о г. Я? Публія?.. Х. А вже ж, мені се треба.]
» 12. Х у з. [То] Гляди ж [мені], шануйся!
» 13. [До Публія] *Я до гостей їду. (загрожує їй пальцем...*
» 14. Й о г. (сама, падає *навколюшки* і здіймає...
» 15. О, господи! [Та доки ж] Чи довго...
» 16. Учителю! *За тебе я караюсь.* (не закреслене.) Зверху
написано рукою авторки: Нащо мене покинув?

III.

БОЯРИНЯ.

Драматична поема.

Написана в Гелуані (франц. Hélouan; англ. Hilwan), коло Каїра на протязі трьох днів (27 — 29, IV, 1910 року) і пізніш не поправлялася, як вказано в примітках до видання творів Л. Українки 1923 року (т. IV, стор. 342). Це зауваження викликає певні сумніви; бо О. П. Косач розповіла авторові вступної статті до «Боярині» в цьому виданні, що в травні 1913 року, приїхавши до Києва, Леся читала в родинному колі свою поему. Читання, звичайно, не проходило без обговорення та відповідних зауважень. Як що були зауваження, то були, може, після того й поправки. На превеликий жаль, рукопис зник у Гадячому кілька років тому й досі не пощастило довідатись, де він подівся та розшукати його.

За життя Леся Українка «Боярині» не друкувала. Вперше цю драматичну поему надруковано р. 1914, вже по смерті письменниці, в часописові «Рідний Край», 1914, ч. 1 — 6. 1918 року «Бояриню» було видано окремою книжкою: Леся Українка. Бояриня. Драматична поема. Українське видавництво у Катеринославі № 31. 1918, стор. 48. І в першому, і в другому виданні текст подано за рукописом, бо тоді ще він був у Гадячому. У виданні «Книгоспілки» 1923 року і в цьому «Бояриня» друкується з Катеринославського видання.

IV.

ЛІСОВА ПІСНЯ.

Драма - феєрія.

«Лісову пісню» Леся написала в Кутаїсі літом 1911 р. в чотири дні (дата викінчення — 25/VII ст. ст.) після чого ще три дні переробляла та скорочувала. Вперше цю драму надруковано в «Літ.-Наук. Вісн.» 1912 р., кн. III, а вдруге — по Лесиній смерті, окремим виданням, 1914 року в Київі з додатками: 1) «Народні волинські мелодії», що сама авторка вибрала для «Лісової пісні» і 2) «Типи й краєвиди волинського Полісся». Мелодії подаються і в нинішнім виданні.

Стор. 178.

Список діячів «Лісової пісні».

В рукописові для вистави замість «Дія I», «Дія II», «Дія III» написано: Акт I, Акт II, Акт III.

Подавши «список діячів», Л. Українка пише таке зауваження: «Сей спис варто уміститн на афіші саме в такому порядку, щоб глядачам лехше було розібратись в появах многих фантастичних фіґур, а для того слід доховати ту послідовність, в якій вони з'являються в самій п'єсі. Л. У.»

Стор. 179.

Перша редакція початкової ремарки прологу.

(писана рукою авторки на окремому листку паперу).

Ряд. 2. Ліс Лович — старезний, густий, предковічний. Посеред нього простора галява з плакучими [вербам] березами, з [трьом] великим прастарим дубом. Галява

помалу переходить в купья та очерети — то берег лісового озера нечімного, само озеро видко в про́риви межи очеретами й кущами, вода [на] в ньому нерухома, вкрита ряскою, лататтям з жовтими квітками та білими водяними лілеями. На озері туман то встає густою білою пеленою, то хвилює од вітру, то розриває́ться і одкриває озеро.

Рання весна. Ніжна зелень. Дядько Лев і Лукаш (молоденький парубок) ідуть Лев з сіткою на рибу, Лук. з [коновками] коновкою, за́ поясом [ножі] ніж.

Д. Лев упереджує Лукаша, щоб до пізна не барився над нечімним, бо може ще лихе спіткати, той у день самому не дуже-то безпешно. «Ходи зо мною,[» качок поможеш [у сільц] полювати] будем лико дерти [наловити рибу] наловим риби кловнею та раків, та може де качок нагллнем».

Лук. не хоче, бо з дядьком тра дуже помалу ходити, лика має й так досить, по рибу не хоче—забродиться та нову одежу покаляє [мати] [дядина] мати гніватися будуть, а ліпше тута з берези соку наточить, та сопілку виріже.

Д. Л. Та вже тих сопілок до лиха маєш.

Л у к. Ну, скільки ж [їх] там? — калинова, вербова та липова — ото й усі! А треба.

Стор. 179.

ЛІСОВА ПІСНЯ.

(Драма - *фантазія*).

I.

Очевидно, перша дія. В рукопису прологу немає; він увійшов у першу дію.

Ряд. 2. ... ліс. Посеред ліса...

В рукописові «На Волині» немає; додано авторкою пізніше в окремих «поправках» до тексту «Л. П.», що був вперше надрукований у «Літ.-Наук. Віснику», 1912, III.

Ряд. 3. ...пра-старим дубом; галява *помалу* переходить...

Ряд. 6. Струмок той [витікає] вибігає...
» 8. ...губиться в *заростях.*
» 9. ...лататтям, [береги порослі водяними ростинами, вербами, вільхами] *попад берегами нахились*[1] *верби та вільхи.* Містина...
» 9. *Містина дика,* таємнича, але не понура, *не страшна* повна ніжної, задумливої [лісової] поліської краси.
» 13. ...що от-от *розкриється.* На озері туман то [стоїть] лежить *густою* пеленою.
» 14. ...розривається і *одкриває* блідо...
» 15. ...щось [зашуміло] загомоніло,
» 17. ...зашумував, *на*бренів...
» 18-20. ...рухами[, в [срібне-мінливій] срібній що міниться всіма барвами одежі] [, в одежі від каламутно-жовтої до ясно-блакітної і перетканій], одежа *його* міниться барвами від каламутно жовт. до *срібно*-блак. і [перетканна] поблискує *яскравими* гострими... [Кидається з [простору] лісового струмка] в озеро,
» 21. ...кружляти по [ньому] [озері] плесі...
» 26. [всі стежечки змиваю] [місточки всі змиваю] [кочки збиваю]
» 27. всі [гребельки] *каточки* зриваю,
» 28. всі *греблі,* всі запруди
» 32. ...шукаючи чогось.

В рукописові «у воді» немає.

Стор. 180.

Ряд. 1. [Деж та русалка?
Адже я не рибалка,
Щоб так мене лякатись,
під хвилями]

[Між очерету спалахують два вогники бродячі і потім на берег виходять.] Потерчата... двоє бліденьких...

В рукописові «маленьких» немає.

Ряд. 2. ...сорочечках.

---

[1] Очевидно — нахилились.

В рукописові «виринають з-поміж латаття» немає.

Ряд. 8. [поклала] баговіння,
» 13. Чого-ж ти [тут] шугаєш?
» 19. *немає в* світі...
» 20. Збігав я [всі] гори,
» 22. [та не знайшов] милішої коханки
» 23. [миліше] нема від озерянки
» 24. [люблю хорошу] зіб'ю...

Стор. 181.

Ряд. 6. ...складаючи долоні.
В рукописові «на ній два вінки... ...серпанок» немає.
Ряд. 10. Той що гребля рве [(Простягає до неї руки)] (грізно *до неї*)
» 11. [Де ти бувала?] Що ти [чинила] робила?
» 20. ...кидається до *хлопця* і знов минає *його*).
» 23. [поллється] поллються через...
» 27. ([Круто одвертає] Русалка...

Стор. 182.

Ряд. 3. [Тихо сміється, *хлопець* бентежиться)
» 8. а в дівки [карі] гарні очі, —
» 10. *дарують* дукачі!
» 11. ...пальцем на *хлопця* і дрібно...
» 17. [На цілу мить я вірна] На цілу довгу...
» 18. хвилину [цілу] буду...
» 19. [і] а зраду...
» 28. Русалка *(Бере його* за руки, і *швидко* кружляє *з ним*)
» 29. [Ми] на виру вирочку,
» 36. *Водяний дід* (древній, сивий, довге волосся...
В рукописові «виринає посеред озера. Він» та «дід» — немає.
Ряд. 37. ...баговінням [звисає] звисають аж [на плечі] по пояс, шата...

Стор. 183.

Ряд. 10. Не рідний він [мені, хоч і з води вродився], хоч водяного...

» 13. ...вінок [зелений] роскішний,

» 18. ...заливає
вербі-вдовиці корінь подриває,
псує мої...

В рукописові рядок «вербі — подриває» стоїть між 8 та 9 рядками. В окремому виданні 1914 р. він стоїть після рядка: «лякає птицю...» і т. д.

» 23. ...мов *смок* неситий,

» 24. коли від [спеки] спраги...

» 29. (*Той що гр. рве підчас сеї мови* нишком киває Русалці, [закликаю] ваблячи...

» 34. [щоб я пом] щоб не спило...

Стор. 184.

Ряд. 1. Мій [давній] щирий...

» 3. (Той що гр. рве *поринає* в воду)

» 9. Рус. *Я* зараз [таточку] тату, [ось] *тілько росчешу* [вербиці коси, що поплутав вітер]
сікняг поплутаний коло водиці.

» 11. ...чеше [довге віття вербове, спущене до води] прибережне зілля.

» 16. [і ряску] та килим з ряски...

» 20. ...русалчину, *поволі очі йому заплющуються).*

» 21. Той що гр. рве ([під до] вирнувши, стиха до Русалки [і стиха гомонить їй до вуха])

» 22. [Сховаймось] Сховайся за вербою

» 23. (Русалка ховається, *поглядаючи в той бік, де Вод. лежить*).

» 25. ген [під] на розтоки,

» 29. ...озеро. *Посеред озера* Русалка спиняється і скрикує).

» 31. [Ох] Ой, зачепилася...

» 32. (Вод. прокидається *і кидається їм навперейми).*

» 34. Вод. (*хапаючи Рус. за руки*). То се ти так?!
(Звертається до хлопця) Ти, клятий...

» 37. ...гірській, то [будеш] начувайся!

Стор. 185.

Ряд. 1. Той що гр. рве *(вухвало сміючись)*
» 7. ...місячні [на поверхню] поверх...
» 10. невільницями в [тебе] озері?
» 20. ...носити,
» 21. [Як будеш неслухняна, бо віддам
тебе тому, хто вже давно посватав,
та я все жалував.
Р у с. (з трівогою) кому?
В о д. Не знаєш?] бо за непослух забере тебе
» 22. «Той, що в скалі сидить», [тебе бажає]
» 23. Р у с. *(благаючи)* [Ой тату] Ні, любий тату, [пошануй]
» 32. Чудна ти, *доню, я ж* про...
» 36. ...тай кинув [погибати] би самотну

Стор. 186.

Ряд. 1. Р у с. Але ж він *хороший!*
» 4. (Поринає *зовсім).*

Стор. 187.

Слів: «Дія І. Та сама містина... у рутв'янім вінку» немає в рукописові. Оскільки в рукописові немає прологу, в ньому маємо чергову ремарку, що починається словами:

Ряд. 5. З ліса на прогалину...
» 6. ...*його небіж* Лукаш. Лев *дуже* старий
» 7. ...з виду, [одя] по-поліському...
» 9. убраний *в* полотняну...

В рукописові «Лев» немає.

Ряд. 10. в руках *у нього малий ятірець (клювня),* коло...
» 12. ...(торба) на ремині.

В рукописові «широкому» немає.

Ряд. 13. ...хлопець, *йому нема ще 20 літ,* гарний...
» 16. ...мережана, з виложистим коміром, підперезана [червоний край] червоним поясом,

В рукописові «білію» немає.

Ряд. 18. свити він не *носить*, на голові бриль; *має* [тільки] на поясі ножика, [більш] *а в руках коновку.*

» 20. ...Лукаш *спинився*).

» 21. Лев. Чого ж ти [зупинився] [став] зупинився?

» 22. ...[ловити] зайти по рибу. Мулко дуже, [топко] грузько

» 28. ще й очеретяну [собі] зробити,

» 31. ...А завтра [прийдемо] прийдем,

» 32. то [будемо] будем [тут] хижку ставити [десь тута коло нечімного. Де далі] Вже час

» 33. [товар] до ліса [бидло] бидло виганяти [на траву]. [Диви] Бачиш

» 34. [травиця пробилась між рястом] вже онде є трава по межи растом.

Стор. 188.

Ряд. 1. Лук. *То* [в хижці [будемо] буду я сидіти літом [лиш ви та я] із вами тут] *сього літа буду з вами пасти?*

[Д. Л. А вже ж — старе й мале,
Воно то, правда, ти вже не малий,
На той рік, як бог дасть женити будем,]
[Тебе на той рік дасть біг тра й женити]
[ти не малий, де-далі тра й женити]

Л. *Та сього літа ще попастухуєш*
[поки там менчі підростуть]
а там на весень тра безмаль женити.

Лук. *Та я не хочу.*

Лев. (сміючись) Не хоче коза на ярмарок, так ведуть!

Лук. *Ет, ви те скажете!..*

[Лук. А як же казалисьте що тут непевне місце?]
[Лук. Тут будемо й сидіти над нечімним?]

» 2. Лук. *Як тут сидіти?* [А] Таж люде кажуть

» 10. Ну, *я це йду*, а ти собі як *знаєш.*

» 11. ...до озера і криється в [тумані] очереті.

В рукописові: «Лев іде... за вербами» немає.

Ряд. 13. Русалка (*водяна* випливає на берег)

» 14. *Дідусеньку! Дідусю! Ой*, рятуйте!

Ряд. 15. ...рухами і поважний...
» 16. у брунатному *убранні*, барви...
» 21. Л і с. *Ото ще!*
Коби всіт біди! Яка скупа
» 23. [от тут хижу думають ставити то я й
» 24. то нічого, бо на такі хижі доброго дерева
вже ж]
» 29. [ненавижу] я не терплю
» 32. [і цих] сих натрутнів
» 33. [Стривай] Стій — не квапся.

Перший варіянт.

Від 33 рядка на ст. 188-ій до 27-го рядка на ст. 189-ій:

Л і с. Дарма, то дядько Лев. Ми з ним приятелі. Се він так собі нахваляється відюком та терличем. Ми з ним помиримось. Якби не він, сього дуба, окраси нашого ліса, давно не було б, уже приїздили німці міряти — 3 сажні навколо. «Поки живу, стоятиме», сказав. Отой блазень Лукаш трохи мені не до вподоби.

Р. Я його залоскочу!

Л і с. Не смій! Я заприсяг, що за життя його ні йому, ні його родні не станеться лиха в [моєму] моїй обладі. Мені защемило бороду в пень, а він визволив.

Р. То нехай лісові його щадять — а ми ж водяні. Залоскочу! Ух, весело буде!

Л і с. І не думай собі. Я очерети повьялу і вільхи посушу і верби потрощу і буде твоє озеро голе стояти, поки висохне.

Р. Ой, дідусю, не буду!

(«Той, що греблі рве» буйна сила весняної води вривається з гуком, з шумом, липнеться до рус., каламутить озеро, поринає з рус. гоготить реготить, поки з озера Старий Водяник їх укоськує їх).

(Лукаш грає на сопілці ніжної весняни. Мавка з старої дуплястої верби, в ясноземеній як весняний

перший лист одежі, розпущені коси чорні з зеленуватим полиском. Розправляє руки й проводить рукою по очах).

М. Ох, як я довго спала!

Л і с. Довго, доню.

Другий варіянт.

Стор. 188.

Ряд. 35. а він [мій] нам приятель.

Стор. 189.

Ряд. 5. [та] і ледве що...

» 12. ...батько мій [його] їх всіх...

» 14. все озеро [сухим нікчемним хмизом] гнилим...

» 17. ...сівши на *пеньку*. З очеретів...

» 19. ...на вербі *й на ліщині заясніли* сережки...

» 20. ...листом *зашуміла*, [а там калина забіліла цвітом]. На озері розкрились лілеї і зазолотіли квітки...

В рукописові «білі» немає.

Ряд. 22. ...верби *наполовину всохлої* виходить...

» 24. ...проводить [рукою] долонею...

» 28. [і ряст уже] *вже сон-трава* перецвітати...

» 33. [Глянь] он жовтими пушинками [як] вже плавають

» 34. [там дикі каченята на воді] на [тихім] чистім плесі *дикиї утятка*.

» 36. [Л і с.] Либонь весна.

» 37. [М.] Весна...

В рукописові слова «Либонь весна» належать Мавці.

Стор. 190.

Ряд. 2. ...невже се той, що [у скалі сидить] греблі рве?

» 10. [де наша баба має хату]

» 11. [Він сирота [убогий] без батька вдовиченко] [сюди прибився] *се він зостався* з матірью-вдовою,

» 12. [се] то дядько Лев прийняв *йому* [до себе] [тепер] [недавно] до себе.

Ряд. 13. М. *Ділу* [(прислухається)] хотіла б *я*...
» 16. [лякає що Мавкам не слід [любити хлопців] задивлятися на людей, пропаде воля] Не задивляйся...
» 19. [За сю зиму! Хутко] Се ти мене...
» 22. *я* не держу тебе, [як]. То Водяник
» 27. [всім нашим хлопця] всю силу...
» 30. [по їх] бо там...
» 32. [коли не хочеш, щоб] раз тілько...
» 36. ...щось *промовити. Виходить Лук. з* сопілкою,
» 37. *надрізати березу*, щоб...

Стор. 191.

Ряд. 2. [(пізнаються) (Дядько Лев підпливає човном, гукаючи: «поможи ятір тягти». М. ховається. Лук. вих. сідає в човен, одпливає з Левом)] Л у к. Та що ти
» 10. ...здивовано, [але] як уважно...
» 11. А, от ти хто! [Про Мавок я чув] Я від...
» 15. Л у к. (*придивляється до неї з щирою цікавістю*). Чому ж би ні? [Бо] Щож, ти...
» 16. як [би й дівчата] дівчина, бо ні, хутчій [вже] як панна,
» 18. *тай* якось...
» 19. [(дивиться в очі)] А чом-же...
» 21. *Ба, ні*... тепер...
» 26. Л у к. (*засоромившись*). Хіба...
» 28. Л у к. (*ще більше* засоромлений).
» 31. [Я чула, як нера] Он бачиш...
» 33. а *ясень верховіттям їй киває,*
» 34. *що кращої немає!*
» 36-37. Вписані до рукопису пізніше.
» 38. Л у к. Скажи, ти так у лісі [й зимувала] *Скажи*, ти все отак...

Стор. 192.

Ряд. 1. ...не виходила ще з [ліса] нього.
» 2. Л у к. [Та як же ти зимуєш? Чи й у тебе
є батько, мати, хата як і в нас?
І хто ж твоя род]
[чи] А ти давно...

Ряд. 18. ...у вас *тут* звуть?
» 31. [[цві] росли й цвіли незнані] [на озері стелились] стелились...
» 33. *білі, тихі*...
» 35. [було] попід...
» 36. з кришталю [хтось там почіпляв] [грало] грає і [ряхтіло] ряхтить усюди...

Стор. 193.

Ряд. 2. і мрії [там снувалися] *ткалися злото-блакітні*,
» 5. М. Чи тобі так *гарно?*
» 6. (Лукаш *киває головою, потакуючи*)
» 7. Твоя сопілка [промовляє краще] має...
» 9. (*Сплітав* довге віття на *плакучій* березі, сідає в нього і *колишеться* тихо [як] мов у...
» 10. ...грає, *прислонившись* до дуба,
» 11. ...(Лукаш грає *на голос веснянки: «Розлилися води»*.
» 12. ...мимоволі *тихесенько на той самий голос озивається*).
» 16. ...веснянки *озивається* зозуля,...
» 17. розцвітає *ярим пломінем* дика...
» 18. ...квіти). (*Лукаш переходить з веснянки на веснянку*. Мавка...
» 22. М. [Ні, я не плачу.] Хіба
» 25. Заходить сонце [— бачи]... *Глянь*, уже...
» 26. на [березі] озері...
» 33. (Л. киває, *що так*)
» 34. і ти [[мов] немов дика рожа] немов...
» 36. Та треба *ж* по тутешньому...
» 37. бо маю [ж] тута...
» 38. Мавка (*з радістю*) Справді?

Стор. 194.

Ряд. 14. Цього рядка в рукописові немає.
» 15. *що* в-осени...
» 18. а може ще й [вони сами не знають] не напитали...
» 24. (*Лук. програвав стиха на сопілці* щось дуже...
» 25. ...замислюється).

М. (*стиха*) *То ти з дружиною тут жити будеш?*
Л. Казали дядько, що мене віддiлять
і тут менi дадуть грунтець і хату, [як оженюся, тоб то в-осени].
М. [Твій дядько дуже добрий і розумний]
Так і пташки—як дiти пiдростуть,
то їх [уже] *старі* [в гнiздi] *вже при собі не держать.*
Але пташки гнiзда новою дiтям
не закладають так, як дядько Лев.
Твій дядько дуже добрий і розумний.
Скажи, вiн сам в старім гнiздi лишиться?
Л. Та вже ж [вiн св] *своєї хати не* [покине] *покинуть.*
[Вiн] *Вони й свою сестру, мою б то матiр,*
все намовля[є]*ють, щоб* [із ним] *сидi*[ла]*ти з ними.*
«Дві господині до одної печі
то зайва рiч» — усе [їй] *їм кажуть дядько, —*
не знаю, чи послухають (помовчавши)
Ти, Мавко,
боялась би свекрухи?
М. *Я не знаю,*
[що то] *які свекрух*[а]*и*[1]. *В лiсі їх нема.*

Ряд. 26. М а в к а (помовчавши)...
» 28. М. *Як дикі* голуби...
» 32. ...сестрицею [зову] взиваю,

Стор. 195.

Ряд. 1. *дуби над мiру вже поважні, ясень*
» 3. *і клен і явір дуже гордовиті,*
» 5. що байдуже [їм] їй до [усіх] всього на свiті,
» 6. *так само й горобина... дика рожа —*
» 7. *задирлива, так само й глiд і терен*
» 8. Як добре...
» 16. Л. [Та] [в] У лiсі ж [тут] не самій...

---

[1] «Що то свекруха» — виправлено чорнилом на «які свекрухи».

Ряд. 17. ...багато *в таких, як ти.*
» 18. (Трохи *їдко).*
» 21. М. То все таке, як той [весняний вітер,
що то через нього журиться береза] рантовий вихор,
» 24. Л. *(приступав до неї* ближче).
» 28. Л у к. (*одзивається*).
» 31. (Відгукується) — в рукописові немає.
» 32. В рукописові «Подається йти» немає.
» 35. *(Іде до озера і зникає в очеретах.*
В рукописові «З гущавини ліса вилітає» — немає.
[Сцена з Перелесником. М. дорікає русалкою з живо]
Перелесник — гарний хлопець,...
Ряд. 37. ...розвіяним *як вогонь* волоссям... блискучими очима *вилітає з гущавини,* хоче обняти Мавку,

Стор. 196.

Ряд. 4. поглянь, *чи рунь* [уже] зазеленіла.
» 12. П. [Тебе не] Ну, не глузуй!
» 14. [Я покажу тебе шир] ти ж так хотіла...
» 24. Вписаний в рукопису пізніше.
» 26. [Я то] [Там м] [Ми тобі знайдемо] Ми тобі знайдемо...
» 27. [Подаруєм гарну] зірвем з неба...
» 29. [срібную] [світляну] чарівну [1] намітку.
» 30. [Я] [Ми] Щоб тобі [достану] [достанем] здобути...
» 32. [дам тобі] і дамо
» 35. [дивно пишні] самоцвітні шати
» 37. І [віночки] віночок плести,

Стор. 197.

Ряд. 2. ...де [західне] багате сонце
» 3. ...ховає [у] в таємну...
» 4. [на поля блакітні] потім ми заглянем [нишком] до зорі [у] в віконце,
» 5. [де зоря вечірня] зірка — пряха *дасть нам* срібне...
» 8. [Стань над водою] стануть покрай...

---

[1] Чарівну — виправлено чорнилом.

Ряд. 9. що [хотять напити] холодну...
» 17. ...заснуло.
» 18. [Пер. Розбудити можу!
Наче дику рожу
роспалю уста сі] Я вже...
» 20. [Ти вже й не згадаєш, що колись було у] А в дубовім гаю?..
» 21. М. [В гаю] Щож там?
» 22. П. А не [припадала] приглядалась до моїх...
» 26. П. Сподівалась: [милий мій] може...
» 30. [послухай] попитай у гаю.

Стор. 198.

Ряд. 4. (*Теж* [зникає] *біжить* [у лісі] в ліс, [по лісі] [кріз дерева] поміж *дерев* якусь хвилину *миготить* його червона одіж, і мов луна озивається *гукання:* «Де ти?
» 11. [і з озером своїм! я] Я, наловивши...
» 15. Ще трохи — [потопив] затопив би!
» 16. [Тай] Ну, й я ж...
» 20. *штовхнула й* перекинула...
» 21. [Що] Я *ледве-ледве зибрався* на берег
» 23. (До Лукаша) — в рукописові немає.
» 30. вирізуєш [ти] небоже,
» 32. [Слухай] *Не бреши,* [вже ліпше,] *небоже,*
» 33. [бо шкода праці, — я однак не вірю]
[бо шкода язика, — я однаково не повіру]
бо *ти ще* молодий, — язика шкода
» 34. ...пошукай [у] по лісі,
» 36. ...таким *до дому йти?*
» 37. [тож світ не близький] Поки дійдем *щей* [трасця] тая...

Стор. 199.

Ряд. 4. Дядько Лев сідає *на пеньку* і пробує викресати [з креміня] *вогонь,* щоб...
» 6. ...і губка [замокла] змокла...
» 7. і трут [десь загубився] згубився. [А щоб ти скис в холодній воді] А нема на тебе
» 8. [хороби] [повітря] лихої трясці!..

В рукописові «Чи не наросла на дубі свіжа» — немає.

Ряд. 10. ...обмацує *руками пеньок,* шукаючи, *чи не наросла де* губка)

» 11. ...біла жіноча *млиста* постать...

» 12. ...людини, *тільки* простягнені білі довгі руки *жадібно* ворушать...

» 15. Лев. *(обернувся і вжахнувся, побачивши постать)* [А] Се що за мара? *(Оговтавшись)*

» 16. Ага, [пізнав] вже знаю! Добре що побачив!

» 17. (Виймає [зза паз] з кошіля...

» 18. ...від неї). [Ось тобі полинь!
Згинь маро, згинь!]
(*Мара трохи відступає від нього*). *Лев* (прочитує...

» 28. [чорної] чорної крови...

» 29. ...не вкорочати.
[На морі на окіяні,
на острові на Буяні,
[там] лежить камінь біленький,
на нім полинь гіренький,
а на полині глина,
а на глині слина,
а слина сплизне,
глина роскисне,
а трасця трісне,]

» 30. [зостанеться] ось тобі полинь —

» 34. ...кресало і розпалює вогонь

В рукописові «й губку» немає, після ремарки, що закінчується «розпалює вогонь» в рукописові закреслено:

[Лев. Е, хлопче, щож так мало! Так я й не обсушуся. Іди-но ще принеси. А се добре, що запалив, я хоч люльку закурю, а то замокла губка, нема на неї.. (уриває і бье себе по роті) ото дурний клену все, а тая погань слухає тай суне з болота.

Лук. Яка, дядьку, погань?

Лев. Така. Не допитуйся. Бігай!

(Лук. знов іде в ліс, а Лев присувається до вогню, запалює люльку [об] при кострищі, розкурює її, вона [тріскує]

тріска, [спалахує] і прискає искрами дідові в вічі) А, ннема на тебе кудого!

К у ц ь (молоденький чортик, убраний паничиком, безхвостий, тільки по маленьких ріжках, що стремлять спід шапчини, знати його природу. Меткий, хвірткий, ввічливий)

(Здіймає шапчину і вклоняється)

Добривечір, дідусю!

Л е в. (зумівшись) О! А ти чого?

К у ц ь. Та ви ж бо кликали?

Л е в. Коли?

К у ц ь. Та оце саме жалували, що мене нема.

(Лев плює). Я думав — може вам [табаки] бакуну забракло, тай виніс вам свіженького, а ви мені колись за те горілочки принесете.

Л е в. [А як же] А що ж! [тілько] [саме] тілько для тебе й носитиму.

А сам з нехворощі не викуриш?

К у ц ь. Ей де, дідусю! [тепер і в нас марнополька] з нехворощі гірка!.. Та возьміте, возьміте бакуну!

Л е в. [Одчепися] [Дзінькую] [Дзінькує пану, щоб ще якої чемериці [дасн] дав.

К у ц ь. Деж таки, дідусю, я ж вас поважаю.

Л е в. З [вашою] вашею повагою!.. Он [мій] кум Музика водився з тобою, як з добрим, а куди ти його завів? під містоК у прірву. Знаю я [тебе] ваших.

К у ц ь. Та то ж, дідусю, в нас було весілля, так як же без музики, а що він вилізти не здолав, то се його [так] молодята щиро частували, а він же, ви знаєте, не був непитущий...

Л е в. Ти вже вибрешешся! [такий, що] тебе у ступі не влучиш... От ліпше, кажи навпростець, чого [тобі] [від] ти з мене хочеш, бо ти ж [дарма] бездаремне з болота не вилізеш.

К у ц ь. Дуже ви дідусю неймовірні стали, а я вас таки зроду люблю (Лев плює), я так утішився, як почув, що ви сюди на літнє помешкання збираєтесь. — [Як] Я вже

казав своїм чортиняткам тут ґазони попідстригати і ротонду під дубом гарненько позамітати, і стежечки вигладити, щоб вам було [добре] де на шпацір ходити.

Лев (посміхуючись). І вигадає ж бісова пара!

Куць. Може хочете подивитися, як мої чортинятка хорошенько навчилися халяндри скакати? То я їх покличу — там такі втішні.

Лев. Ще чого хибує! [Потрібні вони мені] дур їм!

Куць. [Фе, такий чесний ґосподар і такі неґжечні вирази вживає. А ми тут врадили правдиву панську забаву на се літо — wyścigi, proszę pana — ніби по простому [гони] перегінки] На се літо ми врадили панську забаву. Отак як [добре] стемніє, будуть спочатку розмаїтости: танці, співи, боротьба —

Лев. Битиметесь навкулачки чи що?

Куць. Нну... тепер се вже так не зветься... На озері будуть туманні картини, а [на останку буде найкраще] потім тут на [пляцу почнуться wyścigi, proszę pana — ніби по простому] перегінки [кінськ] — і до того будемо просити вашої ласкавої помочі.

Лев. Чи ти здурів? Я маю з вами переганятись? А йди ти в болото!

Куць. Фе, такий чесний господар і таких нечемних виразів уживати! Та хіба ж я кажу, щоб ви свої старощі турбували? [Ви ж] Ми лише важимо на ваші коненята — маєте коники ситенькі, добрі до перегінок...

Лев. Іще чого? А дзуськи не [знаєш] хочеш?

Куць. А таки не хочу, [дідусю], куштував, то не смашна. Та ви ж і самі знаєте звичай: як нема застави, то вже наше право до коней, се вже хоч і на суд ідім, то так буде. Ви чоловік справедливий, мусите признати — що право, то право.

Лев (заклопотано). Гм... ніби... та як же його... хіба тее... Слухайте, паничу, а може б якось...

Куць (помахує бичиком, що має в руках). Я завжді радий зробити [ва] приємність, коли мене гречно просять.

але ж тут розходиться о стан посідання і я, яко відпоручник цілої нашої громади, підлягаю карности; [мене можуть заінкрімінувати].

Лев. Мені, паничу, якось не в тямки ваша гуторка — я чоловік темний, неписьменний, то вже вибачайте [як що не так]... А ніби я мав про заставу... може б витè якось... то вже б ми... ви мені зробите ласку, а я вàс у чому послухаю, тай може воно...

Куць. [Ну, ще] (недбало) Про заставу можна поговорити, — [се нас принаймні становить на ґреальний ґрунт]. А яка ж би мала бути застава?

Лев. Та ніби кізлика можна б десь вишукати та привести, то для панича було б ліпше за коня, бо відомо що кінь то не цап і [Куць] не дорівняти. [Хіба] Чи ж кінь збіжить за цапом? — ей, де-де! Та ще такі коні, як наші мужицькі, — ні тобі клусом, ні тобі в чвал, одно знають — тюпки. А цап як вогонь — не тра й огира!

Куць. Одного [коз] цапа маєш дати?

Лев. Та ніби трудно більше, ви-те відаєте наші достатки.

Куць. Та які ж то перегінки з одним цапом?

Лев. А нащо вам, паничу, ті перегінки? За вами й так ніхто не збіжить, хіба от мої ярчуки, [тай то [в] ще]

Куць (при слові «ярчуки» підскочив).
А цапа дасте *чорного?*

Лев. Та вже ж не як, я ж відаю, як тута треба. Можна ще ворону додати, Лукаш десь [найде] уполює.

Куць. Ніби трохи маленько... та вже для вас... якось уже перед громадою вибрешуся... От нема чим могорич випити.

Лев. Нехай-но я на той раз принесу.

Куць. Єй, чи ж принесете? Принесіть, принесіть, та вип'ємо, а я покличу своїх ґчортиняток — там такі втішні! — та потанцюємо халяндри.

(Дрібненько пританцьовує, приспівує:)

Тихцем, хильцем, вихолясом, скоком, боком, викрутасом — гоп!

(Стрибнув за купину і зник).

Ряд. 35. Л у к а ш *(приніс іще оберемок і кинув в вогонь)*. Ось нате, дядьку.

» 36. Л е в. [От] спасибі, [небоже],

» 36. Ти [мені] догоджаєш, [тай тобі за моєю головою добре буде] дядькові старому.

» 37. (Розпалює коло вогню люльку) — в рукописові немає...

Стор. 200.

Ряд. 1. Тепер що иншого! (Вкладається *на траві коло* вогню... «Тепер що иншого» в рукописові написано після ремарки.

Ряд. 3. ...під голови. *Втішно посміхується, зріючись*).

[[От бісова пара одурити хтіла]
А той думав що вже мене злапав...
Помалу! ще я не таких видав..
Л у к. Ви-те про кого, дядьку?
Л е в. Та то я так собі] (пакає люльку... на вогонь).
Отак що иншого!

» 4. Л у к а ш. *Хоч би* ви, дядьку,

» 6. Л е в. [Ще що!] [Бачиш] Бач!

» 8. [Л у к. Та все одно] Л е в. Про Оха-Чудотвора? [Чи] про Тромсина?

[Про Котигорошка? Про Настю-Самокрастю?
Л у к. Все одно... хоч і про Настю.
Л е в. Се як той казав:
«однаково, чи хліб, чи пироги —
давайте пироги»... Ну-ну, то слухай.]

Починаючи від «Про Настю-Самокрастю?.. до «...то слухай» — закреслено чорнилом.

Ряд. 9—10. В рукописові написано чорнилом.

» 11. Л е в. Ну, то слухай:

Л е в написано чорнилом, «Надумавшись» в рукописові немає.

Ряд. 12. — вписано пізніше чорнилом.

» 13. (Починає *одноманітним, мірним* голосом:)

» 16. Казали б казку,

В рукописові «ми» немає.

Ряд. 19—33. Починаючи від «За темними борами»... до «...зброя врученьках сяє...» включно — в рукописові немає; замість цього написано:

[Починається казка
од білого переладка,
од коника ступака,
од півника співака,
од качиді — плосконосиді,
од поросяти — пучитхастого],
(Голос йому де далі стає сонним).

Л у к. Ви все щось починаєте, спочатку,
а слухати нема чого.
Л е в. Чекай.
«У тридев'ятому панстві, не в нашому господарстві,
та був собі сильне-пресильне багатий купець Іван-
молодець...»

Ряд. 34. Л у к. Ви — *те ж про Настю* мали.
» 36-37. От і *став собі той Іван* думати-гадати,...

Стор. 201.

Ряд. 1-4. *Є каже, мені що їсти-пити,*
в в чому хороше сходити,
та нема з ким віку дожити,
[треба мені] *мушу я собі пару* [пошукати] *добрати,*
та [нема] *де ж мені її шукати;*
» 5-8. *Чи межи попами, чи межи панами, чи межи простими мужиками?*
» 13. ...намисто... [(починає дрімати)].
» 15. Л е в. Хіба?.. та [ж] ти ж бо [ти] вже...
» 17. а з тої хвилі [вибігли на берег] вилетіли коні
» 18. як жар червоні [та золотогриві]
» 21. Л у к. [Ну, що] Тай хто ж на тій колясі, [дядьку, — Настя?] був? Царівна?
» 22. Га?.. [Настя?.. де ж та Настя?..] де?.. Яка царівна?
» 23. Л у к. [Ет, заснув] Вже й заснули!
» 24. ...на вогонь, [далі] потім
» 26. ...*на сопілці*).

Ряд. 26-34. В рукописові від слів «В лісі поночіє» до слів «сховавшись у млі» — немає.

» 35. мов утікаючи *від кого*, волосся їй розвіялось, одежа *де-не-де розірвалась*. На галяві...

» 36. В рукописові слів: «притуляє руки до серця» немає.

» 37. В рукописові слів: «і ще раз зупиняється» немає.

Стор. 202.

Ряд. 1. [провели] що вели...

» 16. В рукописові слів «відхиляється від берези» немає.

» 17. [На] Ой лихо

» 20. Цього рядка у рукописові дописано чорнилом.

» 21. (Вони стоять...

В рукописові слів: «Мавка прихиляється до нього» — немає.

Ряд. 22. [і] стелеться *над озером* і закрадається...

» 23. В рукописові від слів «В лісі озиваються» до «поривчасто зітхає» — немає.

» 25. ...туману, *що над озером*, виходить...

Стор. 203.

Ряд. 1. [Р.] М. Ні,
«Р.» (очевидно «Русалка») чорнилом виправлено на «М.»—Мавка.

» 8. Л. Я чую... [І] Се вони вже не [так співають] щебечуть,

» 9. [в сх] [тепер як] не тьохкають,

» 10. [М. Як же?
Л. Бо не кажуть]. «Цілуй!..

» 11. (Цілує її [палко] довгим,

» 12-13. Я заціпую тебе на смерть — в рукописові написано після ремарки «Зривається вихор...

» 14. *В лісі* зривається вихор і білий цвіт *з кущів* метелицею...

» 15. М. Ні, *Мавки не вмірають*.

» 22. Слів: Говорить пестячи — в рукописові немає.

» 24. Не говори нічого! *(Цілує і пестить)* Ні, кажи!

» 25. [провадь свої чу] [чудні в] чудна...

Ряд. 27. *(цілує)* [[Що ж] чого ти мовчиш] Розгнівалась?
(знов цілує її).
» 30. пильно дивиться в *очі*).
» 33. Я так не [хочу] можу!
» 34. питай [що] мене, кажи, що любиш, смійся,
[а то мовчить і дивиться — аж сумно!..]
» 35. ...чистий, [як вода] як струмок,
» 36. а очі — непрозорі... [Може]

Стор. 204.

Ряд. 2. *(схиляє голову до його серця і замирає)* [мов с]
» 3. Л. [знов мовчиш] Ти зомліла?
» 4. М. [Нехай] Цить, хай...
» 5. воно говорить, [наче бурна] як весняна...
» 7. ... кажеш? [Ну] То нетреба, милий!
» 10. ...моє кохання!
(говорить поміж пестощами)
[Я чаруватиму твоє серденько]
» 11. Ти звик, [щоб] до пестощів?
» 12. Л. Я, *ще ніколи*
» 13. *нікою не кохав. І я* не знав,
» 14. ...такі солодкі!
М. [я буду пестити...] *(пестить його).*
» 15. Л. *(з мукою і щастям)* Ой, [Мавко]! Мавко!
» 19. а серденько [. . . . .] [1] словами...
» 24. Я буду [надити] вабити...
» 29. Та чим же я [принажу] [приваблю] принажу...
» 34. для тебе так [убратися розкішно] заквітчатися...
» 35. ...царівна! (Біжить *до цвітучих кущів і на яку хвилину в їх зникає).*
» 38. ...заквітчаю. *(йде* до неї).

Стор. 205.

Ряд. 1. М. *(озивається* смутно) Не красні
» 3. Л. Тут світляки в *кущах*,

---

[1] Початок слова, що його закреслено, а на ньому написано: «словами» — розібрати не вдалося.

Ряд. 4. ... в косах [на чорній хмарі! Назбірай коханий!]
» 5. *Тай* буде наче зоряний [вінець] *віночок*
» 6. ...світляків *на її коси).*
» 8. ...від щастя, *цілує, кілька світл. падають до долу).*
» 11-14. Цих рядків у рукописові немає.
» 19. *(в тумані,* [далі] *потім* в очеретах заблимали...
» 30. ...Потерчата, [з] в руках мають каганчики,
» 23. ...що мріє [по] в *сутіні* поміж...

Стор. 206.

Ряд. 4. ...дряговиною, [затягніте до болота].
» 5. [Бачи Ледве] Де він стане,
» 9. Ну? [мерщій! знялись?] блись, блись
» 12. а [блись бо] зійдемось...
» Р у с а л к а (радо). Подалась.
[Ти не боїшся, що душу [згубиш] загубиш
яспої ночі
через урочі
очі дівочі?
Л. [ні] А ти ж мене любиш?]
» 15. В рукописові «молоденький — чортик-паничик» —
» 19. ...йому руку, *Куць* цілує). немає.
» 22. гарне [напечу] наготую...
» 25. Куць (махнув *зневажливо* рукою)
» 28. ...бабі й *жіночці* твоїй!
Куць. (швидкоговкою) Не кажи гоп! поки не перескочиш.
» 29. (стрибає за купину і зникає). *Рус. (призирливо).*
» 30. *Які тепер чорти обачні стали! (Потерчата тим часом* миготять.
» 32. Лукаш *завважує воїники і подається бігти за ними).*
» 33. *Лук.* Які хороші...
» 34. ...таких не бачив! *Ось один!*
А ось і другий! Та які великі!
» 36. ... вони *незамітно* надять...

Стор. 207.

Ряд. 6. Раптом скрикує *з жахом).*
В рукописові «Лукаш» немає.

Ряд. 11 ...не досягає *простягненої* руки...
» 12. В рукописові слова «Лукаш» нема і слова його належать Мавці.
» 13. *(Раптом* кидається до верби що [росте] стоїть похилившись...
» 18. ...хапається за [нього] *пояс*, Мавка...
» 19. ...помагає *йому* злізти на вербу). (Русалка, *що зорила в очеретy за тим що діялось*, видає...
» 20. В рукописові слів: «Потерчата теж зникають» — немає.
» 24. *Цур тобі, пек тобі, щезни!* (Оглядається).
» 28. Лев. *(надходить, вилядає на вербу)*
» 29. *А ти тут чого?*
» 30. ...ще й з дівкою! [Ота!]
» 31. *(злізав* з верби, Мавка *на* *їй* лишається]
» 34. ...та вже [ся дівка] вона (показує...
» 39. Л. [я роб] Я світляки ловив... ([сханувся] *охнувся, що пробовкнувся, і замовк*).

Стор. 208.

Ряд. 1. Лев. [А тож до чого] (завважає світляки...
» 2. ...то я ж би знав.
[Вже відомо — нема без баби лиха].
М. Я ж, дядечку,...
» 8. ...така в вас правда? [(плює)]
» 9. Ну, попаду ж [колись] і я...
» 11. [[кудлату бороду як] кудлате бородисько защемлю] вщемлю...
» 12. то буде відати! [як підсилати] Бач...
» 14. ...збігає з верби [і стає навколішки перед Левом]
» 16. ...скарає, *коли* се...
» 18. Лев. [Тр] *Ну*, тепера [віру] вірю,
» 22. Лев. [Встань] *Щоже,* дівонько...
» 32. ...до *кумкання жаб'ячого)*

Стор. 200.

Ряд. 1. Що [то в нас] [є] [тут] тута [люде] гості,
» 4. Ой, [горе] нене, сум!

Ряд. 6. [Л у к.] Л е в. [Бач] Чи бач, як знитилась *проклята* пара,

» 7. ...накоренок! [Ну] Та...

» 11. ...прийдете? Я [поможу] покажу,

» 16. Прощавай!
В рукописові «Рушає» немає.

» 19-20. В рукописові немає.

» 21. Коли б ти [нічонько] нічко...

» 22. [Пробач] Вибач, коханая!

» 23. *такої днини*, щоб була [шалена] щасна

» 24. [над тебе] так як ти, ніченько, [над тебе] так як ти, ясна!

» 31. *Коротка нічка*, довга...

» 35. ...позосталий від *багаття*, та [тільки] по...

» 86. Вінок той *мрів* то ділим...

» 37. ...искрами, *поки тьма запановує і над ним*. Глибока...

II.

Стор. 210.

Ряд. Починаючи із слів: «На темнім...» до слів... «скупим листом» у рукописові немає.

Ряд. 3. На галяві вже [збудована хата] збудовано хату, засажено городець, *засіяно нивку житом, пшеницею різним збіжжям*. На озері...

» 12. В рукописові «з сопілкою... ...в руках» — немає.

» 18. ...мав загородити?
[Л у к. Та нащо та обора?
М а т и. Як то—на що? Нуж—буде бура,—
деж те видло діти?]

» 21. [Жидівське «зараз», а панське «почекай»?
Отак би все] Тобі б усе ганяти по *хащах*

» 22. [з [приблудою осією] накидачем отим] з приблудою з накидачем отим[1].

» 23. [Л у к. Що вам, мамо,
та дівка завинила? І не гріх?

[1] Остаточну ред. виправлено чорнилом.

Вона ж бо сирота.
М а т и. На світі всякі
є сироти] Л у к. [Хіба ж вона не робить] Та хто ганяє? [я бидло пас по лісі] бидло ж я пасу,
Ряд. 24. а [вона [не помагає нам?] [заєдно ж помагає] при тому ж помагала] Мавка помагає.
» 25. М а т и. [Ей,] Одчепися
» 26. з [такою поміччю] такею поміччу!

Стор. 211.

Ряд. 1. Л у к. [Вам] Немає відома, [хто догодив би] [чим] [як] чим вам годити.
» 2. ...ставили, *хто нам шукав*
» 3. *те дерево по лісі? Хто* [приносив] садив
» 6. *Вона ж* он як...
» 7. *юродець, — просто* любо подивитись!
» 8. Таж *ми не маєм*
» 15. ...пишно заквітчена. *До матері*)
Де, дядино, Лукаш?
М а т и. *(Не одразу і неохоче) А нащо?*
М а в к а. *Так.*
» 18. М а т и. *Як «так» то й не шукай*, не випадає
В рукописові цю редакцію виправлено чорнилом на:
...пишно заквітчена. До матері)
М а т и. Чого тобі?
М. Де, дядино, Лукаш?
М а т и. Чого ти все за ним? Не випадає.
Ряд. 22. (прикро дивиться на *неї*)
» 24. [От при] Нема, щоб зачесатись...
» 25. [пригладила б та коси заплела,
а то] усе як відьма...
» 27. [якісь пани подарували шмаття?
старизна] воно ж і невигідне при роботі.
» 30. а [то нехороше дивитись] се, як *хочеш, поклади у скриню.*
» 31. М. (*лагідно і ясно*) Та добре, [лише не гнівайтеся,

дядинусю] я можу й [перебратися] [зараз] переодягтися.

Ряд. 32. (*Мавка йде* в хату. Звідти...

Цю ремарку в рукописові вміщено після рядка: «Мати. Хоч би подякувала!»

Ряд. 33. М а т и. [(трохи подобріла)] [Та не про гнів балачка...] Хоч би подякувала! [(у слід) Та скинь вінка — сьогодня в нас не свято! (без Мавки)]

Стор. 212.

Ряд. 1. ...вже б не [обзивався] *одзивався*,

» 4. Л е в. [(іронічно)] Як би ж воно такеє [що] говорило,

» 5. що тямить, [а таку] ну то й...

» 9. ...знаєшся... [А вже] Та що-ж,

» 10. *всю* погань лісову, то ще *діждеш*

» 14. ...з ліса йдуть,
лиш треба знати, як до чою братись.

» 15. М а т и. А якже!..

В рукописові «глузливо» немає.

Ряд. 21. ...саміська, як і [в нас] наша.

» 22. М а т и *(глузливо)* Ну, а куди ж...

» 25. *Я ліпше до роботи заберуся*

» 29. В рукописові «Лев іде... ...головою» немає.

» 31. [корот] вузька спідничина з [димки] набиванки...

» 32. волосся *зачесане гладко* у дві...

» 33. ...навколо голови[, тільки на голові роскішний вінок)]).

» 34. *От, я вже вбрана.*

В рукописові «Мавка» немає.

Ряд. 35. М а т и. *(оглядав її)* Отак що иншого. [А тільки нащо отой вінок? Та ж ниньки в нас не свято і не заручини. Здійми його. (Мавка здіймає вінка і вішає на [калині] березі). Та от що, дівонько,] Ну, я [се] піду

» 37. *та подивлюся там на* [полотно] *коноплі*

» 38. [щоб не стоптали гуси, а для тебе]
а тут, тобі знайшлось би теж роботи,

» 39. [але ж ти не вельми [то] щось то до роботи]
та ти до [того] неї щось...

Рядк. 2. ...рада *помогати.*
» 4. ...аби яка,
[нездала прачка, та така ж і швачка,
до печі хоч і близько не пускай,]
» 5. тащити сіна...
» 6. Як так і жати маєш, [то — небого вже ліпше й не
приходь до меї хати, бо я панней не потребу́ю.]
» 7. Мавка *(вражена і наче налякана).* Як то? Жати?
» 13. ...із зерном, *і* незабаром...
» 15. Лукаш (виходить *з* сокирою...
» 17. Мавка. Не руш, *Лукашу,*
» 21. Ну то дай сухого, — [ти знаєш де, а я не знаю.]
» 22. М. [Зараз!] (швиденько...
» 26. Лук. [(трохи збентежений)] Та бачиш...
» 27. М. *Яке* [їм] *їй діло? Я не розумію!*
» 30. ...не до мисли.
[М. Та я невісткою й не хочу бути.
Лук. А як же ти гадаєш?..
М. Я кохаю!
Тебе кохаю! Що мені до неї?
Що їй до мене?
Л. Як би ми побрались,
вони б тобі свекрухою були] [1]
» 31. Цього рядка в рукописові немає.
» 32. [Ти може матимеш лиху свекруху]
тобі [з їх буде] недобра з їх свекруха буде...
Рядк. 33, 34, 35 в рукописові дописано чорнилом.
» 37. *Їм* треба помочі, вони старі.
[М. Я й помагаю, а коли не в лад,
Нехай собі наймає!
Лук. Де ж ті гроші?]
» 38 і дальший в рукописові писано чорнилом:

---

[1] «Л. Як би ми... ...були»—дописано чорнилом і закреслено олівцем разом з попереднім.

Чужу все до роботи заставляти — не випадає,
Наймички — не дочки...

Далі в рукописові чорнилом, в закресленому пізніш рядкові: нехай [собі наймає] *з села, поклич!*

[Л. Та ж не піде
з села робити дарма, тра [найняти] щось дати
М. Ну, то нехай [наймає] дає.
Л у к. Де ж ті [гроші] достатки?
М. Та що їй тії роботи стільки? Одно топчеться
цілий день — аж смішно]

Стор. 214.

Ряд. 2. Та, правда, ти *же того* не розумієш[,].
» 3. [щ] Щоб *наше лихо розуміти й знати,*
» 4. то треба *вирости в селі,* не в лісі.
» 6. ...люблю, я [зрозуміла] пойняла
» 7. усі пісні [, що ти мені співав] сопілоньки...
» 8. Л у к. *(зневажливо).* Пісні! То...
» 9. М. Не зневажай [квіт] душі...
» 10. бо з нього *же* виросло...
» 11. як я його [почула] пізнала, [В ніч] в ту хвилину
» 15. ...(Раптом уриває *вражена)*
» 17. Л у к. *Та якось-так... неначе* смішно стало...
» 18. Убрана [дівкою, а так говорить] [[по мужицьки] до
роботи тим часом] по буденному а править [1]
» 19. [[хто зна й] певідь по якому] так розбалакалась! [2]
таке, немов на свято орацію! [3]

В рукописові «сміється» немає.

[М. (гостро] Я так убрана,
як матері твоїй схотілось. Се ж бо
з сестри твоєї р[я]амья

---

[1] «По буденному а править» написано чорнилом.

[2] Останні два слова в рукописові не закреслені, але очевидно їх треба закреслити.

[3] «Таке, немов на свято орацію!» — написано чорнилом

Л у к. (і собі вражений)
Се не р[я]амья, —
Так всі дівки вдягаються у будень,
тай добре [з тим] їм, бо звикли так, а ти
немов циганка в ньому... [тонісенька зовсім як]
[суха мов тичка]

Ряд. 20. М а в к а (шарпає...
[То я здійму] [Я геть здійму] Спалю [його] *це* все! [1]

» 22. Так щож [мені робити коли ти] [як ти у цій] [через таке убрання] як я тобі у сій одежі [2]

» 23. [мене не любиш?] неначе одмінилась? [3]

» 24. Л у к. [Зара вже й «не любиш»...] Так я й знав! [4]

» 25. [такий дівоцький звичай] *уже* почнеться *тее докоряння!* [5]

[М. [А] хіба ти любиш[же]?
Л. [Та ж відаєш сама] Або ж ти не знаєш?
М. Не так, як я тебе...
Л. Та хто ж те міряв?
М. (зітхає)
Л. От бачиш, ти мене вже докоряєш...]

» 26. М. Ні, любий, я тобі не *докоряю,*

» 28. *життям своїм* до себе дорівнятись.

» 30. М. [Колиб ти знав, як я люблю тебе за те, про що душа твоя співає] Бач я тебе *люблю за те* найбільше,

» 33. виразно-[ясно] щиро...

» 34. Л. *Та* що ж...

» 35. М а в к а. Воно ще...

В рукописові «Мавка» немає, бо попереднього рядка вписано пізніше.

Ряд. 36. [аніж сії очі,] ніж вся твоя [кохана] хороша,

---

[1] «Це все» виправлено чорнилом.

[2] «Як я тобі у сій одежі» виправлено чорнилом.

[3] «Неначе одмінилась» виправлено чорнилом.

[4] «Так я й знав!» виправлено чорнилом.

[5] «Уже почнеться тее докоряння» виправлено чорнилом.

Ряд. 37. ...я не [вмію] *смію.*
» 38. ...на *йому...*
» 39. ...*хвилину). (Підходить ближче).*

Стор. 215.

Ряд. 1. Заграй мені, *Лукашу, на сопілці,*
» 3. [Тепер не свято, я вже не хлопья.] Ей, не пора...
» 5. [твої слова недобрі] оцю розмову [1].
» 6. Л у к а ш [(оглядається) Ще побачать...
М. [Дарма] Нехай!
Л у к. Тобі ж від того буде гірше, —] Цить, почують мати! [2]
» 7. [вже мати й так [заєдно уїдають] [раз по раз] тебе все називають] вони [3] вже...
» 8. [що ти, мовляв, накинулась [на шию] мені] накидачем...
» 9. М а в к а *(ірко і нетерпляче) Ні* [правда,] хто
[не зріс] [жив] не [4] зріс між вами [зроду],
» 12. Що перша се сказала? [Я не знаю,
хто з нас уперше вимовив се слово,
[а] коли ж се *я*, то тішуся я з того,] Чи ж то ганьба [5]
» 16. [не знаючи коли і чим і як
[віддячити] віддаруватись може він за теє.]
[Як він на те озветься] Не *вважаючи* [собі нічого вперід застави [6]
» 17. Л ук. [Та все ж [ти знала,] була надія, що колись віддячусь]. Була надія, що

---

[1] «Оцю розмову» виправлено чорнилом.
[2] «Цить, почують мати» виправлено чорнилом.
[3] Слово «вони» вписано чорнилом.
[4] «Не» написано чорнилом.
[5] «Я не знаю... ...з того» закреслено та «Чи ж то ганьба» написано чорнилом.
[6] Починаючи від: «Як він на те...» виправлено чорнилом.

[колись] *потім віддячусь.* [1]

Ряд. 20. ...такі *же* були...

» 24. Ти [с]де [2] сама сказала — памьятай.

» 27. ...так городиш?
[Л у к. [Т Се] Я тут прийшов по дерево, та мусів
П послати вишукать сухого, —
Сирого ж нам неможна брати...
М а т и. Ще що!
[де хто ж тобі закона росписав?]
Бери й рубай яке потрібно.
Л у к. Ні,
я ліпше дядька Лева поспитаю.] [3]

» 28. *(Іде за хату і чолоче за собою дерево)*

» 29. *Мати (до Мавки)* коли ти, дівонько,...

» 33. Там є одна вдовиця [— молоденька], *на селі*
[і роду чесного, і не без [грошей] статку], — [4]

Стор. 216.

Ряд. 1. М а в к а. Я жатиму. Ідіть до [полотна] конопель. [5]

» 2. (Мати *іде* через... ...очеретом). (Мавка...

» 4. Зелена *одежа* на Їй...

» 5. ...невеличку, *струнку* [6] постать;

» 7. ...берези[н]а).

» 9. Сестрице, пошануй! [Невже не досить]

» 13. Уже ж мене пошарпа[ть]но

» 16. [з зеленої] геть вирвано з пшениченьки!

» 25. ...руки і *колишеться* від горя,

» 32. на те вона зрос[л]та, щоб поляг[ти]ати,

---

[1] «Та все ж» закреслено, а «потім» написано чорнилом.

[2] «Це» виправлено чорнилом.

[3] «Лук. Я тут прийшов... ...Лева поспитаю» закреслено чорнилом.

[4] Виправлено чорнилом.

[5] «Конопель» виправлено чорнилом.

[6] «Невеличку, струнку» дописано чорнилом.

Ряд. 34. ...хто [тебе] її зожне.
» 38. ...зажити [ще] весело[ю]го раю,

Стор. 217.

Ряд. 1. поки ще [сонечко] літечко[1] сяє!

В рукописові перше було 2-го рядка написано перед 1-им, після порядок змінено так, як у тексті.

Ряд. 4. [Вік] Хвильку!...
» 5. потім [поляже] поникне[2] краса...
» 11. Рус. Пол. (*шепоче*, схилившись Мавці *на плече*)
» 17. Мавка (черкає *серпом себе* по руці, кров б[л]ризкає[3] на *золоту косу* [р] Русалки Польової).
» 20. ...Мавкою, *дякуючи*, [и] і никне в житі.
» 21. ...а з нею [незнай] молода...
» 23. ...дрібно зафалдованій [рівними фалдами («гармонією»)]

Після закреслення останніх трьох слів чорнилом, ним-же вписано «та рівно».

Ряд. 24. ...білими [й] червоними *й* жовтими... стяжками, *на молодиці крамна сорочка густо вишивана* [яскравими взорами] *самим червоним*,[4] намисто
» 27. ...шиї, [широка] міцна... ...того [широкі клуби здаються ще ширшими] кругла заживна постать *ще більше кидається в вічі*[5].
» 32. ...зіллячко. [Тут] Ось...
» 36. Коб [швид] ярмарок хучій — куплю...
» 37. Корова *та* [якась безмаль німецька] *десь* турського заводу,[6]

---

[1] «Літечко» написано чорнилом.
[2] «Поникне» написано чорнилом.
[3] «Бризкає» виправлено чорнилом.
[4] «Самим червоним» виправлено чорнилом.
[5] «Кругла... ...в вічі» виправлено чорнилом.
[6] «Десь турського заводу» — виправлено чорнилом.

Ряд. 38. [то] [се] ще мій небіжчик десь [купив] придбав[1] —молошна

» 40. [у] Я в полі...

Стор. 218.

Ряд. 1. [в своєму господар] роботі хатній дати [раду] лад. [Вже] Ой, тітко,

» 3. (*Прибідилася*, підобгавши губи).

» 4. ...то [ти] ви вже обробил[а]ись?

» 12. ...ні до чого[,]...

» 13. [не знаю,],
Килина (надходить *до нивки)*

» 14. ...дівонько! [Ти ще] Чи добре...

» 17. Ой мій упадоньку! [А що ж то буде?
Повисипається ж усе зерно!
Сухе ж як порох!] Щож ти [тут] робила[2],

» 22. ...і *дивиться ворожо* на...

» 23. ...як [просять] кажуть!

» 24. (вириває серпа у *неї* з рук і дає Килині, [та] тая кидається [д] на жито...

» 26. Ото мені робота! [Лю]

» 31. *(Лукаш виходить).*

В рукописові «До Килини» немає.

Ряд. 32. Л. Магай бі.

» 33. К. Длкув*ать*.

В рукописові «(жнучи)» немає.

Ряд. 34. М. *Ставай*, Лукашу[3]

» 35. поможеш *он* [сус] вьязати молодичці.
(киває на Мавку)

» 36. Бо та *ж* [«робітн] «помішниця»...

» 37. ...в'язати [нер] сноци)

---

[1] «Придбав» — виправлено чорнилом.

[2] «А що ж то... ...як порох» і «тут» — закреслено чорнилом.

[3] Ряд. 32, 33 і 34 — дописано чорнилом.

Стор. 219.

Ряд. 2. [Сливок вам пошукаю] Звару...
» 3. ...до берези, [прислони] прихилилась до неї...
» 6. ...над [стогом] *снопом* Лукаша, усміхається, трьома...
» 7. ...долонею по [спині] плечах
» 14. ...побачим!
[Та витри перше молочко на губцях.
Лук. Я покажу тобі те молочко![1]
» 15. (Кидається на неї, вони сплітаються у боротьбі, якусь хвилину сила їх стоїть на рівні, потім раптом падають обоє в борозну, густа стінка збіжжя їх закриває)
Лук. (устає перший, важко дишучи)
А що? Ага! Чи ж я не поборов?
Килина (устає розжеврена, поправляючи хустку на голові)
А хто ж кого побив? Не я тебе?]
Кидається до неї...
» 16. упершись долонями в долоні,[2] *якусь хвилину* сила їх стоїть...
» 19. *розхиляє широко* їй...
» 20. ...*до* її уст, вона *його підбиває*...
» 22. Килина *(сміючись, поправляє*[3] *хустку на голові)*
А що? Хто...
» 25. Кил. ([глузу] *дражнячись*) Чи ж пак?
» 26. ...знов кинулась...
» 27. ...стернею, [сноп] *горстки* жита на розложених...
» 30. Мати ([с] з сінешного...
» 31. Ходіте, женчики, [ось] [там] [вам] вже є[4] *там* полудень.

---

[1] Два рядки від слів «Та витри» до «те молочко» закреслено чорнилом.

[2] «Упершись долонями в долоні» — вписано пізніш чорнилом.

[3] «Поправляє» замість «поправляючи» змінено пізніш чорнилом.

[4] «Вже є» виправлено чорнилом.

Ряд. 32. ...скінчила, [то] он...
» 36. ...йде в хату). (Мавка...
У рукописові «Двері зачиняються» немає.
Ряд. 39. ...дов'яжи сноп[и]ів
» 40. а я піду [полуднувати].
[М а в к а. Можеш
Їх дов'язати сам, коли почав.
Чи може нудно — ні с ким жартувати?
Л у к. А ти ні с ки́м не жартувала зроду?
не тямиш, як то — весело, чи нудно?
М а в к а. Ні с того часу, як тебе зострíла,
я вже не знаю жартів.
Л у к. А [до того] давніше?
Чому ж то ти могла мене любити
після всіх жартів, а мені неможна
після тих любощів пожартувати?
М а в к а. Ти тільки жартував?
Л у к. Та [вже] ще ж не сватав,
ти ж бачила сама... Ну, вже кінець.]

Стор. 220.

Ряд. 1. М. В'язати я не можу.
Починаючи з 1-го рядка на ст. 220 і до 2-го ряд. на ст. 221 писано на окремій сторінці пізніше і вставлено до рукопису.
Ряд. 15. Л. (випростався, *взявся рукою в бік*)
» 17. що так [рядиш] радиш, хто [в][1] має в ліс ходити,
» 18. [хто ні?][2]
» 19. М. [(понуро) Я може і сама її не знала...] (*сумно*)
У лісі, *знаєш*, є такі
» 23. [М. Я можу вбить її — ти знаєш?]
Л. [Гадаєш, ти поліпшаєш мені,
коли її заб'єш? А][3] Іще говорить

---

[1] «в» — закреслено чорнилом.
[2] «Хто ні?» — закреслено чорнилом.
[3] «М. Я можу... ...заб'єш? А» — закреслено чорнилом.

Ряд. 24. про хижість і лукавство...
» 26. [М] Я може і сама [її не] знала[1] [Л. Ось я скажу]
» 27. Л. [А ти послухай] Так отже...[2]

Стор. 221.

Ряд. 1. ...балачка?
» 2. (*Скінчив в'язати...*) (Дов'язав...
» 5. Дядько Лев виходить *зза* хати. *До Мавки*)
» 9. воно таки журба. [Та вже сю зиму
не будеш пробувати у пеньку] Я міркував-бо,
» 10. що *вже* тобі...
» 12. Лев. [Де ж — із нами!
Я вже до тебе звик, а ти до мене —
таж правда дівонька?] Як на мене,
» 13. ...з тобою хата.
(*Мавка хитав головою*, [що ні])
» 14. Коли ж [в сестри така натура клята] сестра...
» 18. та вже ж я [записав] *віддав їм грунт* і хату
» 19. [то] [вже] то воля не моя.
» 20. до своєї *хати*...
» 24. [Ви добрі] Як би...
» 25. Лев. Хліб добрий, дівонько, [не чоловік] а не людина.
[з його добра не жди!]
» 33. тай тиї *повтинали*...
» 34. хоч до морозу, [поки] кучерявий друже,
» 36. ...поволі [висмикає] вибірає напів...
» 37. ...у пучечок). (З хати...

Стор. 222.

Ряд. 5. Мати. [Лукаш би вас] Лукашу, ти...
» 6. Лук. [Та чом] Чом же, можу.
» 7. Кил. ([хизуючи] поглядає на нього) [Йому] Та май робота є...

---

[1] «М. Я може... знала» дописано чорнилом; потім закреслено: «Її не»; очевидно «не» закреслено нехотя.

[2] «Так отже» — виправлено чорнилом.

Ряд. 12. (*ласкаво*) Та ще така...
» 16. [ходім] Лукашу йдім поки [ніч не впала] не звечоріло,
» 22. К и л. [Та] Ні, то я жартома... (*завважає д.* Лева)
» 26. (*іде* собі в ліс).
» 27. К и л. (*до матері*) Ну, будьте...
» 28. [(обтирає рота хвартухом і тричі з церемонією цілує матір в обличчя)] хоче... ...в руку, *та* не дає, *обтирав рота* хвартухом...
» 29. ...*цілує Килину в губи.*
У рукопису — з церемонією — без лапок.
Ряд. 30. К и л. (вже на ході, *до матері*)
» 32. ...до нас прибудьте!
(*Лукаш і Килина ідуть в ліс*)
[М а т и (до Мавки)
[А ти] Чого ти там сидиш? Чи йди, чи ні,
бо я засуну хату
М а в к а. Засувайте.
Я не піду до хати.
М а т и. Та про мене!]
» 33. (*Мати* йде в хату. Мавка підводиться...
» 34. ...втомленою *ходою* іде...

Стор. 223.

Ряд. 1. ... до Мавки *з здивованою цікавістю*).
Останні три слова вписано пізніше.
Ряд. 7. [коли мені трапляється заплакать] як я заплачу на малу хвилинку,
» 12. ...та бистре,
» 13. [Нема йому ні впину ні зупину,
воно нуртує, рве, шумить і топить,
Прозоре, чи тьмяне, воно здолає
в собі відбити золотії зорі,
і срібний місяць, і червоні искри,
а все, в йому відбите, стане кращим]
рве, грає [1],

[1] Попередні 6 рядків закреслено і ряд. 13 написано чорнилом.

Ряд. 17. [дитя нік] дитина квола.
» 18. під ноги стел[е]иться. *Вогонь востріне* —
» 19. *спалахне на хвилину* — потім з нього
» 21. [а як] коли ж його [відкинуть] зневажать, *мов* покидьку
» 22. воно [лежать] [лягає] [досі й] [під] [дрібним дощ] [дощиком осіннім] лежить
» 24. під [дощико] пізніми дощами...
» 27. чи кається [вода] вона...
» 29. Їй довг[і]у косу?
» 36. Бо [иншого б вона не] він був ніжний, той...
» 37. [жартуючи] співаючи [листочки з неї зносив,] їй розвивав листочки [1]
» 38. Милуючи [розвіяв] розмаяв їй віночка,

Стор. 224.

Ряд. 1. і пестячи [розсипав срібні краплі] *скропив* росою [змив їй] косу.
» 7. (Тихо, без плеску *поринав в воду і зникав. Мавка* знов...
» 8. [торкаються] упали до землі [і закривають Мавчине обличчя. Тим часом] Починається вітер і жене сиві хмари, а вкупі з ними [дові] чорні ключі *птахів*, що відлітають у вирій. Потім *від пориву* вітру [2]
» 17. ...достиглого *бурштинового коліру* хмелю.
» 18. Лісовик *(став проти Мавки і хитав головою)* Доню, доню!
» 19. [як ти сама себе занапастила!] Як тяжко ти караєшся за зраду!
» 22. Лісовик. *Сама* себе.
» 23. [Поглянь] Покинула високе...
» 24. ...спустилась,
[взяла на плечі оберемок терну
непідного, сухого і несеш, —

---

[1] «Їй розвивав» виправлено чорнилом.

[2] Від «починається вітер...» ряд. 8 до «...пориву вітру» вписано пізніше чорнилом.

навіщо, дочко, [був соб] [був даремний труд] то даремна праця?
М. На злидні милого [я не могла дивитись] дивитись тяжко
я мусіла йому допомогти.
Л і с. Найгірші злидні — то неволя, доню.
Кому ти помогла? Поглянь на себе!]
Ряд. 25. До кого ти...
» 27. [Окраєць] окрайчик щастя [хоче] хтіла...
» 28. ...ще *останній* сором
» 31. ...кохання розцвілося.
[Сам перелесник, вогневий царенко
тебе жадав, не то що сей пастух!]
» 33. ...темних косах
[Не мірячи коштовний дар давала] тоді жадібно...
» 36. Так щож мені [робити коли зорі] робить коли *ті* зорі
» 38. ...всі [вінки] вінці погинули...
» 39. Огляньсѧ подивись [яка кр] яке [в нас] тут свято.
[Он [густо синє небо] густа барва неба ніжним шовком
[сиді] синіє при [яскравім] злотистім визерунку
прозірчастого верховіття. Бач,]

Стор. 225.

Ряд. 1. [Як молоді кленочки мов княжата,
[вдяглися [у] в золоті киреї] хизуються у золотих киреях]
[Он] Вдяг ясень-князь кирею золоту, [1]
» 2. [На дикій рожі буйнеє намисто]
а дика рожа буйний коралі [2].
» 3. [Красіє мов на пишній господині.
Серпанком срібним тонка павутина
Прикрила яріі осінні квіти,
бо дуже гостра пристрасна їх барва]
Невинна біль...

---

[1] Попередні 5 рядків закреслено і рядок — «Вдяг ясень-князь...» вписано чорнилом.

[2] Рядок — «а дика рожа...» виправлено чорнилом.

Ряд. 4. На тій калині, *де твоє кохання*
» 5. [На] *По вдені славив співом соловей.*
» 8. на свято *рокове.* [А тілько ти] [Вони в красі] [Вони красою] А тілько ти
» 9. [свій жаль перемагають] жебрацькі шмати скинути не хочеш[?].
» 10. [і думала привабити кохання] бо ти [не тямиш] забула, що ніяка туга
» 13. *Так* дай...
» 17. Л і с. *(розкриває кирею і* [дістає] [подає] *дістає* [Мавці] *досі захована під нею пишну вишиту золотом багряницю, срібний серпанок і пурпуровий калиновий вінок).* Доню,
» 19. ...бавилась [за морем] химерна,
» 20. убравшись для *забави* за жебрачку.
» 21-22. Ремарку «Розкриває... ...серпанок» в рукописові вміщено у ряд. 17.
» 22-26. [Накидає] *Надяває на Мавку багряницю і накидає срібний серпанок і* [кладо] *поверх надівав на голову їй вінок).*
» 27. Тепер я вже за тебе не боюся.
В рукописові «Лісовик» немає.
Піду на бенкеті порядкувати.
О, буйне свято справимо сей рік!
» 28. *іде* в гущавину). З ліса...
В рукописові «і зникає» немає.
» 34. *(До М.)* А ти змарніла щось...
» 36. П. [А дай] здається, кажеш? Дай, я придивлюсь.

Стор. 226.

Ряд. 4. ...не сердься, щож [там],
» 11. колись [то] були...
» 17. (Мавка одхиляється *від нього,* він все таки...
» 18. [От кр] О, квіти
» 21. *(Оглядається по галяві, все не випускаючи її руки).*
» 22. [Ой] Поглянь, як...
» 24. [Отак] [Так от] Отак і ми (Раптом порива́є її [і заручує в коло] в танець)

Ряд. 25. [Отак і] Так от і ми.
» 30. ...вогні променисті,
[буйная хвиля в перловім намисті,]
» 32. [вічно все те летюче,

Стор. 227.

Ряд. 2. П е р е л. В [щасті, в] [ситій, тихій] щирій згоді.
» 7. (Танець *став* шаленим). [червоний пояс падає з перелесника на траву)].
» 14. М. Годі!.. пусти мене! [Гину] Млію!.. [конаю] вмираю...
» 16. ...омлілу). (Раптом... ...з'являється [темна, широка, страшна [постать] Мара нелюдська—«Той що в скалі сидить»] темне, широке, страшне Марище).
» 18. [Постать] М а р и щ е. [Ві] [Пусти V] Віддай мені моє. Пусти II.
» 22. [Постать] *М а р а.* [Хіба ти не пізнав?] Чи ти мене не знаєш?
» 24. ...здрігнувся, [і] прудким
» 33. мовчазні скелі [поставили в к] там стоять над ними
» 38. [не] і не заносить...

Стор. 228.

Ряд. 2. вогонь [свавільний] [зрадливий] жерущий, гострі...
» 5. [Ходи зо мною] Тебе візьму я. Ти туди належиш.
» 9. [ношу] я в серці...
» 10. *М а р а.* По чім ти...
» 13. [для неї бережу] Коли б могла...
» 14. ...пішла б с тобою,
» 15. але [нема на світі тої сили] ніяка сила...
» 20. ...сидить» [западається в землю] відступається в темні *хащі. З ліса...*
» 21. [Л у к. (Бачить Мавку, що [диви] йде йому на зустріч з веселим о[т]дчаєм в руках і в очах)
Бач, нарядилась як!
М а в к а. Хіба негарно?
Л у к. Та [з] відки дорог[и]е таке?
М а в к а. Для мене [н]

не дорого ніщо!
Л у к. (з подивом) Ото сказала!..
Чому ти досі не була такою?
М а в к а. Бо не приходила моя пора.
Л у к. Як би я знав, що ти така, то може б...
М а в к а (з надією) Що?
М а т и (з порога хати)
А ходи сюди, Лукашу, — маю
щось росказати!
Л у к. (до Мавки) Не втікай, пожди,
я ще вернусь до тебе.
(іде до матері, оглядаючись на Мавку, що стала над водою, і поправляє на собі вінок і серпанок, дивлячись у воду, мов у свічадо).
М а т и (нишком до Лукаша) А [знаєш ти] відаєш чого так нарадилась
твоя приблуда?
Л у к. Чи не годі, мамо,
усе її приблудою взивати,
бо може [цей дочкою назовете] прийдеться сказати: «дочко».
М а т и (сміється) Ото, хай бог [боронить!.. (Лук. хоче відійти). Та чекай,
я ж щось [ро] казати мала.
Л у к. То кажіть,
бо ніколи.
М а т и. Не квапся, ще поспієш,
а мо' вже опізнився?
Л у к. Що?
М а т и. А от що:
(нишком) до неї, сину, кавалєри ходять.
Л у к. [Іще чого] Ще що скажіть!
М а т и. А як же, був сьогодня
один, такий пристойний, красно вбраний...
[я бо] Дивлюсь в вікно, — аж він її цілує,
а далі й у танець пішли обоє!
Л у к. Неправда!
М а т и. Коли я кажу неправду,

Хай не побачу праведного сонця!
Та глянь же — он його червоний пояс
красіє на траві — згубив у танцю.
(Лукаш глянув, спалахнув і закусив губу)
Та що тобі журитись нею, синку!
знайшов добро!
Л у к. (насупивши брови) Хто? я журуся нею?
Не мав би чим!.. (неначе міняючи розмову) Я [сам]
мамо, хтів питати,
чи не пішли б ви взавтра чо Килини.
М а т и. [Та] А чом же, можна, [її] чи тобі що треба?
Л у к. Та ніби на розглядини пішли б,
а я б за тиждень [ста] вже й сватів заслав,
як позволяєте.
М а т и (втішена) Ба, [чому] чом би ні?
Та що там ще розглядини, вже ж видко,
яка робітниця, — таж як вогонь!
От просто б у неділю й засилався.
Л у к. Неділя взавтра.
М а т и. Ну то що, [під] пішов би
[се звечора] ізвечора тепера на село,
а взавтра зраня можна й засилатись.
Л у к. Як ви те кажете, то я й піду.
(зважливо йде через галяву по при озеро до ліса).
М а в к а (переймаючи його).
Куди ти, любий, тут я!
Л у к. Ну то що?
Тут і сиди, а я не маю часу.
Сиди, сиди, а прийде знов [кавалір] коханок,
то потанцюєш.
М а в к а. Що? Який коханок?
Л у к. Та вже ж не я! [[На мене вже] [Тепер] Та
більш не надься] Либонь се був той самий,
що розпалив тебе тоді на весні
і ти, жируючи, як навісна,
до мене кинулась. Розпустна, дівко!
Се раз тобі вдалось!

Хіба зготуй дарунок на весілля, —
для тебе [ж, кажеш,] все не дорого, [ти [казала] багата] багачка!
А я собі знайду таку до пари,
що буде моїй матінці слугою,
для мене ж буде вірною жоною.
Ну годі. Йду на сватання! Прощай!
(Мавка дивиться йому в слід з безумною тугою, потім шарпає на собі багряницю, що з шелестом падає до долу, зриває вінок і серпанок і кидається сама на землю. Сильний порив вітру [нах] зносить й жене зграями листя з дерева, [темні] сиві хмари линуть по небу, по їх чорніють пташині ключі, що линуть у вирій, [дощ потоками ллється]. Мавка б'ється в роспачливому риданні).
Ходи [Маро], я хочу забуття!
Той що в ск. сидить з'являється і накладає руки на Мавку. З смертним стогоном вона западається вкупі з ним в землю].

Рлд. 21. *Л. (Бачить Мавку, що йде йому на зустріч.* Обличчя...
» 23. *яскравою вбранні,* конаюча надія розширила *великі темні очі, рухи порівчасті* і заникаючі,
» 26. Л у к а ш (побачивши П) — у рукописові немає.
» 28-29. *М. спиняється. Л. швидко йде до хати й стукає в двері. Мати відчиняє, не виходячи.*
» 31. *я вза*втра.
» 32. Від слів — «Той що» і до кінця — в рукопису немає.
» 34. ...з себе *вінок і* багряницю)
» 35. [Ходи] Бери, *Маро!* Я хочу
» 36. (Т. ш. в ск. сид. *виходить з хащів і простягає руки до М., вона скрикнувши,* падає *зомліла* йому [в обійми] на руки. Обоє...

III.

Стор. 229.

Ряд. 1–5. У рукописові ремарка дії III починається зі слів: Хворе світання...

Ряд. 7. ...неба *чорним верховіттям,* а долі [на] по узліссі [на галяві нема] снується...
» 8. ...стінами, [біл] при одній...
» 12–15. У рукопису від слів: «Коли розвидняється» до слів: «моріжком могилу» немає. Замість них червоним олівцем писане маємо: «Дуб зрубаний, могила».
» 16. у [сивій] сірій свиті...
» 19. Мавка *(подається трохи йому на зустріч).* Се *я.*
» 28. [блукаючи, як вовкулака в лісі] [в подобі вовкулакою блукав по лісі] в подобі вовчій блукаючи лісом? [1]
» 32. своєї муки [лютої] злої!

Стор. 230.

Ряд. 2. порятувала. [Слово] В серці
» 3. знайшла *я* [в своєму серці] тее слово...
» 4. що [2] й *озвірілим людський вид вертав.*
» 5. Лісовик (тупає *з досади ногою і во злости* ламає..
» 9. Мавка. О, *якби* ти знав,
» 10. *якби* ти знав...
» 12. глибокій, [темній] чорній...
» 14. крізь *скелі неприступні,* і виття
» 18. [Я спала с] І *я* прокинулась... вогнем підземним
» 25. чи [так] то й його невдячність [буде вічна] невмируща
» 30. [підвівся потім і] і з долу...
» 34. Я ще до [слова] мови не прийшла,
» 35. ...ноги, і *руками*
» 36. тремтячими *від мене* заслонився,

Стор. 231.

Ряд. 5. сюди... [*я* буду ждати...]
» 16–18. В рукописові «З ліса чується... ...потім спиняється» — немає.
» 19. Куць (вискакує з [болота] за хати і потираючи [з холоду] руки, *підбігає до хати і* спиняється, [прислухаючись, під вікном] побачивши Мавку]

---

[1] Рядок виправлено червоним олівцем

[2] «Що» підкреслено в рукописові воним олівцем.

[А що? Чи вже баби попрокидались?
Ти тут не чула, Мавко?
М. Геть іди,
ненавидний!
К у ц ь. За [що ж се] віщо ж так?
М. Ти знаєш].

Ряд. 20. Ти, Мавко, тут?
» 21. А ти чого [никаєш] *блукаєш?*
» 22. К. [Се] Я їм коня...
» 24. *більш не возитиме нікого.*
» 25. М а в к а. *Геть!* Ненавидний! Ти...
» 27. ...вкупі з ним. (*пок. на мог.*)
» 29. К у ц ь. Он і могила.
Бач там пеньок теж із старою дуба
» 30. Під дубом...
» 31. коло пенька [лежати] старому спочивати.
» 32. М. *(находить до могили)* [і схиляється над нею] Обоє...
» 37. [ще с] живущі сльози, я б [тобі моріг] зросила землю,
» 38. барвінок [я б] би зростила...

Стор. 232.

Ряд. 2. [печаль моя] мій жаль спадає [мертвими словами сухим осіннім листом] наче мертвий лист...
» 3. К. [Неподоба мені розводити жалі а мушу]
Жаль не пристав мені, а всеж я мушу
» 6. ...чорного [знай] держить
» 8. [було] я блискавкою...
» 11. [і чортами] як слід із нами...

В рукописові є очевидно перший і другий варіянти рядків 11—12, які закреслено.

1-ий варіянт.

[К у ц ь. Се ти розгнівалась за дядька Лева?
Так я ж того не хтів—ну, присягаюсь
вогнем пекельним!—справді, я не хтів
його згубити. [Ну сама ж подумай,

яка ж мені з того користь?] Я лише хотів
утяти лепський жартик молодятам—
(вір чи не вір, [найбільш] я власне дбав про тебе)—
я їм зробив перейму на місточку,
се ж навіть так годиться на весіллі!
Хіба ж я знав, що дядько Лев поїде
попереду? Хіба ж я хтів йому
[при] вмалити віку? Так воно вже сталось.
Ти все не віриш? Ну сама подумай,
яка ж мені з того користь. Лукаш
тай сі баби зовсім не вміють жити
як слід з чортами! Цапа продали,
не хтять подбати навіть про ворбну...]

2-ий варіянт, що його виправлено червоним олівцем:

[Куць. Ти сердишся, що я роблю їм збитки,
вір чи не вір, се я про тебе дбаю—
тай сі баби зовсім не вміють жити
як слід з чортами!]

Ряд. 13. Ну, й я ж віддячив їм...
» 16. ...щоб їм [корів] корови
» 18—22. Цих п'ятьох рядків у рукопису немає.
» 23. [М. (з острахом) Але ж до сеї хати злидні прийдуть!]
[Ще хутко й злидні прийдуть, я їх т... (?)]
Вже тут навколо хати й злидні ходять [1]
» 24. ...істоти, з вічним гризким голодом на обличчях. *Зявляються* зза кутка *хати*).
» 27. ...до дверей *хати*).
» 29. [Ніхто не] [Я вас не кликала] Ніхто не кликав вас!
» 30. *Злидні* [(*злорадо*) Злетіло слово—
» 31. назад не вернеться!]
» 32. (обсідають поріг) Коли-б...
» 33. ...відчинили! Ми голодні!
» 34. М. Я не пущу [до] туди!

[1] «М. (з острахом) Але... ...прийдуть!» закреслено, та «Ще хутко... ...й «Вже тут... ...ходять» написано червоним олівцем. Останнього слова після «я їх» розібрати не вдалося.

Ряд. 6. ...гризуться, *як собаки над кісткою).*
» 7. К у ц ь. [Гей] Ей, злидні![1] залишіть! то не
» 22. покличе вас, а ви [засніть тим часом,
адже хто спить, то голоду не чує.
З л и д н і. Ми не спимо ніколи.
К у ц ь. То мовчіть,] посидьте тихо[2]
» 23. [а то ще заклене стара [чим небудь] вас так,] а то ще...
» 24. ...вона [вже] се вміє.
» 25. ...порогом [в темну купу] темною купою).
» 28. *М а т и.*
» 29. О, вже й [розвиднилося, а тая] розвиднилось, а та все спить,
» 30. Килино!.. Гей Килино! [А доки ти спатимеш] от то] ну тай спить-же!
» 31. бодай [ти навіки] навік заснула! *Гей, Килино!..*
» 32. *А встань! А встань!* бодай ти [на страшний суд] вже не встала!
» 33. *К и л и н а (заспаним голосом)* [Та чого] *Чою там уставати? До чого?*
» 34—36. М а т и (уїдливо) [Та подій же свої коровиці німецькі,
молошні, що за першим чоловіком придбала]
[Подій свою коровицю німецьку
молошну що при першім чоловіці придбала]
[Та тра ж] *Пора* тобі коровицю здоїти
Оту молошну, турського заводу,
[той спадок твій по] що ти *придбала з першим чоловіком.*
» 38. [Та] [Ні, я вже ліпше] Я тиї подою, [ті] що *я* [тут]а тут застала,

---

[1] «Ей»—виправлено червоним олівцем.

[2] «Засніть тим... ...мовчіть» закреслено, і «посидьте тихо» написано червоним олівцем.

Ряд. 1. [та] та надіжу три краплі молока—
» 2. [всеж] [хунтець] хунт масла буде.
» 3. [Мати (вже люто) І не змовчить же тобі,
і не змовчить! Бодай би на смерть замовкла!
Кил. Та вам до смерти ближча дорога, як мені]
Мати. [Ось не мовчи но мині, ось не мовчи!
то як візьму кочюбу] Отже й не змовчить!
[Ей] *Мовчи, бо як візьму я кочюбою,*
повибераю ѣ зуби!

1-ий варіянт:

» 4—19. [Розпустила губу як вершу! Ой моя
[доленко] годинонко! темная та невидная
з такею невісткою! Де вона
на мою голову взялася?
Кил. [Та було ж собі ліпшу взяти] Було шукати!
таж мали
тут якусь задрипанку
було її прибрати хорошейко
тай посадити на покуті.
Ото б невісткою була хороша!
Мати. А таки й була б! Ліпша від тебе, щоб ти
знала!
Задрипанкою взиваєш, а сама її зелену сукню
перешила, тай досі тягаєш—сорома тобі немає!]

2-ий варіянт.

Ряд. 4—19. [А хто] Хто ж *то* винен що [моѣ] *корови не дояться, кажи! хто?*
[За] З такою господинею, *як ти* [будуть доїтися, а
як же!!]
Розпустить тілько губу ту як вершу!
а як до діла, то її нема!
Ну, вже й невісточка! [То світ сходити
такеї не знайти!] *На нашу голову*
де взялася!

К и л. А хто ж велів
до мене засилатися? *Ото ще*! Таж мали
отут *задрипанку якусь,*
було прибрати хорошейко,
ще на покуті посадовити
От і була б невісточка!

М а т и. А що ж[1] *таки й була б! Гадаєш, ні?* *
Сто раз від тебе ліпша [від тебе] *щоб ти знала* *
[Яке то було покірне та добре, хоч до рани клади]
[там] * *Таке* * [то] * *було* покірливе *, а добре *
Хоч прикладай * до рани [його] *...
Не до тебе рівняти, відьмо ти якась!
[Дурний] *то* * *Лукаш дурний* * що проміняв її на тебе *
[хвайду] *нехлюю* *, *некукібницю* *
Як то небіжчик брат таки й не радив, було слухати
До корів спосіб знала—було молоко як з цебра л'ється.
[Задрипанкою взиваєш] *Взиваєш* * її задрипанкою *,
а сама її зелену сукню перешила,
тай досі [тягаєш — сорома тобі не має] соваєш *—
немає встиду!

Ряд. 21. [а як же] Он чоловіка десь [лихо] повітря носить
» 22. а ти [тут] бідуй...
» 23. Ні [жінкою, ні вдовою, нема відома чим] жінка,
От [уж] *зав'язала собі* [світа] *світ* [собі] *навіки*! [що навіки]
» 24. **М а т и.** [Та] Який би чоловік з тобою [витримав] всидів[2]
» 26. [з своїми]бахурками] дітваками] з дітиськами[3] своїми, *що лиш*[4] *мали—перевела*
[то] *то по коршмах з кумами,*
то на якись борги жидівські, [то] *лихо* [тебе] *знає*!

---

[1] Місця, що їх позначено зіркою—виправлено чорнилом.
[2] «Всидів»—виправлено чорнилом.
[3] «З дітиськами» виправлено чорнилом.
[4] «Лиш» дописано чорнилом.

[На що] *Ще десь*[1] *коханкіе* [своїх] [нашою працею годує...] *нашим статком живеть...*[2]

Кил. [Яких коханків!] *А ти їх бачила моїх коханків? Ні! Бачила? Кажи!..*

(В хаті здіймається гармидер, чутно дитячий крик) [яке ти маеш право?..]

Куць (*аж підскакує з радощів і ляскає в долоні*) (Браво! браво! браво!] *Ото-то-то-то!*[3]

Матн. [Пішла з моєї] *Геть, заберайся з хати!*[4]

Куць. [Ой, зараз] *Зараз вийде! Ой я боюся зблизька! (втікає в болото).*

Кил. [Яка вона твоя] *Не піду,*[5] *бо я тут господиня!*

Матн. *А я-а-ак же! Навела тут своїх бахурів тай господарює. Он* [увесь] [усі] *кутки позасідали—*

Ряд. 27. *Бодай вас злидні посіли!*

» 28. **Килина.**

Одчепися від моєї душі!
Чого ти мене їси,
Бодай тебе саму злидні їли!

» 29. [В сю хвилину] *Одчиняє двері, вибігаючи з хати з відром у руках, злидні* схоплюються і забігають у *хату, зачинивши за собою двері.* [Куць утікає в болото).]

» 30. ...*Килина шпарко пробігав...*

» 31. ...потока, з гуком набірає...

» 32. ...*назад.* [Куць] *завважає...*

» 33. ...*стоїть знесилена,*

» 34. ...на обличчя; *з калиновою пучечка на грудях лишилось ледве скілька ягідок.)*

» 35. Ремарки в рукопису немає.

» 36. [А хто [се це] ж то це] А се ж яка?
(*термосить Мавку за плече*) Гей, [дівко] слухай

---

[1] «Ще десь»—виправлено чорнилом.

[2] «Статком живить»—виправлено чорнилом.

[3] «Ото-то-то-то»—виправлено чорнилом.

[4] «Геть» дописано чорнилом.

[5] «Не піду»—виправлено чорнилом.

Стор. 235.

Ряд. 6. Тобі *не додали чого за службу?*
» 7. **Мавка.** Мені ніхто.. (ремарки в рукопису немає).
» 12. Колись... (ремарки в рукопису немає).
» 13. ясний [та] веселий
» 16—17. Вільна... (ремарки в рукопису немає).
» 18. [тягнеться] сунеться *хмара* по небу...
» 21. **Кий.** Геть! (ремарки в рукопису немає).
» 23—24. Стою... (ремарки в рукопису немає).
» 26. Мавка *зміняється* у [кущ калини, чорний, безлистий лише скілька ягідок червоних є на ньому] *вербу, чорну, безлисту, з похилим* гіллям [1].
» 28—30. **Кий.** *Ой що то? Се ж я в час такий сказала... То й добре...* ([поче] *Дивиться ворожо на калину* [і киває]. *Кивнувши головою*).
[Тут] *Так* не довго настоїшся.
» 31. **Хлопчик-***семиліток* (вибігає з хати)
» 32. [Мамо [чого] ви те так довго?] Ой мамо, де ви те? Ми [вже] їсти [хочемо] хочем
» 33. а [бабуня] баба не дають, [сварять].
» 35. (*тихше*, [нахилившись до *хлопця*)
» 36. [Там під пічею періг, *я* сховала] [О там під пічею є пироги] Я там,
» 37. ...до комори, [то] ззіжте.

Стор. 236.

Ряд. 1—3. Цих рядків у рукопису немає.
» 4. **Хлопч.** [Мамо я собі дудочку вріжу] Я *мамо* вріжу дудочку!
» 5. **Кий.** [Та ріж, про мене] Про мене! [Іде]
» 6. ...гілку з [калини] верби і *біжить* в хату.) *Лукаш (виходить з ліса...* худий...
» 9—10. В рукописові ремарки немає.
» 11. [Ба!] Таки явився! [А де де тебе носило] Де тебе носило

[1] Останні 6 слів виправлено синім олівцем.

Ряд. 13. Л у к. Не питай, [жінко]
» 14. К и л. [Щей спитати не можна?] Щей не питай!
» 15. [Волочився, тягався, біда його знає] тягався, волочився, лихо знає,
» 16. [де, та щей «не питай».] де по яких світах тай «не питай».
» 17. Ой, любчику, [[і без питань] не тра й питати, видко свиню по щетині] не тра мені й питати...
» 18. *А десь же та* коршма стоїть на світі,
» 19. [де твоя свита та шапка балують] що в їй *балують* досі свита й шапка.
» 21. [Нехай дурні вірять, а я не з тих] Хто дурний, *нех вірить*,
» 23. [Ой втопила] Втопила ж я [свою] головоньку [за п'яницею на віки] на віки
» 27. [Ліпше] Ось [як] *я* тебе тепера попитаю!
» 28. Де дядьків дуб, що он [де] пеньок стремить, [га]?
» 29. К и л. (*одразу зпантеличилась*, але хутко...
» 30. А що ж ми мали [тут без тебе] тута голод їсти, [чи що]?
» 31. Прийшли [німці тай] купці, купили, тай [вже] уже!
» 32. Велике [чудо] щастя—дуб!
» 34. Заклявся не рубати [його].
» 35. К и л. [Кумедия] *Ще чого? Таж дядька твою вже* й [на світі нема] *нема на світі*,
» 36. *до чого ж ті заклятля споминати?*
» 37. *Або ж* то ти [заклинався] заклявся? [Труситься над тим лісом, бодай вас трасця трусила!] або я?
» 38. [[А як] Як би на мене, то то[1] от приходили жиди на шурки купувати—продала б тай [уже] вже]
Та я б і цілий ліс [я] продати рада,

Стор. 237.

Ряд. 1. [І гроші були б, і грунт мали б, як] або *роз*[корчува[ли]ти]*теребити*
» 2. [у людей не сю чортівську пущу] як у людей...

[1] Огріх при переносі на другу сторінку.

Ряд. 3. [що ввечері страшно й [виглянути] виткнутися з хати, — протеребили б хорошенько, як бог приказав, тай такий би горо̀д був та поле, як не може бути.] [бо] та ж тут...

» 4. [А] І що...

» 5. Стикаємось по [ньому] нім,

» 6. ...ще [колись [справді] доправди вовкулаками перекинемось] й справді...

» 8. (в голосі його *такий божевільний жах, що Килина змовкла, злякано глянувши на нього*)

» 9. [Добре, добре] [Так] Ти кажеш

» 10. [я продам ліс... продам... продам... А тоді вже] *зрубати ліс... продати...* А тоді вже

» 11. не буде?.. [того... того, що ти кажеш?] [що кажеш] [того що кажеш] так...

» 12. К и л. [Що ж я кажу?] Як?

» 13. [Про] Що вовк...

» 14. [Не кажи, не кажи, не кажи] Ні, не кажи!

» 15. К и л. (*виборсавшись* від нього) Та бійся бога, [чоловіче!]

» 16. [чоловіче! Що ти] *чи* [ти] впився, чи вдурів? (*Лукаш мовчить, важко душачи*).

[Що тобі починилося? Га? Я піду на село та закличу бабу Ляшиху] Чи хто наврочив?

1-й в а р і а н т (писаний олівцем і потім закреслений).

Л у к. Нетреба... [нетреба... чуєш?] Я не хочу! Я не хочу!

К и л. [Ну, не тре] Не хочеш, то й не [тре] тра; чого кричиш?

[Х л о п ч и к (вибігає з хати з сопілкою в [рука] руці) Ви те [вже прийшли] прийшли вже тату?

Л у к. [«Тату! [Се] Це добре оженився, [що й] сини [готові] [взяв.] Такий готовий!

К и л. (вражена) [не маєш] нема чого вибивати очі, сватав мене в день не в но́чі!

«Зробив собі кривий стілець, то мусиш сидіти,
Коли любиш удовицю, люби її [й] діти»...]

2-ий варіянт, що його написано на додаткових аркушах чорнилом:

Ряд. 17. Ходи до хати.
» 21. ...поперед себе).
В рукописові «не рушаючи з місця» немає.
Ряд. 24. В рукописові «Вагаючись» немає.
» 25. Чи тут [може хто сьогодня був?] ніхто
» 26. К. [А хто] Хто ж би
В рукописові «шорстко» — немає.
Рлд. 31. Л. Ти?
В рукописові «трівожно» немає.
Ряд. 32. А [Що ж] *вже ж.*

Стор. 238.

Ряд. 2-3. Мати (вибігає з хати) *Сину!*
(*Кидається до Л. обіймати,* він холодно приймає її вітання).
» 6. Л. (*стинувшись*) З *якою?*
» 7. М. (пок. на К.) [Та з отою ж] З тею ж!
» 8. Л. (зневажл. усм.)
» 9. [Вам все відьми] І та вже відьма? — *щож,* [відай] [то] *відай* судилось
» 10. *свекрухою відьомською* вам бути.
» 11. [Я тут не] *Ба,* хто ж вам винен. Ви ж [сама] її хотіли.
» 12. М. *Хіба* ж я знала.
» 17. (*До* Л.) Ну, вже ж...
» 22. [А як же!] [Яка] Такої матері, —
» 26. ...стулити губу? [То ще] Що ж то,
» 27. чи я їй [поштурховищею] поштурховисько...
» 31. К. (*нишком* до матері)
» 35. ...з Килиниим *хлопчиком,* що вибігає...
» 36-37. *штурхаь* [йою] *хлопця*) *Оступися, злидню!* (*увіходить* в хату, *тряснувши* дверима).
» 38. Хлопчик. [Т] Ви те...

Стор. 239.

Ряд. 2. (на слові «сину» [робить] кладе іронічний притиск).
» 3. К. (вражена *тоном Лукашевим* [дражливо до хлопчика]) [чого налазиш? [як тебе не хтять] хто тебе тут кликав]
» 6. Л у к а ш (трохи присоромл.) *Ну та* [хіба ж] *я* [що] нічою.
» 7. [Іди, йди] Ходи...
» 8. У рукопису ремарки немає.
» 9. [Що то ти маєш «сопілку»] [А] Чи то ти [там] сам зробив [собі] сопілку?
» 10. [Та сопілку] [Вже] Сам
» 11. [тілько я грати не вмію... як би так ви-те заграли...] та я...
» 12. У рукопису ремарки немає.
» 13. ...грання минулос[я]ь
» 14. (Смутно *задумався*).
» 16. [Ей,] І [і]! То ви-те...
» 18. К и л. [Дай мені [чисту годину] спокій! Не хотять то й не проси!]
Іще чого? Потрібне те грання!
» 19. ...сопілочку. (*Розглядає* сопілку).
» 21. [Калинова. Ти сам зробив?] З верби зробив?
» 22. Х л о п ч. А [вже] що ж! Он з *тої*-о [калини].
» 23. (показує на [калину] вербу...
» 24. Л у к. [З тої-о?] *Я* [щось того корча] *ніби* її не бачив тута.
» 26. К и л. Хто б [його] її садив!
» 27. Таж в лісі садимо — Само зростає.
Л у к. Коли [такий великий виріс?] зросла така велика?
К и л. [Диво!] [от був] *Стремів* кілок вербовий тай розрісся.
» 34. *Г о л о с с о п і л к и.* Як солодко грає,

Стор. 240.

Ряд. 1. Л у к. (*вжахнувся*)
» 3. (Хлопчик, злякавшись його крику втік [у хату] до хати).

Ряд. 4. [(До Кил.) се ти чаклунко, [тут] щось наворожила.
К и л. Які там чари? Та же то з [калини] верби!
Л у к. Се ти зачарувала ту кали] Кажи, чаклунко, що то за [калина] верба?
» 5. Хапає її за плече)
» 6. К и л. Та відчепис[ь]я...
» 11. ...підійшов до [калини] верби, ударив...
» 12. ...стинулась [і зронила червоні ягоди на [землю] Лукаша] *Лукаш удруге замахнувся і спустив...*
» 16-18. К и л. (*вихоплює у нього сокиру*) Дай-но — я! (*широко замахується сокирою* на [калину] вербу). (В сю мить...
» 19. ...[калину] вербу).
» 21. ([Калина] Верба раптом спалахує вогнем. *Вогонь досягнувши* верховіття...
» 23. ...шпидко *опановує хатою*. Мати...
» 25. ...пожежа!») (мати з Килиною...
» 27. виносять[1] скулених Злиднів...
» 28. ...але *вогонь* ще дужче розгорається).
» 33. ...і лихо [,мамо]?
» 34-36. ...*присунули* геть *високо в небо*, стеля *провалилась* і вся хата *обернулась* у кострище). (*Надходить біла хмара...*
» 37. ...не стає *нічого* видно...
» 40. ...що димує і [шипить] сичить од вохкости). [(Мати, діти і Килина стоять і голосять] (Матері Лукашевої...

Стор. 241.

Ряд. 2. ...оборіг, віз, [кілька виліків] та де що...
» 4. Лукашу! [Лукашу!] (*б'ється об поли*) А ні руш! Чи...
» 5. ...мені [добро] носити клунки!
» 6. Л у к. Та вже [з] ж ви [позаносили] повиносили всі...
» 11. К и л. (злякана *до сліз*) Ой, *Лукашуню*,
» 15. К и л. [Чоловіче] Лукашуню,
» 18. Я з ліса не піду. Я [тут лишуся] в лісі буду.
» 19. К и л. [А] Та що ж [ту] ти тут робитимеш?

[1] Помилка.

Ряд. 23. Л у к. А [на що] [ніби конча] [на що] треба...
» 27. *Бі-ме, з переляку! Ходи, ходи,*
» 28. тра вилляти переполох!
» 34. К и л. (*хозяйновито*) Ой правда...

Стор. 242.

Ряд. 5. Ой горе! *Треба якось* рятуватись
» 6. (*Швиденько* [побіг] [спішиться у] *біжить лісовою стежкою.*
» 7-14. ...тихим сміхом. *На зустріч йому йде* від ліса якась висока, *біла* жіноча постать, вона *хитається* наче од вітру, часом спиняється, *нахиляючись і мов чогось шукаючи.* Коли находить ближче, [відслоняє білу намітку] *і випростується, видко* змарніле обличчя, подібне до Лукашевого).
» 15. Л. Хто ти? Що ти [шукаєш] тут робиш?
» 17. [Я в снігу заблудила] Завела мене в дебри
» 18. [серед чистого поля] нерозумна сваволя.
» 19. А тепер я [шукаю] блукаю
» 20. [тої стежечки в] наче морок по гаю,
» 21. [що веде [твою думку] з безталання] низько припадаю, стежечки шукаю
» 26. *Та* навіки пропала.
» 27. Л. Уломи ж *собі*, Доле,
» 28. Хоч [отую] [колючу] отую ожину,
» 29. [промести, собі в пущі] [щоб було чим мести, рівненько] щоб собі промести, по снігу провести
» 31. [Д. Та колюча ожина
покрівавила руки.
Вже запалась дорога
на ті райськиї [р]луки.]
Д. [Ой ламав ти ожину
щей тернивї віти,
завалив усі стежки,
заглушив усі квіти.]
[Що] Ой колись я на весні

Ряд. 33. [та на кожній] [та тобі [на дорозі] по всіх стежках]
по стежках на признаку

» 37. [тай нема вже] [с]крізь терни-байраки, [та] *вже* нема
признаки,

Стор. 243.

Ряд. 6. Ой [тепера я бачу] тепер *я* плачу, бо [на очі] вже
чую й бачу,

» 7-8. що загинути мушу. ([Подається йти] *Рушав*)

» 10. Ой скажи *же*, дай пораду,

» 12. Д о л я (показує *рукою* на землю в *бою* під ногами)

» 15-17. ...зникає в снігах. [Сніг тим часом припинився.]
[Як [вона] Доля скрилась за лісом,] Лукаш [рушив
з місця, де досі стояв і пошпотався об щось, нахи-
лився, здійняв і побачив калинову сопілку, взяв її
і рушив далі)] нахиляється до того місця, що пока-
зала Доля *і* знаходить вербову сопілку, *що він був*
кинув, бере її до рук, *іде* по білій *запорошеній снігом*
галяві до берези, сідає...

» 19. ...як дитина.) (легка біла...

» 22. П о с т а т ь. (В рукописові «Мавки» немає).

» 25. Л у к. ([див] *глянув у гору і побачив її*) Се ти?.. Ти...

» 26. Щоб з мене *спити* кров?...

» 29. [М а в к а. Ні, любий. Ні, єдиний,
мені не треба крові, *я для* тебе
свою всю віддала.
Л у к. Для мене? Боже!]
[Та ж] Бо *я же* тебе занапастив!

» 31. ти душу дав мені [, бо твоє кохання й гостра туга
[. . . . .][1] тим буду] тим чим гострий ніж для
тихої калинової гілки, що [без ножа лиш тихо шеле-
стить, а ніж дає співочу душу . . . . .[2]] тихо шелестить,
а ранена має співочу душу], як гострий ніж

» 32. дає вербовій тихій гільці голос.

» 33. Л у к. *Дав душу, кажеш?* Я душу дав тобі? А тіло
збавив! [Загубив на віки!]

---

[1] Одного слова не вдалося розібрати.

[2] Одного слова не вдалося розібрати.

Стор. 244.

Ряд. 7. ...тугу [вповідать] нестимуть...
» 11. ...ніжним [дзвінко[ю]т] сопілки,
» 13. [Все я] Я їм тоді...
» 14. [те] все, що...
» 16. мрії [про щастя] збіраючи...
» 22. ...озиваються в [цвітучом] *заквітлому* гаю,
» 23. ...змінюється *раптом* у ясну,
» 24. ...красою [і зоряний вінець] у зорянім вінці.)
» 25. ...покликом щастя) [Яка ж хороша! Лісова царівна!] Вітер..
» 26. ...Цвіт [сиплеть] лине, лине...
» 27. [трохи] трохи *розходиться*, видко знов...
» 29. *сидить прихилившись*...

Між підготовчими матеріялами до «Лісової пісні» зберігся листок, що на ньому записано вибір пісень для цієї драми-феєрії та вказівку на місця, де ці пісні треба вставити.

Спочатку: «І це село», «Ой вийду я», «А вже весна», «Перейди місяцю».

Мавка. Весна ще так ніколи не співала,
як отепер. Чи то мені так снилось
(Лукаш знов грає «Ідіте, хлопці, погуляйте»)
Ні... стій, ба! чуєш? То весна співає?
(Тут [знов] [то] повторити ту саму мелодійку:
«Ідіте, хлопці».)
(див. Дія І, стор. 189, ряд. 37).

Мавка: Твоя сопілка має кращу мову,
Заграй мені, а я поколишуся.

(Л. грає. «Постійте, хлопці, тутенька», «Ой поїду я та до Любара» і «Як солодко грає»).

Мавка. Що?

Лук. Нічого (програє у сопілку щось дуже жалібненьке: «Гей, гей, я молодець»...)
(див. Дія І, стор. 193, ряд. 7).

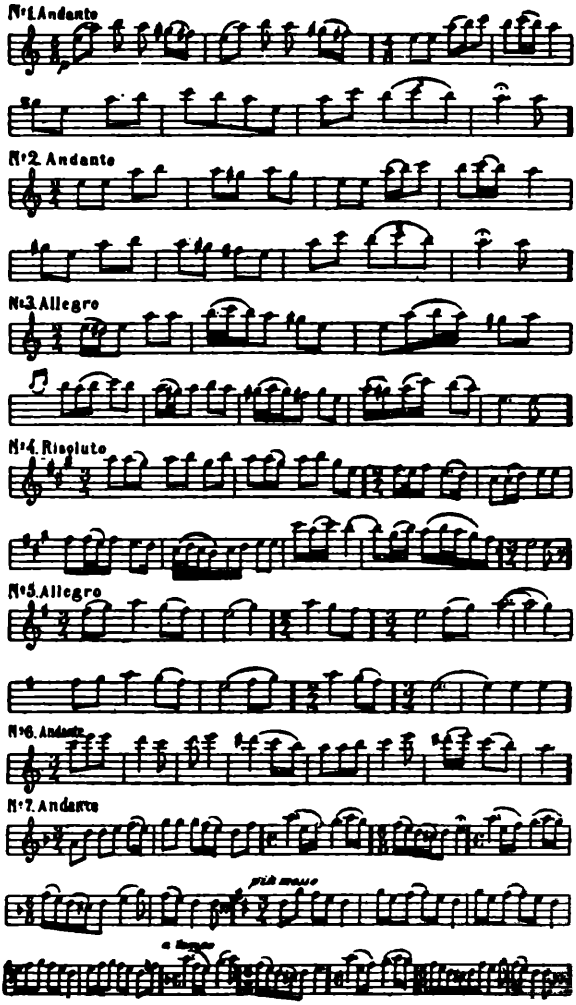
N°1. Andante
N°2. Andante
N°3. Allegro
N°4. Risoluto
N°5. Allegro
N°6. Andante
N°7. Andante
più mosso
a tempo

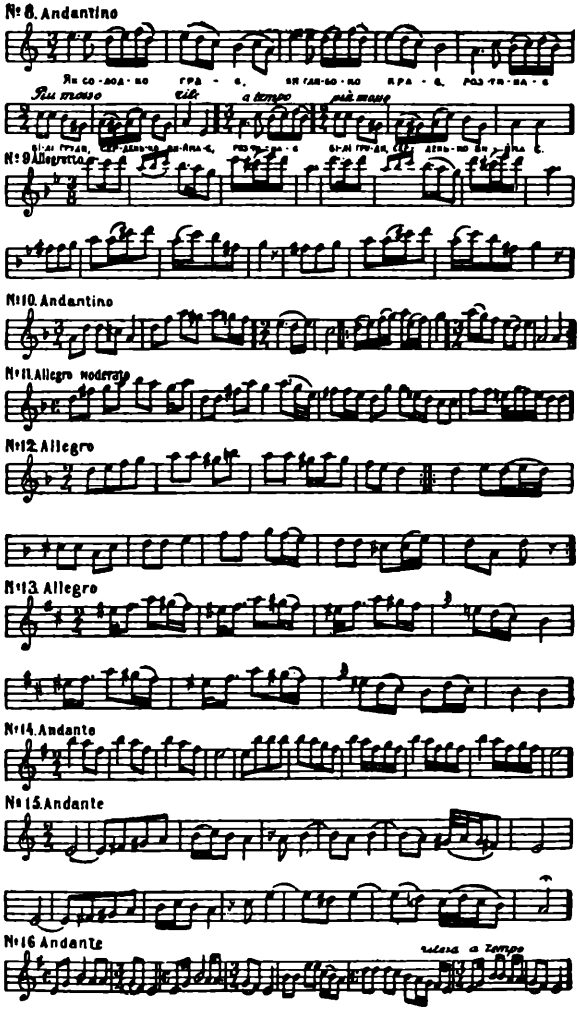
Nº 8. Andantino
Più stretto
a tempo
più mosso
Nº 9 Allegretto
Nº 10. Andantino
Nº 11. Allegro moderato
Nº 12. Allegro
Nº 13. Allegro
Nº 14. Andante
Nº 15. Andante
Nº 16 Andante
volta a tempo

Л у к. Вже й заснули... (...устає, відходить далі від огнища і похожає по галяві, тихо-тихесенько, ледве чутно пограваючи у сопілку: «Світи місяцю» і можна ще яких мелодій, з пісень про кохання).

(див. Дія I, стор. 201, ряд. 23).

II.

На початку: «Ой [летіл] що тая сопілонька» і «Ой летіла зозуленька» (тут можна і скілька коломийок з «Гуц.»).

(див. Дія II, стор. 210, ряд. 9).

III.

Х л о п ч и к. Чому ви-те не граєте?
Л у к. Заграти?..
(Починає грати. «Сам же я» далі: «Як солодко»)

(див. Дія III, стор. 239, ряд. 29).

На прикінці
М... Грай же, коханий, благаю!
(Л у к. «Доля ж моя», «Чому сину», «[Чом] Ой світи місяченьку, і знов «Світи місяцю», що в I акт. тілько голосніше і жагливіше).

(див. Дія III, стор. 244, ряд. 17).

Всі названі тут народні пісні можна знайти у збірках: «Народні мелодії. З голосу Лесі Українки записав і упорядив Климент Квітка». ч. I та II. Київ, 1917.

ЗМІСТ.

Стор.

На полі крови . . . . . 5— 42

На полі крови. Драматична поема 25

Йоганна жінка Хусова . . . . . 43— 84

Стаття *Б. Якубського* 45

Йоганна жінка Хусова. Драматичний етюд . . 55

Боярина . . . . . 85—154

Стаття *М. Драй-Хмари* 87

Боярина. Драматична поема 111

Лісова пісня . . . . . 155—244

Стаття *В. Петрова* 157

Лісова пісня. Драма-феерія 178

Примітки *Б. Якубського* . . . . . I—CVI